

Mapaluxelo ya vaxisati hi tinqambhi ta Xitsonga leti hlawuriweke
(The portrayal of women by selected Xitsonga music composers)

hi

TINTSWALO MAPENGO

Xitsariwa lexi humelerisiweke ku ya hi swilaveko swo fikelela digiri ya

PHILOSOPHIAE DOCTOR

eka dyondzo ya

XITSONGA

eka

FACULTY OF HUMANITIES

SCHOOL OF LANGUAGES AND COMMUNICATION STUDIES

UNIVERSITY OF LIMPOPO

PROMOTER: PROF. O.R. CHAUKE

APPROVAL DATE: 11 SEPTEMBER 2023

XIHLAMBANYO

Ndzi hlambanya leswaku ntirho lowu wa **Mapaluxelo ya vaxisati hi tinqambhi ta Xitsonga leti hlawuriweke (The portrayal of women by selected Xitsonga music composers)** i ntirho lowu wu nga wa mina. Matsalwa lama tirhisiweke na ku tshahiwa ma kombisiwile hi mfanelo.

Nsayino

11 SEPTEMBER 2023

Siku

DECLARATION

I declare that **Mapaluxelo ya vaxisati hi tinqambhi ta Xitsonga leti hlawuriweke (The portrayal of women by selected Xitsonga music composers)**, being thesis hereby submitted to the University of Limpopo for the **Doctor of Philosophy** degree, has not been previously submitted for a degree at this or any other university, it is my own work and that all the sources I have used or quoted have been indicated by means of complete reference.

Signature

06 APRIL 2023

Date

KU NYIKELA

Ndzi nyikela xitsariwa xa dyondzo leyi eka vana va mina, Nsuku Munhle, Samantha na Nxavo Savior. Ndzi nga rivali na machudeni, varhandzi na vaseketeri va tingambhi leti hlawuriweke.

SWIKHENSO

Swa ndzi fanela ku ba mandla ndzi vuyelela eka muleteri wa mina, Phurofesa Chauke Osborne Risimati, ku va mi ndzi endlile munhu loyi ndzi nga yena namuntlha. Vanhu vo fana na n'wina va kala bya phorisa ra mukula. Ndzi hava swo ringanela ku mi khensa hikuva ntirho lowu mi wu endleke eka mina wu tlula nsuku na silivhere hi nkoka.

Boti Kulani Victor Makamu, vanhu vo fana na n'wina va kala swinene. Ndzi khensa ndzi vuyelela ku pfuniwa hi n'wina. Hosi a yi tlhenguse ndzelekano wa n'wina wa vuyimbeleri, mi kuma masagwadi lembe na lembe. Ndzi khensa ndzi vuyelela na le ka boti 'maswidi mo nyanganya', Velaphi Ngobeni, eka ku pfuniwa hi ku thayipa tin'wana ta tinsimu. Hosi a yi ku pfune u landzelela mikondzo ya tinghwazi.

Eka manana wa mina wa nkoka, mhani Shalati N'wa-Mgubani ntombi ya ka Shibambu na sesi wa mina a ri un'we N'wa-Magezi Cecilia, na vaKhovani, majaha ma manana; Patrick, Justice, Risima na xisivarhumbu xa manana Xiluva, swi tiveni leswaku a ndzi nchumu ehandle ka nseketelo wa n'wina. Ndzi nga mi rivala njhani boti wa mina Makwaitos na tatana Khazamula Phillemon lava hundzeke emisaveni va nga se vona mihandzu ya nseketelo wa vona.

Ehenhla ka hinkwaswo ndzi khensa Xikwembu xo kotisa, xo ka xi nga yi hi nghohe lexi ndzi kombeke tintswalo, ku ndzi nyika matimba, vutlhari na ku ndzi tiyisa egondzweni lero leha ku kala ndzi fika emakumu.

Khanimamba!

NKOMISO

Nhlokomhaka ya ndzavisiso lowu i “Mapaluxelo ya vaxisati hi tinqambhi ta Xitsonga leti hlawuriweke”. Xiphiqo lexikulu xa ndzavisiso lowu i mavonelo mo khuma, kumbe ku tsan’wiwa ka vavasati hi tinqambhi leti hlawuriweke ta Xitsonga. Ku ya hi mavonelo ma Neidhart na Carling (2003:08), vavasati va tekiwa tanihi vanhu vo ka va nga koti ku endla nchumu wa kahle, vo ka va nga tlharihang, vo loloha no pfumala vutivi byo enela. Xikongomelo xa ndzavisiso lowu i ku xopaxopa tindlela leti vavasati va paluxiwaka ha tona eka tinsimu ta tinqambhi leti hlawuriweke. Sampulu ya ndzavisiso lowu yi endliwile hi tinsimu ta kombo (7) ta Dokodela Thomas Hasani Chauke na Shinyori Sisters, mune (4) ta George Maluleke na Van’wanati Sisters, kombo (7) ta Solly Makamu, timbirhi(2) ta Oscar Makamu, tinharhu(3) ta General Muzka, tinharhu (3) ta Eckson Maluleke, tinharhu (3) ta Dokodela Joe Shirimani na tinharhu (3) ta Benny Mayengani. Ku hlawuriwa ka tinqambhi leti ta khale na ta sweswi ku endliwile hi xikongomelo xo lava ku kombisa leswaku hambileswi hi hanyaka eka tiko leri nga na ntshunxeko, laha vanhu hinkwavo va faneleke ku khomiwa ku ringana no hanya hi kurhula, ku tsan’wiwa na mavonelo mo khuma swa ha tshama swi ri kona eka miganga yo hambanahambana. Tinsimu ti ta xopaxopiwa ku humesela ehandle mikongomelo ya tona na ku kombisa hilaha vavasati va paluxiwaka hakona eka tiliriki ta tinsimu leti hlawuriweke. Eka ndzavisiso lowu, ku ta tirhisiwa maendlelo ma nkoka ku humelerisa ku paluxiwa ka vavasati eka tinsimu ta 32 (makumenharhumbirhi) leti hlawuriweke. Ndzavisiso lowu wu ta endliwa hi ku tirhisa marimba ma tithiyori ta *Feminism* na *Psychoanalysis*. Leswi kumiweke eka ndzavisiso swi hi paluxela leswaku ku na voyamelotlhelo eka leswi vavasati va paluxisiwaka xiswona. Ku kumekile leswaku ku na mavonelo mo khuma kumbe ku tsan’wiwa ka vavasati, laha vavasati va voniwaka tanihi vanhu vo rhandza ngopfu mali, vo ka va nga tshembekangi, va makolo no tsonana, vo nyadza, va swiphukuphuku, vo pfumala mahanyelo, vo xenga no rhandza ngopfu timholovo. Ndzavisiso lowu wu hlohlotella leswaku mavonelo eka vaxisati ma fanele ku ringana na mavonelo eka vaxinuna.

Marito ya nkoka: feminizimi, ririmi ra Xitsonga, tinsimu, tinqambhi, vuyimbeleri, mavonelo mo khuma/ ku tsan'wa

ABSTRACT

The title of this study is “The portrayal of women by selected Xitsonga music composers”. The main problem of this study is the gender stereotyping of women by Xitsonga music composers. According to Neidhart and Carling (2003:08), women’s identities and roles have traditionally been associated with weaknesses, poor intelligence, laziness and lack of credibility. The purpose of this study is to analyse the way women are portrayed by Xitsonga music composers in their songs. The sample of this study comprised of 7 songs by Dr. Thomas Hasani Chauke and Shinyori Sisters, 4 from George Maluleke and Van’wanati Sisters, 7 from Solly Makamu, 2 from Oscar Makamu, 3 from General Muzka, 3 from Eckson Maluleke, 3 from Dr. Joe Shirimani and 3 from Benny Mayengani. The identification of the selected composers from the different eras was purposively done to reveal the fact that even in an era of democracy, where people are supposed to be treated equally and live peacefully, stereotypes still persist in different communities. The songs will be analysed to identify their themes and how women are portrayed in the selected song lyrics. In this study, a qualitative research design will be used by the researcher, to explore the portrayal of women in 32 selected Xitsonga songs. This study is foregrounded in the Feminist literary theory and Psychoanalysis Theory. The analyses also revealed biasness in the manner in which women were portrayed. A reflection of women stereotypes was observed where women were portrayed as gold-diggers, untrustworthy, greedy, bullies, prostitutes, immoral, trouble-makers and betrayers. This study recommends that the perception of women and men should be equal.

Keywords: feminism, Xitsonga language, songs, music composers, music, gender stereotype.

MALONGOLOKELO YA NDZAVISISO

Ndzima ya 1

Ndzima yo sungula yi langutana na timhaka ta manghenelo, xiphiqo xa ndzavisiso, xikongomelo xa ndzavisiso, nkoka wa ndzavisiso na tinhlamuselo ta matheme lama tirhisiweke.

Ndzima ya 2

Ndzima ya vumbirhi yi langutana na vuxoperi bya mitirho leyi endliweke hi swidyondzeki swin'wana hi tinhlokomhaka leti yelanaka na ndzavisiso lowu. Laha ku katsiwa milavisiso ya tidyondzo ta masitasi na vudokodela, tiatikili, maphepha lama hlayiweke eka tikhomferense na tisiphoziyamu, kun'we na tibuku leti vulavulaka hi swa vuyimbeleri hi ku angarhela. Ndzima leyi yi ta tlhela yi andlala rimba ra thiyori ya ndzavisiso.

Ndzima ya 3

Ndzima ya vunharhu yi andlala maendlelo ma ndzavisiso, maendlelo ma nkoka, mahlawulelo ya vatekaxiave, mahlengeletelo ya mahungu, swihlawulekisi swa nkoka na milawu leyi nga ta xiximiwa.

Ndzima ya 4

Ndzima leyi yi nyika nkomiso wa vutomi bya tinqambhi leti hlawuriweke, tiliriki ta tinsimu, ku xopaxopiwa tinsimu hinkwato leti hlawuriweke, ku nyikiwa na tinhlamuselo ta marito man'wana lama nga endzeni ka tinsimu, ku ta tlhela ku nyikiwa na nkatsakanyo wa risimu ha rin'we rin'we.

Ndzima ya 5

Ndzima yo hetelela, yi nyika nkomiso wa ndzavisiso, swibumabumelo, nongonoko wa tibuku hinkwato leti tirhisiweke na wona wu ta nyikiwa, xikan'we na swinamarhetiwa swa tialibamu ta tinqambhi leti hlawuriweke.

TAFULA RA LESWI NGA ENDZENI

XIHLAMBANYO

i

<u>DECLARATION</u>	i
<u>KU NYIKELA</u>	ii
<u>SWIKHENSO</u>	iii
<u>NKOMISO</u>	iv
<u>ABSTRACT</u>	vi
<u>MALONGOLOKELO YA NDZAVISISO</u>	vii
<u>Ndzima ya 1</u>	vii
<u>Ndzima ya 2</u>	vii
<u>Ndzima ya 3</u>	vii
<u>Ndzima ya 4</u>	vii
<u>Ndzima ya 5</u>	vii
<u>TAFULA RA LESWI NGA ENDZENI</u>	viii
<u>NDZIMA YA 1: MANGHENELO</u>	1
<u>1. MANGHENELO EKA NDZAVISISO</u>	1
<u>1.1 MATIMUNDZHAKU YA NDZAVISISO</u>	1
<u>1.2. NSUSUMETO</u>	2
<u>1.3. XIPHIQO XA NDZAVISISO</u>	2
<u>1.4. XIKONGOMELO XA NDZAVISISO NA SWIVUTISO SWA NDZAVISISO</u>	5
<u>1.4.1 Swikongomelokulu na swikongomelontsongo swa ndzavisiso</u>	5
<u>1.4.2 Swivutiso swa ndzavisiso</u>	6
<u>1.5. NKOKA WA NDZAVISISO</u>	6

<u>1.6. TINHLAMUSELO TA MATHEME</u>	7
<u>1.6.1 Vuyimbeleri</u>	7
<u>1.6.2. Tinsimu ta ndhavuko</u>	8
<u>1.6.3. Risimu</u>	8
<u>1.6.4. Nqambhi</u>	9
<u>1.6.5. Wansati</u>	9
<u>1.6.6. Nkongomelo</u>	9
<u>1.6.7. Ririmi ra Xitsonga</u>	10
<u>1.6.8. Mitirho ya tinsimu</u>	11
 <u>1.7. NKATSAKANYO WA NDZIMA</u>	 13
 <u>2. NDZIMA YA 2: NKAMBISISO WA MILAVISISO LEYI ENDLIWEKE</u>	 13
 <u>2.1. MANGHENELO</u>	 13
<u>2.1.1. Ku hlukisiwa na ku tlakusiwa ka vuyimbeleri bya Xitsonga</u>	15
<u>2.1.2. Tinsimu ta ndhavuko ta <i>Drumcafé</i> ta le Afrika-Dzonga</u>	16
<u>2.1.3. Ku paluxiwa ka ku xanisiwa ka vavasati eka tinsimu ta vavasati ta Tshivenda</u>	16
<u>2.1.4. Swihlawulekisi swa vuhungasi bya tinsimu ta ndhavuko</u>	17
 <u>2.2. RIMBA RA THIYORI</u>	 18
 <u>2.3. Thiyori ya “Psychoanalysis”</u>	 20
 <u>2.4. Nkatsakanyo wa ndzima</u>	 21
 <u>3.3. MAENDLELO MA NDZAVISISO</u>	 24
 <u>3.4. SAMPULA NA SWITEKAXIAVE EKA NDZAVISISO</u>	 25
 <u>3.5. MAHLENGETELO MA MAHUNGU</u>	 26
<u>3.5.1. Swihlovo swo sungula swa mahungu lama hlengeleteweke</u>	27

<u>3.5.2. Swihlovo swa vumbirhi swa mahungu lama hlangeletiweke</u>	27
<u>3.6. MAHLELELO YA MAHUNGU</u>	27
<u>3.6.1. Nxopaxopo wa matsalwa</u>	28
<u>3.6.2. Nxopaxopo wa vundzeni</u>	29
<u>3.7. NTIYISISO, NTIRHISEKO NA VUTSHEMBEKI BYA NDZAVISISO</u>	30
<u>3.7.1. Xiyenge xa ntiyisiso (Credibility)</u>	30
<u>3.7.2. Xiyenge xa ku cincaneka (Transferability)</u>	31
<u>3.7.3. Xiyenge xa vutshembeki (Dependability)</u>	32
<u>3.7.4. Xiyenge xa ku xixima milawu yo karhi (Confirmability)</u>	32
<u>3.8. MILAWU YA MATIKHOMELO EKA NDZAVISISO</u>	32
<u>3.8.1. Mpumelelo wo endla ndzavisiso</u>	33
<u>3.8.2. Ku kopela</u>	33
<u>3.8.3. Ku kombisa vun'winyi bya swidyondzeki leswi tsahiweke</u>	33
<u>3.8.4. Vutshembeki</u>	34
<u>3.10. NKATSAKANYO WA NDZIMA</u>	34
<u>4. NDZIMA YA 4: KU ANDLALA NA KU XOPAXOPA MAHUNGU</u>	35
<u>4.1. MANGHENELO</u>	35
<u>4.2. NXOPAXOPO WA TINSIMU LETI HLENGELETIWEKE</u>	36
<u>4.3. NKOMISO WA VUTOMI BYA THOMAS HASANI CHAUKE</u>	36
<u>4.4.1. TINSIMU TA SOLLY MAKAMU</u>	68
<u>4.4.2. DEPARTMENT YA RIRHANDZU</u>	68
<u>4.5. NKOMISO WA VUTOMI BYA OSCAR MAKAMU</u>	124

<u>4.6. NKOMISO WA VUTOMI BYA DOKODELA JOE SIRIMANI</u>	141
<u>4.6.1.TINSIMU TA DOKODELA JOE SHIRIMANI</u>	142
<u>4.7. NKOMISO WA VUTOMI BYA SIRHA ECKSON MALULEKE</u>	156
<u>4.7.1. TINSIMU TA SIRHA ECKSON MALULEKE</u>	156
<u>4.8. NKOMISO WA VUTOMI BYA BENNY MAYENGANI</u>	167
<u>4.8.1. TINSIMU TA BENNY MAYENGANI</u>	168
<u>4.9. NKOMISO WA VUTOMI BYA GENERAL MUZKA</u>	180
<u>4.9.1. TINSIMU TA GENERAL MUZKA</u>	181
<u>4.10. NKOMISO WA VUTOMI BYA GEORGE MALULEKE</u>	191
<u>4.10.1. TINSIMU TA GEORGE MALULEKE NA VAN'WANATI SISTERS</u>	191
<u>5. NDZIMA YA 5: KU DLAYISETA</u>	203
<u>5.1. NKOMISO WA LESWI KUMIWEKE EKA NDZAVISISO</u>	203
<u>5.2. KU DLAYISETA</u>	208
<u>5.3. SWIBUMABUMELO SWA NDZAVISISO</u>	214
<u>5.4. MATSALWA LAMA TIRHISIWEKE</u>	215
<u>NONGONOKO WA TINSIMU LETI NGA XOPAXOPIWA</u>	221

NDZIMA YA 1: MANGHENELO

1. MANGHENELO EKA NDZAVISISO

Ndzima leyi yi kongomisa eka ku andlala ntiviso wa ndzavisiso lowu. Vundzeni bya ndzima leyi byi ta vumba hi matimundzhaku, xiphiqo xa ndzavisiso, nsusumeto wa ndzavisiso, nkoka wa ndzavisiso, swikongomelo swa ndzavisiso na swivutiso swa ndzavisiso. Ku ta tlhela ku nyikiwa vuxokoxoko lebyi faneleke tanihi ndlela ya ku vumba tinhlamuselo ta matheme lama nga ta tirhisiwa ngopfu eka ndzavisiso lowu.

1.1 MATIMUNDZHAKU YA NDZAVISISO

Xikongomelo xa ndzavisiso lowu i ku ringeta ku humelerisa kumbe ku kombisa ndlela leyi vavasati va paluxiwaka hayona eka tin'wana ta tinsimu ta Xitsonga. Leswi swi ta katsa mapaluxelo yo biha kumbe yo ka ya nga amukeleki eka rixaka. Hi ndlela leyi hi ta kota ku vona hilaha tinqambhi ti humelerisaka hungu ra tona hakona.

Vuyimbeleri i vutshila byin'wana bya ndhavuko, ku katsa na mitsheketo, swiphato, switekatekisani, swivuriso, swivulavulelo na swin'wana. Tinsimu ti wela kona eka muxaka wo rungula hi nomu. Khale eka matsalwa yo rungula hi nomu kumbe ya ndhavuko a ku ri na nqambhi, vayimbeleri na vayingiseri. Kasi manguva lawa ku na nqambhi, mutsari, muyimbeleri, muhumelerisi wa risimu na muyingiseri.

Eka tindzimi ta Xintima, swa koteka leswaku muqambhi a nga swi koti ku tsala hungu ra yena, kutani a kuma mutsari a n'wi tsalela hungu ra kona. Nqambhi yi nga va mutsari, muyimbeleri na muhumelerisi wa risimu kumbe tinsimu ta yona.

Hi ndlela leyi, ku va munhu a kumeka a ri nqambhi, muyimbeleri, kumbe muhumelerisi wa risimu swi kombisa vutshila byo karhi lebyi munhu a nga na byona. Vanhu lava va vuriwa leswaku va na nyiko kumbe tinyiko to karhi leti va ti tirhisaka hi ndlela yo hlawuleka swinene.

Ndzavisiso lowu wu kongomisiwa eka ku paluxiwa ka vavasati hi tinqambhi ta Xitsonga leti hlawuriweke. Xitsonga i ririmi leri vulavuriwaka hi Vatsonga eka xifundzakulu xa le Dzongeni wa Afrika (Byrnes, 1996:35). Vatsonga, i rixaka ra

Vantima lava vulavulaka Xitsonga eAfrika-Dzonga, Zimbabwe, Swaziland na Mozambique (Junod, 1977:26). EAfrika-Dzonga, Xitsonga xi vulavuriwa ngopfu exifundzenikulu xa Limpopo laha vavulavuri va xona va tshamaka eka ndhawu leyi khale a yi vitaniwa Gazankulu. Ku tlhela ku va na lava tshamaka eka swifundzakulu swa Mpumalanga na Gauteng. Xitsonga xi tlhela xi va rin'wana ra tindzimi ta khumen'we ta ximfumo ta laha Afrika-Dzonga (Byrnes, 1996:35).

Ku ya hi Przybylek na Blakeley (2020:12), theme ra “risimu” ri vula xiphemu xitsongo xa vuyimbeleri, lexi talaka ku va na marito lama vuriwaka tiliriki, kasi Friedman (1998:07) u hlamusela risimu tanihi xiphemu xitsongo xa ntirho wa vutlhokovetseri lexi nga na marito lama munhu a nga ma yimbelelaka ku hundzisela miehleketo, leswi a titwisaka xiswona, na mavonelo ya swilo swa kwala ku hanyeni. Tinsimu to tanihi to mbuwetela vana, to ndhundhuzela, ta nyimpi, ta swa rirhandzu, ta ntirho, to tlanga, na to hlula i swiphemu swa nkoka eka mfuwo wa rixaka hikuva marito ma swona ma hlawuriwile no tlhela ma longoloxiwa ku hundzisela mahungu ya nkoka. (Muparutsa, 2013:135). EAfrika, risimu ri na nkoka wukulu swinene eka vutomi bya siku na siku. Ku ya hi Hornby (2000:15), risimu hi rona ro sungula ku amukela munhu loko a tswariwa, ku tlhela ku va rona ro hetelela loko ku heleketiwa munhu endlwini ya yena yo hetelela. Vanhu va nyanyuleka, va rivala swiyimo swa vona swa nkarhi wolowo loko va yingisela mpfumawulo na tiliriki ta risimu ro karhi.

1.2. NSUSUMETO

Ku va muleteri wa ririmi ra Xitsonga, xikan'we na ku va mulavisisi na xidyondzeki hileswi endleke leswaku mulavisisi a susumeteka ku endla ndzavisiso wa muxaka lowu. Xikongomelokulu ku ri ku xopaxopa ndlela leyi vavasati va paluxiwaka hayona hi tinqambhi ta Xitsonga eka tinsimu ta tona. Ndzavisiso lowu wu kongomisiwa eka tinsimu leti hlawuriweke ta Dokodela Thomas Hasani Chauke na Shinyori Sisters, George Maluleke na Van'wanati Sisters, Solly Makamu, Oscar Makamu, General Muzka, Eckson Maluleke, Dokodela Joe Shirimani na Benny Mayengani.

1.3. XIPHIQO XA NDZAVISISO

Ndzavisiso lowu wu kongomanile na mavonelo mo khuma kumbe ku tsan'wiwa ka rimbewu ra xisati hi tinqambhi ta Xitsonga. Ku na ku tlakuka ka swivilelo mayelana na vubihi bya ndlela leyi vavasati va vonisiwaka xiswona hi vayimbeleri xikan'we na hi vaakatiko (Apuke na Jigem, 2019: 160). Ku tsan'wiwa ka vanhu va rimbewu ra xisati swi vula mavonelo na swendlo leswi vangiwa hi vavasati na vavanuna lava kombisaka ku tsan'wa rimbewu rin'wana (Castillo-Mayén na Montes-Berges, 2014:1044).

Mavonelo mo khuma kumbe ku tsan'wa ma na switandzhaku swo tala swo biha leswi vangaka swirhalanganyi swo tala eka vanhu, swo tanihi miehleketo leyi nga ha tirhiki kahle, ku engeteleka ka ntshikelelo wa miehleketo na ku tshama munhu a chuhile (Potokri, 2015:05). Ku ya hi Neidhart na Carling (2003:08), ku tiveka ka vavasati na mitirho leyi va yi tirhaka swi voniwa tanihi ya vanhu lava nga riki na matimba yo endla xan'wanchumu, vo ka va nga tlharihang, vo loloha no pfumala ku titshemba. Ku ya hi Lembethe (2013:01) tinqambhi ta tinsimu to karhi ti tirhisa vanhwanyana tanihi vanhu lava va kokelaka rinoko ra bindzu ra vona, hikuva va tirhisa vavasati vo saseka no yimeka eka tivhidiyo na tiliriki kuva va endla onge ko va swilo swo ka swi nga pfuni nchumu. Vonelo leri ri tiyisisiwa endlelo ra tinqambhi ro vekela vavasati lava nga ambariki swiambalo swo helela eka tikhavhara ta tialibamu ta vona.

Vavasati va tlhela va paluxiwa hi tinqambhi tanihi vanhu vo rhandza ngopfu mali, vo rhandza ngopfu swixaviwa, vo rhandza ku lawula na vanhu vo titshega hi van'wana va nga koti ku titirhela. Vavasati lava tshamaka emakaya, lava hlayisaka vavanuna na vana va paluxiwa tanihi vaxengi, vanhu va vutswaka, vo pfumala mahanyelo na vo tshamela ku vanga timbholovo. Ku tsan'wiwa ka vaxisati eka tinsimu kumbe vuyimbeleri swi kombisiwa hi tindlela to tala swinene to tanihi ku xanisiwa ka vaxisati, ku tirhisiwa eka timhaka ta swa masangu na ku avanyisiwa eka xiyimo xa rimbewu. Namuntlha ku na ku vilela loku tshikelelaka leswaku tinqambhi ti fanele ku paluxa vavasati eka tinsimu ta tona tanihi vanhu

lava swi kotaka ku rhangela ikhonomi na migingiriko hinkwayo ya laha tikweni. Mavonelo eka vaxisati na vaxinuna ma fanele ma va eka xiyimo xo ringana. Ku na swilaveko swo nyika nkarhi na ku tekela enhlokweni rimbewu ra hinkwavo. Vavanuna va fanele ku lemuka no teka vavasati ku ringana na leswi va swi endlisaka swona eka rimbewu ra xinuna. Ku paluxiwa ka vavasati hi tinqambhi leti hlawuriweke swi fambisana swinene na leswi vavasati va tekisiwaka xiswona erixakeni ra Vatsonga. Xikombiso, ku na xivuriso lexi nge: 'Wansati a nga na nomu', leswi hlamuselaka leswaku vavasati a va pfumeleriwi ku ya eka huvo laha ku tengiwaka kona milandzu ya muganga, loko vo pfumeleriwa va fanele va nga vuli nchumu hikuva miehleketo ya vona na mavonelo swi nge tekeriwi enhlokweni, swi ta tsan'wiwa.

Eka timhaka ta vukati, wansati u voniwa a ri munhu loyi a nga riki na matimba yo endla xan'wanchumu, u fanela ku tinyiketela eka nuna wa yena naswona ntirhokulu wa yena i ku tirhela, ku enerisa no tsakisa nuna wa yena. Nuna hi yena nhloko ya muti, hi yena a baka katara, u fanele ku tivisiwa swilo hinkwaswo leswi endlekaka emutini wa yena. A ku na nchumu wu endliwaka ehandle ka yena, u fanele ku ba xitempe. Rito na swiboho swa yena i swo sungula no hetelela emutini, a nga kanetiwi hi munhu. Ku va na milawu leyi vekiweke mayelana na maavelo ya swakudya swa nuna. Swakudya swa yena swi phameriwa eka ndhichi ya xiyimo xa le henhla leyi vuriwaka "nkambana" naswona a ku na xirho na xin'we xa ndyangu xi faneleke ku dyela eka yona, hikuva i xiyila xikulu swinene (Baloyi, 1992:87). Wansati u tekiwa tanihi munhu wo ka a nga ri na matimba no nyawula eka nuna wa yena. Vavasati va ndhavuko wa Vatsonga a va fanelangi ku dya nyama ya huku, mandza na swirho swin'wana swa nyama ya swifuwo swo tanihi xivindzi na nghinghiya, hikuva swi tekiwa ku ri swirho swa nyama leswi faneleke ku dyiwa hi nuna kumbe mukhalabye va kwala mutini (Mahlangu, 1980:122). Hambiswiritano, eka mindyangu ya ximanjhemanjhe ya Vatsonga, xiyimo xi le ku cinceni tanihileswi vavasati vo tala va namuntlha va nga dyondzeka no tlhela va hola muholo wo vonaka lomu mitirhweni.

Kusukela hi lembe ra 1994 endzhaku ka ntshunxeko lowu kumiweke eAfrika-Dzonga, milawu yo tala mayelana na milawu ya xintu, ku xanisiwa ka vavasati, madzolonga ma le mindyangwini, ku hlayisiwa ka vana na xiyimo xa mitirho leyi a yi tisa ntshikelelo eka vanhu va xisati, yi pfapfarhutiwile no lulamisiwa. Vavasati va ximanjhemanjhe va Vatsonga va koxa ku khomiwa ku ringana eka vuxaka bya vukati no ala ku lawuriwa ku tlula mpimo hi vavanuna va vona. Hambileswi vavasati lava va kotaka ku tiyimela hi tlhelo ra swa ntirho na swa le mandleni, va ha ya emahlweni va bohiwa hi maendlelo na mikhuva ya ndhavuko ku endlela leswaku vukati bya vona byi tiya. Ntlimbo lowu i vumbhoni bya leswi nga eka tin'wana ta tiliriki ta tinsimu leti nga ta xopaxopiwa.

Adebayo (1996) u hlohotela vatsari va xinuna ku sungula ku tsala na ku paluxa vavasati tanihi vanhu lava nga na vumundzuku lebyinene na ku kombisa mikongomelo leyi tisaka swintshuxo. Swi le rivaleni leswaku vatsari vo tala va xinuna a va tiyimiselang ku cinca eka ndlela leyi va paluxaka hayona vavasati. Stratton (1994) u boxa leswaku vanhu va xisati va tala ku voniwa tanihi vanhu lava phasaka vavanuna va va ngenisa ekhombyeni ro tanihi rifu. Mikarhi yin'wana va paluxiwa tanihi vadlayi na vahingi eka matsalwa lama tsariweke hi vanhu va xinuna. Hambiswiritano, valavisisi vo tala va endlile mlavisiso ya vona hi tindlela leti vavasati va paluxiwaka hi tona eka matsalwa mo hambanahambana, kambe ku na vangwa rikulu eka lava va nga endla ndzavisiso wa ku paluxiwa ka vavasati hi tinqambhi ta Xitsonga.

1.4. SWIKONGOMELO NA SWIVUTISO SWA NDZAVISISO

1.4.1 Xikongomelokulu na swikongomelotsongo swa ndzavisiso

Xikongomelokulu xa ndzavisiso lowu i ku xopaxopa mapaluxelo ya vavasati hi tinqambhi ta Xitsonga leti hlawuriweke.

Swikongomelotsongo swa ndzavisiso swi ta va leswi landzelaka:

- a) Ku xopaxopa ndlela leyi vavasati va paluxiwaka hayona hi tinqambhi ta Xitsonga eka tinsimu ta tona;

- b) Ku kambisisa loko hakunene ku paluxiwa ka vavasati eka tinsimu leti hlawuriweke ku ri nyitiso wo helela;
- c) Ku lavisisa xivangelo lexi endlaka leswaku tinqambhi ti paluxa vavasati hi ndlela yo tani;
- d) Ku kumisisa timitsu ta xivangelo xa mavonelo yo khuma ya vavasati hi tinqambhi ta Xitsonga;

1.4.2 Swivutiso swa ndzavisiso

Ku fikelela xikongomelo xa ndzavisiso lowu tanihileswi kombisiweke laha henhla, swivutiso leswi landzelaka swi ta letela ndzavisiso lowu:

- a) Xana vavasati va paluxiwa hi ndlela yihi hi tinqambhi ta Xitsonga eka tinsimu ta tona?
- b) Xana i ntiyiso leswi paluxiwaka hi vavasati eka tinsimu ta Xitsonga?
- c) Hikwalaho ka yini tinqambhi ti paluxa vavasati hi ndlela yo tani?
- d) Xana swi suka kwihi leswaku tinqambhi ta Xitsonga ti va na mavonelo mo khuma eka vavasati?

1.5. NKOKA WA NDZAVISISO

Ndzavisiso lowu wu ta va wa nkoka swinene eka swidyondzeki swo hambanahambana, vahlayi, vaxopaxopi va matsalwa no tlhela wu lemukisa varhandzi na vaseketeri va vuyimbeleri bya Xitsonga hi ta mikongomelo leyi yimbeleriweke hi tinqambhi leti hlawuriweke. Xikongomelo xa ndzavisiso lowu i ku tisa ku cinca na mavonelo mantshwa eka vunqambhi bya tinsimu leti paluxaka vavasati hi ndlela yo biha. Nkoka wa ndzavisiso lowu i ku tlakusa xiyimo na ndzhuti wa vavasati erixakeni, xikan'we no hlohlotela ku khomana, ku ringana na vumunhu. Ndzavisiso lowu wu hlohlotela leswaku hi sukela xintu lexi a xi tshikelela vavasati hi kuva hi tlakusa ku lulama eka vanhu hinkwavo na leswaku tinqambhi ti papalata ku tsan'wa no tseketsela vavasati hi tinsimu to vava no hlomula mbilu. Ndzavisiso lowu wu vona leswaku mavonelo ya tinqambhi ya kambisisiwa nkarhi na nkarhi. Tinqambhi ti fanele ku paluxa vavasati ku ringana, tanihileswi ti paluxisaka xiswona vavanuna. Leswi swi ta hlohlotela na vavasati hinkwavo va

Afrika na tinqambhi ta xisati ku nqhamba tinsimu leti va tlakusaka no va veka eka swiyimo swa le henhla xikan'we no vula leswinene hi vona vinyi. Xo hetelela, ndzavisiso lowu wu ta va xiletelo xa swichudeni na vadyondzisi lava nga na ku tsakela eka nhlokomhaka leyi lavisisiweke.

1.6. TINHLAMUSELO TA MATHEME

Eka xiyenge lexi, matheme lama nga tirhisiwa hi ku vuyelela eka ndzavisiso lowu ya hlamuseriwile. Mitshaho ya vatsari van'wana yi nyikiwile no tirhisiwa ku seketela tinhlamuselo leti nga nyikiwa. Leswi swi endleriwa leswaku vatirhisi va ndzavisiso lowu va nga vi na xiphiqo hi matirhiselo na tinhlamuselo ta marito man'wana. Matheme lama nga hlamuseriwa ya katsa vuyimbeleri, risimu, nqambhi, tinsimu ta ndhavuko, ririmi xa Xitsonga, wansati na nkongomelo.

1.6.1 Vuyimbeleri

Vuyimbeleri ku kongomisiwa eka vutshila byo hlanganisa swichayachayana swo hambanahambana na marito leswi veketeriwaka hi ndlela leyi swi nga ta endla mpfumawulo wo twala no twisiseka. Soanes na Stevenson (2006:943) va hlamusela vuyimbeleri hi ndlela leyi:

... the art or science of combining vocal or
instrumental or both to produce beauty of
form, harmony, and expression of emotion.

Nhlamuselo ya Soanes na Stevenson leyi nga laha henhla yi seketela leswi boxiweke leswaku eka vuyimbeleri ku va ku hlanganisiwa marito na/kumbe swichayachayana swo hambanahambana leswi nga ta endla mpfumawulo wo khuluka lowu nga ta khumba timbilu ta vanhu. Moyo (2005:08) u seketela Soanes na Stevenson hi marito lama nge:

Music is an art form consisting of
sequence of sound in time, special
tones of definite pitch organised
melodically and rhythmically.

Tinhlamuselo leti nyikiweke laha henhla ti pfunetile swinene ku twisisa leswaku eka ndzavisiso lowu, vuyimbeleri ku ta kongomisiwa eka nhlangoana wa marito, ku nga va marito ya xiyimbeleri kumbe ya vahlaveleri ku hlangana na mpfumawulo wa swichayachayana.

1.6.2. Tinsimu ta ndhavuko

Tinsimu ta ndhavuko i tinsimu leti yimbeleriwaka hi rixaka ro karhi leti fambelanaka na ndhavuko wa rixaka rolero. Gene (2001:06) u nyika nhlamuselo ya tinsimu ta ndhavuko loko a ku:

Folk song, in the strictest sense it's music that is rarely written for profit... it is music that had endured and been passed down by oral tradition.

Ku ya hi ntshaho lowu, tinsimu ta ndhavuko i tinsimu leti yimbeleriwaka ku nga ri hi xikongomelo xo endla mali, kambe ku ri ku hundzisela marungula lama hundzisiwaka kusuka eka un'wana ku ya eka un'wana hi nomu.

Nhlamuselo leyi nyikiweke laha henhla yi pfunetile swinene ku twisisa muxaka wa tinsimu leti nga hlawuriwa.

1.6.3. Risimu

Risimu ku kongomisiwa eka nhlangoana wa marito na/kumbe swichayachayana leswi tlangisiwaka hi ku landza ndlela yo karhi leswaku ku hetelela ku va na mpfumawulo lowu nga na nandzelelano. Nhlamuselo ya risimu yi nyikiwa hi Musehane (1986:110) loko a ku:

... a piece of music performed by a single voice or many voices with or without instrumental accompaniment ...

Musehane eka nhlamuselo ya yena u kombisa leswaku risimu i vuyimbeleri lebyi endliwaka hi munhu un'we kumbe vo tala ku karhi ku chanyiwa swichayachayana.

Ku seketela leswi boxiweke laha henhla, Mugovhani, Molapo, Ramaite, Mapaya na Rafapa (2013:2) va boxa leswi landzelaka:

A song is a series of notes that are arranged melodically and rhythmically, in such a way that it is sung to express certain feelings, or to convey a certain message.

Mitshaho leyi nga laha henhla yi seketela leswi boxiweke leswaku eka risimu ku tirhisiwa swichayachayana ku humesa hungu ro karhi hi ku landza ncino wo karhi. Nhlamuselo ya theme leri ra risimu yi pfunetile swinene ku twisisa leswaku eka ndzavisiso lowu, tinsimu ku ta kongomisiwa eka marito lama vuriwaka hi xiyimbeleri, lama ya vaka na nhlamuselo yo karhi loko ya xopaxopiwa.

1.6.4. Nqambhi

Marhanele na Bila (2006: 473) va nyika nhlamuselo ya nqambhi loko va ku:

Nqhambhi i mutumbuluxi wa nghoma kumbe risimu.

Ntshaho lowu nga laha henhla wu hi hlamusela leswaku nqambhi i munhu loyi a nga na vuswikoti byo tshula kumbe ku tumbuluxa tinsimu ta yena n'wini ehandle ko kopela van'wana.

Nhlamuselo ya theme leri ra nqambhi yi pfunetile swinene ku twisisa leswaku eka ndzavisiso lowu hi ya langutisa leswi tinqambhi ti swi paluxaka hi vavasati eka tinsimu ta tona. Eka ndzavisiso lowu hi kotile ku hambanisa leswi endliwaka hi nqambhi, muhumelerisi, musumi na vahlaveleri va tinsimu.

1.6.5. Wansati

Marhanele na Bila (2006:777) va hlamusela wansati tanihi ntswatsi wa rimbewu ra xisati loyi a velekeke no mamisa, kumbe munhu wa xisati loyi a ringaneleke ku va nsati wa wanuna. Nhlamuselo ya theme ra wansati yi pfunile mulavisisi ku twisisa leswaku eka ndzavisiso lowu, a hi xopaxopi tinsimu tin'wana na tin'wana, kambe hi xopaxopa tinsimu leti paluxaka wansati/vavasati ntsena.

1.6.6. Nkongomelo

Nkongomelo ku kongomisiwa eka hungukulu leri nchumu wo karhi wu vulavulaka hi wona; ku nga va tsalwa, xitori kumbe risimu ro karhi. Hi marito man'wana, nkongomelo i nkatsakanyo wa leswi ku vulavuriwaka hi swona. Nhlamuselo ya nkongomelo yi nyikiwa hi Pretorius na Swart (1994:4) loko va ku:

Theme is the message which is embedded in the story.

Nhlamuselo ya Pretorius na Swart yi seketela leswaku nkongomelo i hungu ra tsalwa. Eka ndzavisiso lowu, nkongomelo ku ta va ku kongomisiwa eka hungu leri tinsimu ta tinqambhi leti hlawuriweke ti vulavulaka hi rona.

Nhlamuselo leyi nyikiweke laha henhla yi pfunile swinene eka ndzavisiso lowu hikuva mulavisisi u kotile ku tiva no twisisa leswaku tinsimu hinkwato leti hlawuriweke ti na mikongomelo yo hambanahambana.

1.6.7. Ririmi ra Xitsonga

Rito ra “ririmi” i vuvulavuri bya rixaka ro karhi lebyi humelerisiwaka hi ku vulavula na ku tsala, kumbe hi ku tirhisa swikoweto swo karhi (Wardhaugh, 2010). Hi ku komisa hi nga vula leswaku vuvulavuri, vutsari na vukoweto swi vumba phuphu ya ririmi ra rixaka ro karhi. Heine na Heine (2000) va hlamusela leswaku Vantima va le Afrika va vulavula tindzimi to ringana 2100. Eka tiko rin'wana na rin'wana ra Afrika ku vulavuriwa tindzimi to tlula khumembirhi. Tindzimi ta ximfumo ta Afrika-Dzonga i khumen'we, leti katsaka Xitsonga, Xisuthu, Xinghezi, Xibunu, Xiswati, Xizulu, Xipedi, Xindhevele, Xivhenda, Xitswana na Xiqhoza (Reagan, 2001:421). Ku ya hi vumbiwa bya Afrika-Dzonga, tindzimi hinkwato ta Vantima i tindzimi ta ximfumo. Mfumo wa xidemokirasi wu xixima mindhavuko hinkwayo ya vanhu va Afrika-Dzonga, na kona wu endla matshalatshala hinkwawo ku hluvukisa tindzimi hinkwato ta khumen'we ta Afrika-Dzonga.

Xitsonga i ririmi rin'wana ra tindzimi ta khumen'we ta Afrika-Dzonga, leri vulavuriwaka hi Vatsonga (Republic of South Africa). Ririmi ra Xitsonga ri kumeka eka swifundza hinkwaswo swa Afrika-Dzonga kambe ri vulavuriwa ngopfu eka

swifundza swa Limpopo na Mpumalanga. Ririmi ra Xitsonga ri vulavuriwa hi vanhu vo ringana 4.4% eAfrika-Dzonga hinkwayo (Republic of South Africa, 2011).

Tinhlamuselo leti nyikiweke laha henhla hi tona leti pfuneke ku twisisa leswi faneleke ku xopaxopiwa eka risimu rin'wana na rin'wana leri hlawuleriweke ndzavisiso lowu. Hi ku landzelerisa vundzeni bya tinhlamuselo leti, mulavisisi u kongomisile ntsena eka tinsimu ta Xitsonga leti khumbaka vaxisati.

1.6.8. Mitirho ya tinsimu

Eka ndhavuko wa Vatsonga na tin'wana tinxaka ta Vantima, a ku na ku hambana eka risimu leri nga na swichayachayana, marito na vayimbeleri, na risimu leri ngo yimbeleriwa ku nga ri na swo chaya. Hileswaku swi tekiwa swi ri xilo xin'we, kasi eka Xinghezi ku na ku hambana exikarhi ka "song" na "music". Xivangelo ku nga va leswi khale vuyimbeleri a byi ri byo tirhisa nomu ntsena, ku nga ri na swichayachayana swa Xilungu. Vatsonga a va tala ku tirhisa mindzhumba na ku phokotela mavoko ku nandzihisa risimu na ku nyanyurisa vayingiseri kumbe vahlaleri.

Eka ndhavuko wa Vatsonga/Machangana na tin'wana tinxaka ta Vantima, ku na mikarhi leyi tinsimu ti yimbeleriwaka hayona. Hi nga tlhela hi hlamusela leswaku tinsimu ti ni mitlawa ku ya hi mitirho ya tona. Chauke (2004: 23) u hlamusela hi mitirho ya tinsimu loko a ku:

...songs are classified according to their function and subject which are, in turn, determined by occasion. Vatsonga have work songs, ritual songs (wedding, new harvests, funerals, etc.), entertainment songs, political songs and so on.

Chauke laha henhla u boxa leswaku tinsimu ta yimbeleriwa ku ya hi mitirho na nkarhi wa kona. U hlamusela leswaku Vatsonga va na tinsimu ta le mitirhweni, ta

le ngomeni, ta le mitlangwini, ta mphahlo, ta mucato, ta le masin'wini, ta le mikosini, ta ku titsakisa na tinsimu ta tipolitiki.

Mitirho leyi kombisiweke hi Chauke laha henhla yi nga tlhela yi hlamusela leswaku risimu ri yimbeleriwa endhawini laha ri faneleke kona.

Hi nga nyika xikombiso hi ku vula leswaku risimu ro fana na ra mucato ri nge yimbeleriwi enkosini kumbe laha ku nga na nhlango wa tipolitiki hikuva ndhawu ya rona hi laha ku tsakiweke kona.

Tinsimu ta mitirho kumbe ta le ngomeni ti nge yimbeleriwi emucatweni hikuva ti nge fambelani na ndhawu laha ti yimbeleriwaka kona. Hi marito man'wana, tinsimu ti na ndhawu ya tona na nkarhi wa tona lowu ti nga yimbeleriwaka ha wona.

Munhu wa rixaka ro karhi, wa swi kota ku tiva tinxaka tin'wana hikwalaho ka vuyimbeleri, ncino na maambalelo ya tona. Hikwalaho, hi ku tiva ni ku twisisa tinsimu ta Xitsonga, munhu a nga kota ku tiva ni ku twisisa Vatsonga hi xiviri. Leswi swi nga tiyisisiwa hi leswi vuriwaka hi Chauke (2004: 1) loko a ku:

"Tinsimu" are a collective deposit of the experience of the Vatsonga people. The songs serve as a vehicle through which one can understand the Vatsonga people and the Vatsonga experience in whatever circumstances it expresses itself.

U ya emahlweni a tshaha Tracy loko a ku:

Tracy elaborates on this idea by saying about Africans in general, that the quickest way to get to the heart of a person is by being able "to participate in the enjoyment of his music and to have an understanding and sympathy for his social custom".

Mitshaho leyimbirhi yi nga ehenhla yi hlamusela leswaku eka Vatsonga, tanihi le ka tinxaka letin'wana ta Vantima, tinsimu hi laha munhu a kotaka ku vona na ku tiva rixaka leri ra Vatsonga, leswaku i vanhu va mahanyelo ya njhani hi ku va va tbumabuma hi tinsimu. Loko Chauke a hlamusela marito ya Tracy u tatisa hi ku vula marito ya leswaku ndlela yo antswa ya ku vumba xinghana na munhu wa rixaka ra Vantima i ku va u tinghenelerisa, u tsakela ni ku twisisa vuyimbeleri na mahanyelo kumbe mitolovelu ya yena.

Ku kuma munhu wa rixaka rin'wana a ambarile kumbe a tinghenelerisile eka vuyimbeleri na micino ya yin'wana ya mindhavuko ya rixaka ro karhi i mhaka ya nkoka leyi tsakisaka vahlaleri. Tanihi xikombiso, loko munhu wa nhlonge yo basa (Mulungu) wo ambala tinjhovo kumbe xibelani na ku va a cina, swi va swi nyanyula vahlaleri.

Xiphiqo lexikulu lexi hlanganiwaka na xona hileswaku hambileswi tinsimu ti nga yin'wana ya mitlawu ya matsalwa ya ndhavuko, tinqambhi tin'wana ti ti tirhisa hi ndlela ya ku yisa rimbewu rin'wana ehansi. Hikwalaho ka swona, ndzavisiso lowu wu ta langutana na tinsimu leti paluxaka vavasati hi ndlela yo biha. Maendlelo lawu ya kumeka ya nga sasekanga hikuva muyingiseri un'wana na un'wana u ta sungula ku teka vavasati hi ndlela leyi hlamuseriwaka hi risimu ro karhi. Swa fanela leswaku ku tekiwa magoza yo lulamisa xiyimo lexi loko swi ta eka tinqambhi na vayingiseri va tinsimu ta vona.

1.7. NKATSAKANYO WA NDZIMA

Ndzima leyi yi hlamuserile hi vundzhaku bya ndzavisiso, xikongomelo na nsusumeto lowu endleke leswaku mulavisisi a lavisisa hi nhlokomhaka leyi. Ndzavisiso wun'wana na wun'wana wu na swivutiso leswi lavaka ku hlamuriwa. Na kona eka ndzavisiso lowu, swivutiso swi nyikiwile xikan'we na nkoka wa ndzavisiso ku ya hi nhlokomhaka leyi nga le ku lavisisiweni. Matheme lama nga ta tirhisiwa ya hlamuseriwile hi vuenti leswaku valavisisi ni vahlayi swi va olovela ku twisisa ndzavisiso lowu hi ku angarhela.

2. NDZIMA YA 2: NKAMBISISO WA MILAVISISO LEYI ENDLIWEKE

2.1. MANGHENELO

Ndzima leyi yi kongomisile eka ku hlela milavisiso leyi endliweke mayelana na nhlokomhaka leyi. Tanihi goza ra ku humelerisa ndzima leyi ku kokorhoriwile swihlovo swo hambanahambana leswi fambelanaka na nhlokomhaka ya ndzavisiso lowu tanihi ndlela yo valanga vangwa leri wu faneleke ku ri pfala. Endlelo leri ri ta pfuneta valavisisi va mundzuku ku lungelela milavisiso ya vona ku vona loko swi fanerile kumbe swi nga fanelangi ku yisa nhlokomhaka leyi emahlweni hi tlhelo ra vulavisisi.

Xikongomelo xa ndzima leyi ya vumbirhi i ku xopaxopa matsalwa lama tsariweke eka nkarhi lowu nga hundza, leswi vuriwaka “literature review” hi Xinghezi (Creswell, 2014). Hi marito ya yena Creswell (2014:45) u ri “Literature review is a search and evaluation of the available literature in a given subject or topic and it forms the theoretical base for the research.” Ntshaho lowu wu hlamusela leswaku nkambisiso wa matsalwa swi vula ku hlotla na ku hlela matsalwa lama nga kona ya nhlokomhaka yo karhi leswaku mulavisisi a ta va na vutivi byo ringana bya ndzavisiso wa yena. Hi marito ya Ramdhani, Ramdhani na Amin (2014:48), “The concept literature review refers to a survey of scholarly articles, books and other sources relevant to a particular issue, area of research or theory and by so doing, providing a description, summary and critical evaluation of these works.” Ntshaho lowu wu hlamusela leswaku nkambisiso wa matsalwa swi vula ku hlalisa matsalwa yo hambanahambana yo fana na milavisiso, tibuku, tinovhele, tiatikili, tijenali, na maphepha ya mahungu lawa ya fambelanaka na nhlokomhaka yo karhi.

Mouton (2002:87), u yisa emahlweni a ku: “The concept literature review refers to the review of the existing or available body of knowledge, in order to learn how other scholars have investigated a particular problem”. Ntshaho lowu wu hlamusela leswaku nkambisiso wa matsalwa swi vula ku xopaxopa vutivi lebyi nga kona eka matsalwa hi xikongomelo xo dyondza hilaha swidyondzeki swin’wana swi nga lavisisa swiphiqo swo karhi hakona.

I swa nkoka ku kambisisa milavisiso leyi endliweke hi vatsari vo hambanahambana hikuva swi endla leswaku mulavisisi a kota ku vona laha ndzavisiso wa yena wu welaka kona. Leswi i swa nkoka tanihileswi ndzavisiso lowu wu nga wa nxopaxopo wa tinsimu ni xikongomelo xo paluxa hi vuenti ndlela leyi vavasati va paluxiwaka hayona eka tinsimu ta Xitsonga leti hlawuriweke.

2.1.1. Ku hluvukisiwa na ku tlakusiwa ka vuyimbeleri bya Xitsonga

Sambo (1998) u boxa leswaku ku hlengeletwa na ku tsariwa ehansi ka tinsimu ta Xitsonga swi fanele ku endliwa hi xihatla tanihileswi tinsimu ti nga eku nyamalaleni. Sambo u kombisile ku xixima marito ya yena hi ku tinyika nkarhi wa ku hlengeleta no tsala ehansi tinsimu ta ndhavuko wa Xitsonga leti nga riki ta ku cina. U vutisile loko vadyondzisi va laha Afrika-Dzonga va ri na byona vutivi byo enela byo dyondzisa vana lava ha kulaka ku yimbelela. Xikongomelokulu xa yena a ku ri ku hlengeleta tinsimu leti nga ta yimbeleriwa hi swikolo swa tisekondari ta le hansi swa le Afrika-Dzonga. Mimbuyelo ya ndzavisiso wa yena yi kombisa leswaku ku tirhisiwa ka vuyimbeleri bya Xitsonga ku na xiave xikulu eka ku tlakusiwa no hluvukisiwa ka tindzimi leti a ti voneriwa ebodhleleni, xikan'we na ndhavuko wa Afrika-Dzonga.

Khosa (1996) u endlile ndzavisiso wa yena hi tinsimu ta ndhavuko na ta khwayere. U kongomisa eka swiphiso swa maletlelo ma tikhwayere exifundzenikulu xa Limpopo, titlilasi to dyondzisa ku yimbelela, vatsundzuxi na vafambisi va vuyimbeleri, na tlilasi ya minongonoko ya vuyimbeleri kusuka eka vuleteri bya vufambisi bya khwayere. U katsa tinxaka letin'wana ta mune ti nga kona exifundzenikulu xa Limpopo, ku nga; Xinghezi, Xibunu, TshiVenda, na Xipedi kumbe Northern Sotho, ku katsa na Xitsonga. Eka swikongomelokulu swa ndzavisiso wa yena, u kombisa leswaku ndzavisiso wa yena wu langutanile na ku hlanganisa tinsimu ta ndhavuko na tin'wana.

Mushwana (2016) u xopaxopile vuyimbeleri bya Thomas Hasani Chauke na ntirho lowu byi wu tirheke ku kota ku tlakusa na ku hluvukisa Xitsonga na ndhavuko wa Vatsonga hakona. Ndzavisiso wa Mushwana wu kombisa leswaku, hi lembe ra

1996, Vumbiwa bya tiko lebyi hlohlotelaka leswaku tindzimi hinkwato ta khumen'we ta ximfumo ti khomiwa ku ringana byi pasisiwile, hambileswi xiyimo xa tindzimi ta Vantima xa ha riki eka xiyimo xa le hansi swinene.

Ndzavisiso lowu wu kumile leswaku Thomas Hasani Chauke u tlanga xiave xikulu swinene eka ku tlakusa na ku hluvukisa Xitsonga na ndhavuko wa Vatsonga. Matirhiselo ya yena ya ririmi na mikongomelo leyi a yimbelelaka hi yona hi swona swi kombisiweke eka ku humelerisa ndzavisiso lowu. Eka vuyimbeleri bya Thomas Hasani Chauke ku hava laha mulavisisi a nga kombisa hi nhlokomhaka ya ku paluxiwa ka vaxisati hi tinqambhi ta Xitsonga .

2.1.2. Tinsimu ta ndhavuko ta *Drumcafé* ta le Afrika-Dzonga

Levine (2005) u hlamusela mitlhonthlo leyi langutaneke na vuyimbeleri bya Afrika-Dzonga eka mikarhi leyi hundzeke, ku katsa na vuyimbeleri bya Xitsonga. Xikongomelokulu xa yena xi le ka ku ntlawahata swihungwahungwana swa vana. Hambileswi ku nga na vangwa eka ntlawahato wa yena wa tinsimu ta vana ta ndhavuko, a nga hlamuselangi hi vuyimbeleri bya Xitsonga hi ku hetiseka.

2.1.3. Ku paluxiwa ka ku xanisiwa ka vavasati eka tinsimu ta vavasati ta Tshivenda

Rabothata (2005) u endlile ndzavisiso wa yena hi ku xanisiwa ka vavasati eka tinsimu ta Tshivenda, u kongomisa ngopfu eka ndlela leyi vavasati va phofulaka hayona leswi va titwisaka xiswona eka ku xanisiwa ka vona hi ku tirhisa tinsimu. Ndzavisiso lowu wu langutanile ngopfu na ku tirhisiwa ka tinsimu eka migingiriko ya vuhungasi bya ndhavuko. U katsa ku tirhisiwa ka tinsimu ta ndhavuko leti yimbeleriwaka hi vavasati lava lwisanaka na vavanuna lava nga na maendlelo mo xanisa vavasati, vamhani n'wingi na vavariva lava xanisaka vingi. Ndzavisiso wa yena wu tlhela wu katsa na tinsimu ta mphahlo, ta migingiriko yo hambanahambana, na tinsimu leti yimbeleriwaka loko vanhu va karhi va tirha, leti paluxaka maendlelo mo xanisa vavasati. Eka mbuyelo wa yena wa ndzavisiso, u hlamusela leswaku vavasati vo tala lava xanisiwaka hi tindlela to karhi, va kuma nseketelo wa vunghana kusuka eka vayimbelerikulorhi. U engeta a boxa leswaku

a ngo yimbelela ku fambisa nkarhi, kambe u yimbelela ku hundzisa mahungu ku ya eka vaxanisi va vanhu va xisati, naswona u swi endla a languterile leswaku ku nga va na ku cinca. Ndzavisiso wa Rabothata wu ta pfuna mulavisisi ku twisisa hi ndlela leyi vavasati va paluxiwaka hayona hi tinqambhi ta Xitsonga leti hlawuriweke.

2.1.4. Swihlawulekisi swa vuhungasi bya tinsimu ta ndhavuko

Chauke (2004) u endlile ndzavisiso wa yena wa vudokodela hi nhlokohaka leyi nge: “The Xitsonga Songs: A Sociolinguistics Study”. Eka ndzavisiso wa yena, Chauke u kumile leswaku vuyimbeleri bya ndhavuko wa Xitsonga byi na nkoka swinene eka vutomi bya Vatsonga. Vuyimbeleri lebyi byi tlhela byi tisa moya wa Vutsonga eka rixaka ra Vatsonga-Machangana, naswona Vatsonga va hetelela va tiveka hikokwalaho ka vuyimbeleri bya vona. Eka ndzavisiso lowu, Chauke u tlherille a kuma leswaku vuyimbeleri bya Xitsonga byi fuwile swinene loko swi ta eka ku tshinya, ku hlohlotella na ku dyondzisa vumunhu erixakeni.

Chauke u kombisa leswaku vuyimbeleri bya ndhavuko wa Vatsonga byi nga yimbeleriwa hi tindlela to hambanahambana kambe mhaka ya nkoka hileswaku byi fanele byi va byi khomile mongo kumbe hungu ro karhi. Hileswaku hambiloko swichayachayana swa risimu swi nga nandziha njhani endleveni ya munhu, risimu rolero a ri voniwi ri ri risimu loko ri nga khomanga hungu ro karhi. Ndzavisiso lowu a ku na laha wu khumbaka kumbe ku vulavula hi ku paluxiwa ka vaxisati hi tindlela yo biha. Hi marito man’wana ndzavisiso wa Chauke wu hava risimu leri vulavulaka hi vubihi bya vavasati.

Sengani (2011) u hlamusela tinsimu ta Vhavenda tanihi mphofulo wa vuhungasi laha vavasati va yimbelelaka *mafhuwe* loko va ri eku tirheni ku fambisa nkarhi no phofula leswi va titwisaka xiswona, loko va ri karhi va kandza no sila mavele. U kombisa leswaku tinsimu leti yimbeleriwa loko va karhi va kandza no sila mavele ti kombisa ku twa ku vava no gungula exikarhi ka vakatikulorhi, vamhani n’wingi, vahariva, xikan’we na vavanuna va vona. U tlhela a boxa leswaku muyimbeleri u tirhisa *mafhuwe* tanihi xitumbelo xa ku vilela ka yena. Eka ndzavisiso wa yena wa

tinsimu ta Tshivenda, Sengani (2011) u kombisa leswaku swi le rivaleni leswaku vavasati va tirhisa tinsimu ta muxaka lowu mikarhi yo tala ku kombisa ku vilela eka vavanuna va vona.

Kusuka eka ndzavisiso wa Petje's (1998), swi le rivaleni leswaku risimu ri paluxa xihlawulekisi xa xintu xa munhu, mavonelo ma rixaka, matitwelo, ku tsakela , ku kala ku tsakela, ku tshemba, na ku heleriwa hi ku tshemba swi tala ku phofuriwa hi ku tirhisa tinsimu. Ku fikelela timitsu ta ndhavuko, un'wana u fanele ku twisisa hi vuenti tinsimu ta muxaka wolowo. Ku tshikeleriwa leswaku ntirho wa tinsimu ta muxaka lowu wu vekiwa emavokweni ya vavasati hikuva hi vona va nga eka xiyimo lexinene xo kota ku phofula leswi va titwisaka xiswona hi tinsimu. Tinsimu to tala ta ndhavuko ti yimbeleriwa hi vavasati emindyangwini laha va khomiwaka hi ndlela yo vava no biha hi va vukati.

Doty (2004) u kombisa leswaku vavasati va tirhisa mindyangu ya vona tanihi ndhawu yo phofulela eka yona leswi va titwisaka xiswona emimoyeni ya vona. Tlhandlakambirhi, Doty (2004) u tlhela a hlamusela leswaku vavasati va nga ha tirhisa tinsimu ta ndhavuko ku kombisa ku vaviseka ka un'wana wansati. Mavonelo lama kombisiweke hi Doty (2004) a ma hambanangi na ma Miller (1979:36), loyi a tiyisisaka leswaku vakatikulorhi va maAfrika va tirhisa tinsimu ta ndhavuko ku phofula leswi va titwisaka xiswona eka vakatikulorhi va vona, loko va karhi va tirha mitirho ya le kaya. Mikarhi yin'wana va tirhisa maendlelo mo ka ma nga kongomi ku va va lwisana.

2.2. RIMBA RA THIYORI

Ndzavisiso lowu wu leteriwa hi tithiyori timbirhi ku nga; thiyori ya *Feminist* na ya *Psychoanalysis*. Thiyori yi nga hlamuseriwa tanihi "the blueprint or guide which serves as a foundation upon which (a) research is conducted" (Adom, Hussein na Joe 2018:06). Rimba leri ra thiyori ri pfunetile mulavisisi ku hlawula maendlelo ma ndzavisiso lama nga letela muxaka wa mahungu lama nga hlengeletywa, ku kuma ndlela ya maxopaxopelo ya mahungu no fikelela swivutiso swa ndzavisiso.

Mafenya (2000: 2013) u hlamusela Thiyori ya "*Feminism*" hi ndlela leyi landzelaka:

Feminism is a political belief that women should have the same rights, power and opportunities that men have and that the present situation should be changed to give equality with men.

Marito ya Mafenya laha henhla ya boxa leswaku theme ra "feminism" i ra vupolotiki, laha valweri va timfanelo ta vavasati va lavaka leswaku vavasati va va na timfanelo, matimba na ku va na swivandla swo hambanahambana tanihi vavanuna, na leswaku xiyimo lexi vamanana va nga eka xona xi fanele ku cinciwa, kutani va ringanisiwa na vavanuna.

Ursula (1994: 14) u hlamusela leswaku vavasati va Vantima, va MaAmerika na man'wana matiko lama hluvukeke swi va fikerile leswaku matiko ya Afrika ma ha tshikeleriwele hi xihlawuhlawu, hikwalaho ka ndhavuko. Va tekile goza ro vumba nhlango lowu a wu vuriwa "Womanism". Ursula u hlamusela leswaku rito leri "womanist" ri vula "black feminism or feminism of colour." Rito ra "black feminism" kumbe "feminism of colour" ri vula vavasati va Vantima lava lwelaka timfanelo ta Vantimakulobye.

Ursula laha henhla u hlamusela hi ndlela leyi nhlango lowu wu pfuneke hayona eka matiko ya Afrika, ku fana na Afrika-Dzonga, ku vumba mihlango leyi a yi lwa na ku tshikeleriwa ka vavasati. Wun'wana wa mihlango leyi a wu vuriwa "Network Against Violence to Women" (Ursula: 1994: 15).

Nhlango lowu tshahiweke laha henhla na yin'wana mihlango hi yona yi pfuneke ku paluxa ku xanisiwa na ku tshikileriwa ka vavasati eka rixaka. Eka man'wana matiko, ku fana na Afrika-Dzonga yi kotile ku hunguta yin'wana ya mitshikilelo. Valweri va timfanelo ta vavanuna na vavasati va lava ku herisa

xihlawuhlawu lexi nga kona exikarhi ka vavanuna na vavasati eka rixaka, leswaku va tekiwa ku ringana.

Va lava leswaku vavasati va va na timfanelo, matimba na leswaku swiyimo leswi vatatana va kotaka ku ngenisiwa eka swona, swi va tano na le ka vavasati, ku fana na swiyimo swa le mitirho, eka vurhangeri na le ka muholo.

Plumwood eka Mafenya (2004: 14) u hlamusela swiyimo swa vatatana na vamanana hi ndlela leyi landzelaka:

Men are defined as active, women as passive, men as intellectual, women as intuitive, men are inexpressive, women emotional, men are strong, women are weak, men are dominant, women are submissive to the extent that women and men conform to gendered definitions of their humanity, they are bound to be alienated.

Mpimanyiso lowu wa Plumwood laha henhla wu hlamusela vavanuna na vavasati hi ndlela leyi landzelaka:

Vavanuna va hlamuseriwa tanihi vanhu va nkinkhi, kasi vavasati vona va hlamuseriwa tanihi vanhu vo pfumala nkinkhi. Vavanuna va hlamuseriwa tanihi vanhu va vutlhari, kasi vavasati vona va hlamuseriwa tanihi vanhu vo yimela ku lerisiwa leswaku va endla swo karhi handle ko tiehleketelela. Vavanuna a hi vanhu vo vulavula ngopfu, kasi vavasati vona i vanhu vo nyanyuka. Vavanuna va ni matimba, kambe vavasati va tsanile. Vavanuna va rhandza ku va ehenhla ka hinkwaswo, kasi vavasati i vanhu vo titsongahata no landzelela, ku fikela laha vavasati ni vavanuna va amukelaka ku hambana ka vona hi swiyimo swa rimbewu, swi nga leswi endlaka leswaku ku va ni ku tshwukiselana mahlo exikarhi ka mitlawwa leyimbirhi.

Plumwood u hetelela ntshaho wa yena hi ku vula leswaku vavanuna na vavasati, hikokwalaho ka tinhlamuselo kumbe swivumbeko leswi va hlamuseriwaka ha swona, va kumeka va ri vanhu lava hambaneke swinene.

2.3. Thiyori ya “Psychoanalysis”

Kusukela loko ku tumbuluxiwile thiyori ya *psychoanalysis*, xiave xa dyondzo leyi xi kombisa ku ndlandlamuka hi matimba swinene no va na xiave eka matsalwa mo hambahambana na le ka tidyondzo ta xiakhademiki. Eagleton (1983:158) va vona thiyori ya *psychoanalysis* tanihi xitirhisiwa xa nkoka lexi tirhanaka na ku langutana na mahanyelo ma vanhu no kambela switandzhaku swa swiendlo swa vanhu. Thiyori leyi yi nyika vundzeni bya swivangelo swo ka swi nga ri kahle leswi vangiwaka hi xintu na ku kombisa hilaha vavasati va xanisiswaka hakona hikwalaho ka maendlelo ya mavonelo yo biha ehenhla ka vaxisati no va va tsoniwa malung'helo ma vona. Eka ndzavisiso lowu, ku tirhisiwile thiyori ya *feminist* na ya *psychoanalysis* ku pfuneta mulavisisi ku paluxa ndlela leyi vavasati va paluxiwaka hayona hi tinqambhi leti hlawurikeke, xikan'we no paluxa leswi kumiweke eka tinsimu leti hlawuriweke.

2.4. Nkatsakanyo wa ndzima

Hambileswi valavisisi vo tala va nga endla milavisiso ya vona hi swiyenge swa tinsimu ta ndhavuko, a hi vo tala lava nga endla ndzavisiso wa ku paluxiwa ka vavasati hi tinqambhi ta Xitsonga leti hlawuriweke. Nxopaxopo lowu wa matsalwa wu ta pfuneta mulavisisi ku va a kota ku xopaxopa tinsimu leti paluxaka vavasati. Ndzima leyi ya vumbirhi a yi andlala milavisiso leyi endliweke hi valavisisi van'wana eka nkarhi lowu nga hundza. Ntirho wa milavisiso leyi endliweke eka nkarhi lowu nga hundza i ku pfala vangwa leri ndzavisiso lowu ri faneleke ku wu pfala. Ndzima leyi yi kotile ku kombisa leswi nga endliwa eka milavisiso leyin'wana ku kota ku vona laha ndzavisiso lowu wu welaka kona. Eka ndzima leyi ku hlamuseriwile na rimba ra thiyori leri nga ta letela mulavisisi eka ndzavisiso.

NDZIMA YA 3: DIZAYINI NA MAENDLELO YA NDZAVISISO

3.1. MANGHENELO

Ndzima leyi yi kongomisa eka ku andlala dizayini na maendlelo ya ndzavisiso lowu. Dizayini ya ndzavisiso yi vumbiwa hi rimba ra thiyori, maendlelo ya ndzavisiso, sampulu na switekaxiave eka ndzavisiso, mahlengeletelo ya mahungu, kun'we na mahlelelo ya mahungu, ntiyisiso, ntirhiseko na vutshembeki bya ndzavisiso ku katsa na milawu ya matikhomelo eka ndzavisiso. Dizayini ya ndzavisiso yi tlhela yi katsa andlalo wa switsandzekisi, mindzilakano, na swiehleketelwa swa ndzavisiso.

3.2. DIZAYINI YA NDZAVISISO

Dizayini i xivumbeko lexi pfunetaka ku landzelerisa mahlengeletelo ya mahungu na ndzuko wa hilaha ya faneleke ku hleriwa hakona ku fikisa eka tinhlamulo ta swivutiso swa ndzavisiso leswi pfunetaka ku humelerisa xikongomelokulu xa ndzavisiso wo karhi hi nkhaqato.

Dizayini ya ndzavisiso i andlalo wa kungu ra mahumeleriselo ya xivumbeko xa xiviko xa ndzavisiso laha ku paluxiwaka rimba ra thiyori, maendlelo ya ndzavisiso, sampulu na switekaxiave eka ndzavisiso, mahlengeletelo ya mahungu, kun'we na mahlelelo ya mahungu. Mouton na Marais (1988:32) va nyika nhlamuselo ya 'dizayini ya ndzavisiso; va ku: "the arrangement of conditions for collecting and analysing of data in a manner that aims to combine relevance to research purpose with economy in procedure"; kutani va tlhela va boxa leswi kucetelaka dizayini ya ndzavisiso leswi katsaka leswi landzelaka:

.....means of obtaining the information, availability and skills of the researcher, time available for research, and the cost factor relating to research.

Swivumbi leswi kucetelaka dizayini ya ndzavisiso swi endlile leswaku Mouton na Marais (1992:193) va tlhela va langutisisa nhlamuselo ya 'dizayini ya maendlelo' hi vuntshwa kutani va huma na nhlamuselo leyi nge:

Research design refers to the structure of an enquiry; it is a logical matter rather than a logistical one; ... a plan which includes every aspect of a proposed research study from conceptualisation of the problem right through to the dissemination of the findings.

Nhlamuselo leyintshwa ya Mouton na Marais (1992) leyi boxiweke laha henhla yi paluxa leswaku swi na nkoka ku va mulavisisi a tirha hi matimba ku tiyisisa leswaku u humelerisa xiviko xakwe hi ndlela leyi paluxaka vutivi, ntokoto, swikili na vutshila bya malongoloxelo ya timhaka na marungulelo ya kona. Hi ku kongomisa, Kerlinger na Lee (2000) va nyika nhlamuselo ya dizayini ya ndzavisiso va ku: "is the plan and structure of investigation, conceived so as to obtain answers to research questions". Nhlamuselo leyi yi seketelana na ya Verhoef, et al (2004:14) laha na vona loko va nyika nhlamuselo ya dizayini ya ndzavisiso va nge i:

.....the overall plan for obtaining an answer to the research question or for testing the research hypothesis; and facilitates research to be as effective as possible as the conceptual structure within which the research study is undertaken.

Kusuka eka nhlamuselo ya Verhoef na van'wana (2004) hi nga ha vula leswaku dizayini ya ndzavisiso i kungukulu leri lukaka vuxaka exikarhi ka swikongomelo swa ndzavisiso, swivutiso swa kona, mahungu ya ndzavisiso, vatekaxiave na maendlelo ya ndzavisiso lama hlawuleriweke ndzavisiso walowo. Swidyondzeki

swo tanihi Bhattacharjee (2012) Kothari na Grag (2014) na Kerlinger na Lee (2000) swi pfumelelana na nhlamuselo leyi nyikiweke hi Verhoef, et al (2004) kun'we na Mouton na Marais (1992).

Collins eka McKendrick (1990:256) i xidyondzeki lexi kumekaka xi ri karhi xi hambana na leswin'wana mayelana na hilaha nhlamuselo ya 'dizayini ya ndzavisiso' yi nyikiweke hakona hi ku boxa leswaku:

Research designs are merely guidelines for the investigation of an activity and are not hard-and-fast rules that cannot be broken. ... the design chosen should be the appropriate one in order to yield the best results for the problem being investigated.

Collins and McKendrick (1990) va khomelela eka vonelo ra vona leri hambanaka na swidyondzeki leswin'wana swo tala hikuva ku ya hi vona ndzavisiso wun'wana na wun'wana wu na swikoxo swa wona leswi kucetelaka dizayini ya ndzavisiso wolowo. Vonelo leri ri seketeriwa hi Yin (1989:32) loyi a boxaka leswaku:

Research design is not related to any particular method of collecting data or any particular type of data. Different design logics are used for different types of study. Any research design can, in principle, use any type of data collection method and can use either be quantitative or qualitative data. Research design deals with a logical problem and not a logistical problem.

Ku ya hi Kothari (2004:14), nkoka wa dizayini ya ndzavisiso i ku andlala xivumbeko lexi faneleke ku tirhisiwa ku hlengeleta vumbhoni lebyi faneleke ku va byi tirhisiwa ku fikelela swikongomelo swa ndzavisiso wo karhi, laha a nge: "the main purpose of research design is "to provide for the collection of relevant evidence with minimal expenditure of effort, time and money".

Vuxokoxoko lebyi nyikiweke eka ndzimana leyi na le ka tindzimana leti nga ta landzela byi kota ku letela hilaha dizayini ya ndzavisiso lowu yi faneleke ku humelerisiwa xiswona. Dizayini ya ndzavisiso lowu yi simekiwile ehenhla ka maendlelo ya nkoka (qualitative research method).

3.3. MAENDLELO MA NDZAVISISO

Eka ndzavisiso lowu, ku tirhisiwile maendlelo ya nkoka ku kuma vuxokoxoko byo enela lebyi faneleke. Ku ya hi Can't et al (2003:4), va hlamusela maendlelo ma nkoka loko va ku: Qualitative research is research data that is not subject to quantification or qualitative analysis. It refers to understanding concepts. Ntshaho lowu wu hlamusela leswaku maendlelo ya nkoka i ndzavisiso lowu nga tirhisiki tinhlayonhlayo, kambe wu tirhisa ku twisisa mhaka hi vuenti. Ndzavisiso lowu wu tirhisile maendlelo ya nkoka hikuva a wu lavi ku kuma nhlayo, kambe wu lava ku kuma vuenti bya ku paluxiwa ka vavasati hi tinqambhi ta Xitsonga leti hlawuriweke.

3.4. SAMPULA NA SWITEKAXIAVE EKA NDZAVISISO

Rito ra sampula ri hlamuseriwa hi White (2005), tanihi maendlelo ya ku hlawula swilo (kumbe vanhu), eka ntlawa wa swona, hi mulavisisi, leswaku swi ta va na xiave eka ndzavisiso. Hi marito ya yena, White (2005:114), u nyika nhlamuselo leyi landzelaka ya sampulu:

Sampling is a process in which a researcher makes a selection from a concrete listing of the elements in the population in order to identify the people or issues to be included in the research.

Pandey na Pandey (2015) va hlamusela sampulu tanihi ku hlawula swiyimeri kumbe vayimeri va ntlawa wo karhi lowu hlawuriweke, leswaku ku ta xopaxopiwa xiyimo xa ntlawa wolowo. McMillan na Schumacher (2010) na vona va hlamusela leswaku sampulu swi vula ku hlawula vanhu vatsongo (kumbe swilo swin'wana), lava nga ta yimela vanhu vo tala eka ndzavisiso. Hi marito ya vona, McMillan na Schuacher (2010:322) va hlamusela sampulu hi ndlela leyi landzelaka:

Procedure of choosing particular units such as the people or objects, from a particular population in order to fairly generalize the results of the study back to the selected population.

Rito ra sampulu rona, ri hlamuseriwa hi Schutte na Steyn (2015:25), tanihi switekaxiave, swilo, matsalwa kumbe vanhu lava hlawuriweke ku va na xiave eka ndzavisiso. Hi marito ya vona, va hlamusela rito ra sampulu hi ndlela leyi landzelaka:

It is a portion, representative or subset of a population that is selected in order to research a population without having to collect data from the whole population.

Creswell (2014) yena, u hlamusela rito ra sampulu tanihi vatekaxiave eka ndzavisiso Creswell (2014:124), hi marito ya yena u ri: “A sample is a group of people who are selected to participate in a study.” Eka ndzavisiso lowu, mulavisisi u tirhisile mahlawulelo ya sampulu ya ndzavisiso lama vuriwaka “ku hlawula hikwalaho ka ntirho wa wona”, leswi hi Xinghezi va nge i “purposive sampling”. Babbie (2014), u hlamusela leswaku mulavisisi u sungula a xiyaxiya leswaku hi va hi vanhu (kumbe swilo), lava nga ta pfuna swinene eka ndzavisiso. Hi marito ya yena, Babbie (2014:350) u ri:

In purposive sampling the researchers intentionally selects participants with a specific purpose in mind and on the basis of the researcher’s judgement which ones will be the most useful or representative.

Sampulu ya ndzavisiso lowu yi endliwile hi tinsimu ta kombo ta Dokodela Thomas Hasani Chauke na Shinyori Sisters, mune ta George Maluleke na Van’wanati Sisters, kombo ta Solly Makamu, timbirhi ta Oscar Makamu, tinharhu ta General

Muzka, tinharhu ta mufi Eckson Maluleke, tinharhu ta Dokodela Joe Shirimani na tinharhu ta Benny Mayengani.

3.5. MAHLENGETELO MA MAHUNGU

Mulavisisi u hlawurile tinsimu to karhi leti yimbeleriweke hi tinqambhi to hambanahambana ku kombisa hilaha vavasati va paluxiwaka hakona eka tinsimu leti hlawuriweke. Tinsimu leti hlawuriweke ti huma eka tialibamu to hambanahambana laha ku nga tekiwa ntsena tinsimu leti khumbanaka na nhlokomhaka ya ndzavisiso. Endzhaku ka ndzavisiso lowu, mulavisisi u namarhetile tialibamu hinkwato ta tinqambhi leti nga hlawuriwa.

Eka ndzavisiso lowu, mahungu ma hlengeletiwile ma huma eka swihlovo swo sungula na swa vumbirhi.

3.5.1. Swihlovo swo sungula swa mahungu lama hlengeletiweke

Eka swihlovo swo sungula swa mahungu lama hlengeletiweke hilaha hi kumaka kona mahunguxidzi, kumbe dokhumente, switsariwa leswi nga na mahungu ma nkoka no kongomana na nhlokomhaka ya ndzavisiso. Ku nga va mahungu yo tanihi tiatikili, tijenali na mlavisiso yo hambanahambana leyi endliweke hi swidyondzeki swin'wana mayelana na nhlokomhaka ya ndzavisiso. (Ajayi, 2017:03). Swihlovo swo sungula swa mahungu ku hlamuseriwa leswaku i mahungu yo rhanga/mo sungula lama hlengeletiweke hi mulavisisi hi yexe. (Ajayi, 2017:03).

3.5.2. Swihlovo swa vumbirhi swa mahungu lama hlangeletiweke

Eka ndzavisiso lowu, mahungu ma tlherile ma hlengeletywa kusuka eka swihlovo swa vumbirhi leswi katsaka tiliriki leti sukaka eka tiCD leti kandziyisiweke, eka tinsimu leti ngenisiweke eka YouTube na le ka swivandla hinkwaswo swa vuyimbeleri. Mahungu lama hlengeletiweke kusuka eka swihlovo swa vumbirhi ma pfunetile mulavisisi ku va a hundzisela mimbuyelo ya ndzavisiso eka vahlayi na hinkwavo lava nga na ku tsakela ku lava ku twisisa hi vuenti hilaha vavasati va

paluxiwaka hakona hi tinqambhi ta Xitsonga leti hlawuriweke. Eka ndzavisiso lowu mahungu ya hlengeletiwile kusuka eka tinsimu ta makumenharhumbirhi (32) leti nqambhiweke hi Dokodela Thomas Hasani Chauke na Shinyori Sisters, George Maluleke na Van'wanati Sisters, Solly Makamu, Oscar Makamu, General Muzka, Eckson Maluleke, Dokodela Joe Shirimani na Benny Mayengani. Tinqambhi leti ti hlawurile hikwalaho ka nkoka wa vuyimbeleri bya vona xikan'we na vuxaka lebyi kongomaneke na nhlokomhaka ya ndzavisiso.

3.6. MAHLELELO YA MAHUNGU

Eka ndzavisiso lowu, mulavisisi u tirhisile nxopaxopo wa matsalwa (*textual analysis*) Nxopaxopo wa vundzeni (*content analysis*), ku xopaxopa mahungu.

3.6.1. Nxopaxopo wa matsalwa

Nxopaxopo wa matsalwa wu fambelana na xikongomelo xa ndzavisiso (McKee, 2003). McKee (2003) u hlamusela leswaku Nxopaxopo wa matsalwa i maendlelo ya ku xopaxopa vundzeni, nhlamuselo kumbe xivumbeko xa matsalwa. Hi marito ya yena McKee (2003:01) u ri *“textual analysis is a methodology or data gathering process used by researchers to gather information about how other human beings make sense of the world and how they fit into the world in which they live.”* Maendlelo lawa ya nyika nkarhi eka mulavisisi ku xopaxopa tsalwa hi vuenti ku endlela leswaku a kuma kumbe ku twisisa nkongomelo wa tsalwa leri faneleke ku xopaxopiwa.

Leswi swi vula leswaku maendlelo lawa i ndlela yo lava ku dyondza miehleketo ya mutsari hi vuenti. Frey, Botan na Creps (1999) va hlamusela leswaku Nxopaxopo wa matsalwa i ndlela leyi tirhisiwaka hi valavisisi ku hlamusela hinkwaswo leswi humelelaka eka tsalwa. Maendlelo lawa ya tirhisiwa hi mulavisisi ku xopaxopa na ku hlamusela swihlawulekisi swa mahungu lawa ya nga tsariwa kumbe lawa ya vonakaka. Maendlelo lawa ya tirhisiwa ku hlamusela leswi matsalwa ya vulaka swona, xivumbeko xa matsalwa na ntirho wa mahungu ya matsalwa.

Mulavisisi u yingiserile tinsimu hinkwato leti hlawuriweka, a ti tsala ehansi kutani a ti xopaxopa hileswi yena a swi vonisaka xiswona ku humesela ehandle ndlela leyi tinqambhi ti paluxaka vavasati hayona eka tinsimu ta tona. McKee (2003:01) u hlamusela maendlelo ya “textual analysis” hi ndlela leyi landzelaka:

Textual analysis is a way for researchers to gather information about how other human beings make sense of the world. It is a data gathering process for researchers who want to understand the ways in which members of various cultures and sub-cultures make sense of who they are, and how they fit into the world in which they live.

Ntshaho lowu wu hlamusela leswaku “*textual analysis*” i maendlelo ya nxopaxopo wa matsalwa lowu valavisisi va hlengetaka mahungu ya ku twisisa leswi humelelaka laha misaveni. Hi marito man’wana, ndlela leyi ya nxopaxopo wa matsalwa yi tirhisiwa hi valavisisi va matsalwa ku twisisa swiendlo swa vanhu laha emisaveni. Nakona swiendlo leswi swa vanhu swi fambelana na ndhavuko wa vanhu volavo. Mhaka leyi yi seketeriwa hi Creswell (2014) loko a hlamusela leswaku maendlelo lawa i vutshila bya ku kota ku xopaxopa leswi tsalwa ri vulaka swona. Hi marito ya yena Creswell (2014:157), u te:

Textual analysis is the skill of deconstructing media text that is a detailed examination of the way in which a text has been constructed to convey message.

Maendlelo lawa ya tirhisiwile eka ndzavisiso lowu ku humesela erivaleni ku paluxiwa ka vavasati hi tinqambhi ta Xitsonga leti hlawuriweke .

3.6.2. Nxopaxopo wa vundzeni

Eka Nxopaxopo lowu hi laha mutsari a tirhisaka matsalwa yo hambana ku fana na tibuku, tijenali, tinyuziphepha na swin'wana na swin'wana ku endlela ku kuma vutivi kumbe mahungu. Newman (2003:31) yena u hlamusela theme ra Nxopaxopo wa vundzeni bya matsalwa hi ndlela leyi:

“Content Analysis” is a technique for examining information that is written or symbolic material (e.g. pictures, movies, song lyrics). In content analysis, the researcher first identifies a body of material to analyse, and then create a system for recording specific aspects of it. The system might count how often certain words or theme occur. Finally the researchers record what is in the text.

Ntshaho wa Nxopaxopo wa vundzeni bya matsalwa lowu nga laha henhla wu komba leswaku xopelelo leri i ndlela leyi vundzeni bya tsalwa kumbe risimu byi xoperisiwaka xiswona. Nakambe Newman u hi paluxela maendlelo lama ya matsalwa kumbe tinsimu leti faneleke ku ngambhiwa kumbe ku tsariwa ha wona, hikokwalaho muxopaxopi wihi kumbe wihi u fanele ku tsala ndzavisiso wa yena.

3.7. NTIYISISO, NTIRHISEKO NA VUTSHEMBEKI BYA NDZAVISISO

Hi ntiyiso maendlelo ya nkoka wa ndzavisiso ya fanele ku endliwa hi ku tirhisa maendlelo kumbe tindlela ta mune ku nga “credibility, transferability, dependability na conformability”. Ntiyisiso na vutshembeki eka ndzavisiso swi hlamusela xiyimo lexi fikeleriweke hi maanakanyelo lama khorwisaka na ku va na nsusumeto wa matimba eka migingiriko ya ku humelerisa Nxopaxopo wa mahungu ya ndzavisiso (McMillan na Schumacher, 2010). Ntiyisiso na vutshembeki swi tipaluxa hi vuxaka lebyikulu lebyi nga kona exikarhi ka leswi kumiweke eka ndzavisiso na swivutiso kumbe swikongomelo swa ndzavisiso. Mulavisisi u kombisa ntiyisiso na vutshembeki eka ndzavisiso hi ku humelerisa vuxaka lebyi nga kanakanisiki exikarhi ka leswi kumiweke eka ndzavisiso na swikongomelo swa kona. Ntiyisiso

na vutshembeki eka ndzavisiso swi pfuna vahlayi va milavisiso ku tshemba leswaku ndzavisiso lowu endliweke wu na nkoka hikuva wu vupfile swinene.

Eka ndzavisiso lowu, mulavisisi u tiyisisile leswaku ku va na ntiyisiso na vutshembeki hi ku tirhisa swiyenge swa ntiyisiso (credibility), vutshembeki (dependability), ku xixima milawu yo karhi (conformability), na ku cincaneka (transferability) (Lincoln na Guba, 2005).

3.7.1. Xiyenge xa ntiyisiso (Credibility)

Xiyenge xa ntiyisiso swi vula ntshembo lowu nga vekiwaka eka ntiyiso wa mbuyelo wa ndzavisiso (Babbie, 2014). Xiyenge xa ntiyisiso xi tirhisiwa ku kambisisa loko ndzavisiso lowu nga endliwa wu ri na ntiyiso, wu tshembeka kumbe wu ri na matimba. Xiyenge xa ntiyisiso xi tirhisiwa na ku lavisisa loko mbuyelo wa ndzavisiso wu yimela mahungu ya nkoka lawa ma nga hleriwa, ya ku huma eka swihlovo swo hambana.” “Credibility and authenticity are used to determine whether the research is genuine, reliable, or authoritative.” (Liamputtong, 2009:21). Laha credibility yi hi kombisa loko mulavisisi a pfumela eka leswi a swi kumeke kumbe mimbuyelo ya ndzavisiso wa yena. Laha mulavisisi u vonisisa leswaku ndzavisiso wu kamberile leswi a wu fanele wu swi kambela, na ku vutisa loko ku nga ri na swivangelo leswi nga endleka leswaku hungu ri va leri nga hoxeka.

Eka ndzavisiso lowu, mulavisisi u tiyisisile leswaku ndzavisiso lowu wu va wa ntiyiso, hi ku hlengeleta mahungu hi maendlelo yo tshembeka na ku tirhisa mahungu lama hlengeletweke hi ku landza swivutiso na mikongomelo ya ndzavisiso. Mulavisisi u paluxile mavito hinkwawo ya vatsari va matsalwa lama nga tirhisiwa ku nyika mbuyelo wa ndzavisiso na ku landzelela milawu hinkwayo ya ku endla milavisiso.

3.7.2. Xiyenge xa ku cincaneka (Transferability)

Rito ra “ku cincaneka” ri hlamusela ndlela leyi mbuyelo wa ndzavisiso wu nga tirhisiwaka ku lulamisa swiphiko leswi nga kona eka tindhawu to hambana (Guba

na Lincoln, 2005). Hi marito ya vona, Guba na Lincoln (2005) va hlamusela ku cincaneka hi ndlela leyi landzelaka: “The term transferability means the extent to which qualitative results can be generalised or transferred to other contexts or settings (Guba na Lincoln, 2005).” Hi marito man’wana, vutivi lebyi nga ta kumiwa eka ndzavisiso lowu, byi nga tirhisiwa eka tindhawu tin’wana to hambana ku lulamisa swiphiqo leswi yelanaka. “ Transferability or applicability requires the findings and insight generated in the study’s contexts” (Hammondna Wellinton, 2013). ‘Ku cincaneka swi kombisa ndzavisiso ku va wu kota ku pimanyiseka na yin’wana. Ndzavisiso wu fanele ku fana na mitirho yin’wana leyi endlilweke yo fana hi xivumbeko, kambe yi nga fani hi maveketelelo ya timhaka. Eka ndzavisiso lowu, mulavisisi u endlile leswaku ku va na ku cincaneka eka ndzavisiso lowu, hi ku olovisela vanhu van’wana lava tsakelaka ku hlaya, ku twisisa na ku tirhisa mbuyelo wa ndzavisiso lowu.

3.7.3. Xiyenge xa vutshembeki (Dependability)

Vutshembeki i xiyenge lexi tiyisisaka leswaku mbuyelo wa ndzavisiso wu fana nkarhi hinkwawo hi ku tirhisa maendlelo ya xiyimo xa le henhla xa ku endla ndzavisiso (Guba na Lincoln, 2005). Mulavisisi u tiyisisile leswaku ku tshembeka ku va kona eka ndzavisiso lowu, hi ku tirhisa maendlelo ya ku hlengela, ku hlela na ku paluxa mbuyelo wa ndzavisiso wa nkoka na ku tshembeka.

3.7.4. Xiyenge xa ku xixima milawu yo karhi (Confirmability)

Ku xixima milawu yo karhi swi hlamusela ndlela leyi mbuyelo wa ndzavisiso wu nga amukeriwaka na ku landzeleriwa hi valavisisi van’wana va milavisiso hakona (Guba na Lincoln, 2005). Guba na Lincoln (2005:196) va hlamusela ku xixima milawu yo karhi hi ndlela leyi landzelaka:

The term confirmability is described as the degree to which the results or findings can be corroborated or confirmed by other researchers and ensures that research findings represent the situation being researched rather than the beliefs, theories or biases of the researcher.

Eka ndzavisiso lowu, mulavisisi u tiyisisile ku xixima milawu yo karhi hi ku endla leswaku mahungu lama nga hlengeletiwa na mbuyelo wa ndzavisiso swi nga vi leswi ngo ehleketeleriwa hi mulavisisi, kambe swi va leswi humaka eka mahungu lama nga hlengeletiwa.

3.8. MILAWU YA MATIKHOMELO EKA NDZAVISISO

Matikhomelo eka ndzavisiso swi hlamusela vumunhu kumbe ku hlonipha vanhu van'wana, leswi endlaka leswaku mulavisisi a landzelela milawu yo karhi loko a endla ndzavisiso (Babbie, 2014). Eka milavisiso, milawu ya matikhomelo yi na nkoka wa ku lemukisa valavisisi leswaku milavisiso a yi fanelangi ku twisa vanhu lava khumbekaka ku vava emirini na le moyeni. Loko mulavisisi a endla ndzavisiso, u fanele a landzelela milawu yo fana na ku kuma mpfumelelo wa ku endla ndzavisiso, ku va na swihundla, ku ka a nga tshikileli vanhu, ku va na xiave eka ndzavisiso na ku sivela makhombo loko ku endliwa ndzavisiso. Nawu wun'wana wa matikhomelo eka ndzavisiso i ku tiyisisa leswaku vatekaxiave va ndzavisiso, a va twisiwi ku vava emirini na le moyeni. Eka ndzavisiso lowu a kuna vanhu lava nga ta va na xiave xo fana na ku hlamula swivutiso

3.8.1. Mpumelelo wo endla ndzavisiso

Eka ndzavisiso lowu, mulavisisi u xiximile milawu hinkwayo ya ndzavisiso leyi tsariweke eka pholisi ya yunivhesiti. Mulavisisi u apulayerile papila ra mpumelelo kusuka eka komiti ya TREC a nga se sungula ndzavisiso wa yena, ku kuma mpumelelo wo yisa emahlweni ndzavisiso wa yena. Mulavisisi u nyikiwile mpumelelo wo yisa emahlweni ndzavisiso wa yena endzhaku ka loko a fikelerile swilaveko hinkwaswo swa komiti ya TREC.

3.8.2. Ku kopela

Milawu ya ku kopela mitirho ya van'wana yi xiximiwile swinene eka ndzavisiso lowu. Theme ra "plagiarism" ri vula leswaku: "not giving credit to an original source of an idea or writing" (McMillan na Schumacher, 2017:492). Ku kopela i nandzu wukulu swinene, hikuva u va u ri karhi u yiva ntirho wa munhu un'wana hi xikongomelo, naswona swi nga endla leswaku ndzavisiso wa wena wu nga

amukeriwi (Nixon, 2018:01). Eka ndzavisiso lowu, mulavisisi u papalatile ku kopela rito hi rito, hi ku tirhisi mapakelo ma yena ma swivulwa na marito, a hlela, ku tshaha no tlhela a kombisa vun'winyi bya mitshaho leyi a yi tirhiseke.

3.8.3. Ku kombisa vun'winyi bya swidyondzeki leswi tsahiweke

Mulavisisi u xiximile swinene milawu leyi landzeleriwaka loko u tirhisile mitshaho ya mitirho leyi tsariweke hi swidyondzeki swo hambanahambana. Mulavisisi u kombisile matsalwa lama a ma tirhiseke hinkwawo endzhaku ka ndzavisiso wa yena hi ku tirhisa maendlelo ma Harvard/APA/South African ku ya hi tafula ra nongonoko wa ndzavisiso wa yunivhesiti.

3.8.4. Vutshembeki

Ndzavisiso lowu wu endliwile hi vutshembeki lebyikulu eka maendlelo hinkwawo ma ndzavisiso. A kuna mahungu lama nga hlengeletywa mo ka ma nga ri ma ntiyiso, kumbe ku hundzisiwa ka mahungu hi ndlela yo hoxeka. Eka ndzavisiso lowu, milawu yi tirhisiwile ku humelerisa swikongomelo swa ndzavisiso swo tanihi vutivi, ntiyiso, no papalata swihoxo swo hundzisela mahungu yo hoxeka.

3.9. SWITSANDZEKISI, MINDZELEKANO NA SWIEHLEKETELERIWA SWA NDZAVISISO

Ndzavisiso lowu wu kongomisiwile ntsena eka nxopaxopo wa ku paluxiwa ka vaxisati hi tinqambhi ta Xitsonga leti hlawuriweke, ku nga tinsimu ta kombo ta Dokodela Thomas Hasani Chauke na Shinyori Sisters, mune ta George Maluleke na Van'wanati Sisters, mune ta Solly Makamu, timbirhi ta Oscar Makamu, tinharhu ta General Muzka, tinharhu ta mufi Eckson Maluleke, tinharhu ta Dokodela Joe Shirimani na tinharhu ta Benny Mayengani.

Hambileswi ndzavisiso lowu wu nga endliwa hi ririmi ra Xitsonga ntsena, ndza tshemba leswaku mbuyelo wa ndzavisiso lowu wu ta pfuna ku tisa ku cinca eka mavonelo yo khuma eka vaxisati etikweni ra Afrika-Dzonga na le misaveni hinkwayo.

3.10. NKATSAKANYO WA NDZIMA

Ndzima leyi yi paluxile na ku andlala dizayini na maendlelo ya ndzavisiso lowu hi ntalo. Eka ndzima leyi mulavisisi u nyikile na ku hlamusela xivumbeko kumbe dizayini ya ndzavisiso, maendlelo ya ndzavisiso, sampulu ya ndzavisiso, mahlengeletelo ya mahungu ya ndzavisiso, mahlelelo ya mahungu ya ndzavisiso, vutshembeki na ntiyiso wa ndzavisiso, milawu ya matikhomelo eka ndzavisiso, mindzilakano ya ndzavisiso na nkatsakanyo wa ndzima. Eka nongoti wun'wana na wun'wana mulavisisi u nyikile vuxokoxoko byo enta hi xikongomelo xo pfuneta muhlayi wa ndzavisiso lowu.

4.NDZIMA YA 4: KU ANDLALA NA KU XOPAXOPA MAHUNGU

4.1. MANGHENELO

Tinsimu kumbe vuyimbeleri i mphofulo wo huma evuentini bya mbilu. Tinsimu i muxaka wun'wana wa matsalwa lowu hi nga vulaka leswaku i vutlhokovetseri, hikuva hi kona nqambhi kumbe mutlhokovetseri a kotaka ku humesela marito lama phofulaka mhaka yo karhi kumbe swin'wana swa le mbilwini ya yena. Matsalwa lawa ya wela ehansi ka matsalwa yo rungula hi nomu ya nga ya ndhavuko. Man'wana ya wona lama kombaka vutshila tanihi tinsimu i vutlhokovetseri, switori, swipici, mitsheketo kumbe migaringeto. Hi tinsimu kumbe vuyimbeleri nqambhi yi kota ku hundzisa hungu ro karhi leswi yona yi ri vonisaka xiswona. Vuyimbeleri byi fana na vutsari bya tibuku, kambe swi hambanile kantsongo hikuva vuyimbeleri byi yingiseriwa hi mani na mani loyi a nga na tindleve hambi a nga byi xavangi, kumbe a nga dyondzangi ntsena ku twa ririmi ra kona, kasi vutsari bya tibuku byona byi hlayiwa ntsena hi munhu wo karhi loyi a nga dyondza a tlhela a va na nkateko wo xava buku yo karhi a yi hlaya.

Tinsimu leti xopaxopiweke eka ndzavisiso lowu i tinsimu leti kumekaka eka tikhasete na ti-CD. Tin'wana ta tinsimu leti ti nga languteka ti komile loko ti tsariwile, kambe hikwalaho ka leswi vayimbeleri va ti vuyelelaka ko tala loko va yimbelela, ti va ti lehile.

Eka tinsimu leti ti paluxaka vavasati hi ndlela yo hamboloka ku na musumi loyi a nga vaka wa xinuna na vahlaveleri lava va nga vaka va xinuna kumbe va xisati. Swa endleka risimu ri va na vasumi na vahlaveleri vo tala, ku nga va vavasati kumbe vavanuna, kumbe ku yimbelela vanhu va rimbewu rin'we ntsena. Ti kona tinsimu leti ku yimbelelaka munhu un'we ku nga ri na muhlaveleri. Tinsimu ta muxaka lowu ta nyanyula swinene hikokwalaho ka swichayachayana leswi tirhisiwaka manguvalawa.

Hambileswi tinsimu leti ti nga na hungu leri paluxaka vavasati hi ndlela yo biha, xin'we xa swikongomelo swa vuchayi i ku nyanyula vayingiseri leswaku va tiphina hi ku yingisela hungu leri hundzisiwaka.

4.2. NXOPAXOPO WA TINSIMU LETI HLENGELETIWEKE

Eka nxopaxopo wa tinsimu leti mulavisisi a ti hlengeleteke laha hansi, a nga languti swihoxo swa tona kumbe tinqambhi, kambe u humelerisa hungukulu ku nga ku paluxiwa ka vavasati hi tindlela to biha. Tinqambhi tin'wana ti tirhisile ngopfu ririmi ro kongoma eka tinsimu ta tona. Hileswaku ti boxa mhaka handle ko gega, kasi tin'wana ti tirhisile marito yo gega.

Tanihileswi tinsimu leti ti vulavulaka hi vavasati, ti nga languteka wonge tinqambhi ti vula vavasati, vasesi kumbe munhu loyi va n'wi tivaka, kasi xikongomelo xa vona i ku hundzisa hungu na mavonelo ya vona hi wansati un'wana na un'wana, loyi a nga na mahanyelo yo fana na leswi risimu ri vulavulaka ha swona. Xin'wana xikongomelo i ku lemukisa na ku vulavulela lava tsandzekaka ku tivulavulela, kasi va endla leswi hi ku tirhisa vuyimbeleri.

4.3. NKOMISO WA VUTOMI BYA THOMAS HASANI CHAUKE

Thomas Hasani Chauke, loyi a tivekaka ngopfu hi vito ra Shinyori hi varhandzi na vaseketeri va vunanga bya yena u tswariwile hi lembe ra 1952 eSaselamani ehansi ka hosi Xikundu eka xifundzatsongo xa ka Malamulele. Hambileswi a nga riki nqambhi yo sungula eka muxaka wa vunanga bya yena, hi un'wana wa vayimbeleri loyi a nga na ndhuma, matimu yo leha no va na vaseketeri vo tala eka

vuyimbeleri bya Xitsonga. Kusukela loko a kandziyisa ro sungula hi lembe ra 1980, lembe na lembe u humesa alibamu yintshwa. Tialibamu ta yena ti thyiwa vito ra Swimatsatsa, ku nga ndzhandzhelelo ku ya hi nhlayo ya tialibamu ta yena.

Eka mphikizano wa swiyimbeleri wa lembe na lembe wa South African Music Awards (SAMA), u humelerile ku hundza ka khume ehenhla ka khumekaye wa miphikizano. Leswi swi komba swinene leswaku xiyimbeleri lexi a xo va xiyimbeleri ntsena. Hi lembe ra 2010, Yunivhesiti ya Vhenda yi n'wi xiximile hi vudokodela hikokwalaho ko va vuyimbeleri bya yena byi pfuna ku kurisa na ku hluvukisa Xitsonga. Hi lembe ra 2021 Tshwane Yunivhesithi yi n'wi xiximile nakambe hi vudokodela hikokwalaho ka vuyimbeleri bya yena bya nkoka.

4.3.1. TINSIMU TA THOMAS HASANI CHAUKE NA XINYORI SISTERS

4.3.1.1 WA PHUNGELA

- 1. Se munhu loyi i mani ku ngo na nghena yena u hlekelela,
u nga hetì, hi ze hiku hoo!**
- 2. Bari leyi i mani ku ngo na nghena yona u hlekelela,
swi nga heli, hi ze hi jeleza?**
- 3. Munhu loyi mani u ngo gula u ri khoma loko a nghena?**
- 4. I malume, mi nga vileli n'wi papa.**
- 5. Bari leyi i mani ku ngo na nghena yona,
u hleka ngopfu hi ze hi ku hoo?**
- 6. I malume mi nga vileli n'wi papa.**
- 7. Malume wa kwini a ni n'wi tivi na muhlovo.**
- 8. I boti wa mhani, a mi va tivi ka papa ka?**
- 9. A hi gadi thekisi hi ya jika ka n'wina, hi vutisisa
ku mpela i malumi ke?**
- 10. Mali ya mugayo mi ngo lava ku huhwa hi yona.**
- 11. A hi gadi thekisi hi ya jika ka n'wina hi vutisisa
ku mpela i malume.**

12. I mali ya mugayo mi ngo lava ku huha hi yona.

13. A hi fambi hi ya ka n'wina nkata, hi ya va vutisa ku ri
mhani va n'wi tiva ki?

**14. Masiku lawa a wu wu khomi muchini nkata mina
wa phungela.**

15. Hi vona boti wa mhani lava tshamaka Venda lava.

16. Loko a nge se fika a ni nga kombiwi meno mbuya,
se u gula u ma khoma.

17. Va nge he va tivi papa, phela malume a va ri kholwa.

18. Se na famba ni ya vutisa mbava, ku ri lava sivara va va tiva ki?

19. Na wena malume rhanga, khoma ndlela hi ya vutisa
mbava ku va ku tiva ki?

20. A hi fambi hi ya vutisa kumbe no kusukela?

21. Mina na nyuma leswo famba hi rhangisana,
tshikani malume va ya kaya.

22. Na wena malume rhanga khoma ndlela hi ya vutisa mbava.

**23. Mina na nyuma leswo famba hi rhangisana,
tshikani malume va ya kaya.**

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Ku phungela- ku endla swilo swo biha.

Bari- I munhu wo ka a nga tlharihanghi kahle.

Jeleza- ku vondzokela munhu un'wana.

Ku gula u ri khoma- ku hlekelela ngopfu u humesa na meno.

A wu wu khomi muchini- a wu twi.

Ku rhangisana- u famba swin'we.

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a endlaka timhaka ta vugangu a ri na nuna. Wansati loyi u hlamusela leswaku wanuna loyi a ehleketeleriwaka ku va xigangu xa yena i malume wa yena lava a va khorwile eJoni. Nuna wa yena u na ku vilela hikuva loko a n'wi byela leswaku va fanele ku ya eka va nsati va ya vutisa leswaku himpela i malume wa yena, lowa wansati a nga swi lavi, u ta na switori swo tala.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu wo pfumala ntiyiso no ka a nga tshembekangi. Leswi swi tikomba hiloko a hlekelela a nga hetu loko ku nghena wanuna un'wana emutini wa yena. Hi twa ngambhi loko yi ku:

Se munhu loyi i mani ku ngo na nghena yena

u hlekelela u nga hetu, hi ze hi ku hoo!

Nuna wa yena wa hlamala ku vona nsati wa yena a hlekelela ku tlula mpimo loko ku nghena wanuna loyi a nga n'wi tiviki. Leswi swi paluxa leswaku wansati loyi loko a ri na nuna wa yena a nga hlekeleli hi ndlela leyi a hlekelelaka ha yona loko a vona wanuna loyi a nghenaka emutini wa vona. Nuna wa yena u lava ku tiva leswaku munhu loyi ku nga va ku ri mani. Hi twa nakambe loko a vutisa a ku:

Bari leyi i mani ku ngo na nghena yona

u hlekelela u nga hetu, hi ze hi jeleza? Munhu

loyi i mani u ngo gula u ri khoma loko a nghena?

Mitila leyi nga laha henhla ya ha paluxa leswaku wanuna loyi u hisekela ku tiva wanuna loyi a ngo na nghena emutini wa yena kutani nsati wa yena a sungula ku ka a nga ha tshamiseki hi ku tsaka. Swi le rivaleni leswaku wanuna loyi laha mutini a nga tiveki, hikuva n'wini wa muti a nga ta hisekela ku lava ku n'wi tiva loko a ri xaka ro tiveka. Hi twa lowa wansati eka risimu a hlamula a ku:

I malume mi nga vileli n'wi papa.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku wansati loyi i munhu wo hembra, no ka a nga tshembekangi eka nuna wa yena. Nuna wa yena a nga ta tsandzeka ku tiva malume wa nsati wa yena, naswona a nga ta va kohlwa tanihileswi hi ndhavuko wa Vatsonga loko ku endliwa timhaka to lovola, vamalume hi vona va amukelaka xuma xa ntukulu wa vona. Mavunwa ma wansati loyi ma yisiwa emahlweni hi ntila lowu nge:

I boti wa mhani a mi va tivi ka papa ka?

Ntila lowu wu hi paluxela leswaku wansati loyi u na mavunwa mo pfumala na tingana. Nuna wa yena u ringeta hi matimba ku kama ntiyiso eka nsati wa yena. Hi twa nqambhi loko yi ku:

A hi gadi thekisi hi ya jika ka n'wina

hi vutisisa ku mpela i malume ke?

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku loyi wanuna u lava ku kama ntiyiso eka nsati wa yena, hikuva wa swi vona leswaku leswi a swi hlamuselaka a swi twali. Wansati u ya emahlweni a hembela nuna wa yena a ku:

Mali ya mugayo mi ngo lava ku huhwa hi yonaa!

Ntila lowu wu paluxa wansati loyi tanihi munhu wo pfumala ntiyiso. U ringeta ku pfala manyala ma yena hi ku vula leswaku a va fanelangi va tlangisa mali yo xava mugayo hi ku famba va ya vutisisa vuxaka bya yena na wanuna loyi eka vona. Nuna wa yena u hetelela a swi vona leswaku nsati wa yena a nga tshembekangi. Endzhaku ko kombela nsati wa yena ko tala leswaku va ya eka rikwavo va ya vutisisa loko va swi tiva leswaku hakunene i malume wa yena, hi twa wanuna a ku:

Masiku lama a wu wu khomi muchini nkata mina

wa phungela.

Ntila lowu wu hi paluxela leswaku loyi wanuna wa swi vona leswaku nsati wa yena u na muhle kisana. 'Ku phungela', i xivulavulelo lexi hlamuselaka leswaku wansati loyi u endla timhaka ta vugangu a ri na nuna. Ku komba leswaku wansati loyi a nga titivi timhaka ta yena, u hlamusela swilo swo hambana, eku sunguleni u hlamuserile leswaku malume wa yena va huma eVenda, a tlhela a vula leswaku malume a va ri kholwa, hi twa hiloko ngambhi yi ku:

Va nge he va tivi mhani, phela malume a va ri kholwa.

Hi ntolovelotlo, 'kholwa' hi tiva ku ri munhu loyi a nga tshama endhawini ya le kule na le kaya ka yena, a nga vuyi ekaya. Loko ku ri ku i malume himpela lava a va khorwile, mhani wa loyi wansati u fanele ku va tiva hambi ko va njhani hikuva i buti wa vona. Endzhaku ka switori swa wansati loyi swo hlamusela swilo swo tala hi timhaka ta malume wa yena, hi twa lowa wanuna a hlamusela leswaku va fanele ku famba na yena malume, va ya ekaya ka nsati va ya kota ku tiva ntiyiso. Hi twa wansati a ku:

Mina na nyuma leswo famba hi rhangisana,

tshikani malume va ya kaya.

Mitila hinkwayo leyi longoloxiweke laha henhla yi paluxa wansati loyi tanihi munhu wo ka a nga tshembekanga eka nuna wa yena loyi a bangaka manyala ya yena hi ku vula leswaku wa nyuma ku famba a rhangisana na nuna va ya eka vona ku ya vutisa vuxaka bya yena na malume wa yena.

4.3.1.2 A NGA VA NYIKI NA SWIMATANA

1. N'wina kokwana fambani mi ya tshinya ntukulu

wa n'wina u cincile.

2. Na hahani fambani mi ya tshinya hlantswani

ya n'wina se wa nyanya.

Vahlaveleri: Hambani ni lo tshama u rhukana

vatswari va mina. X2

3. Nuna hambi a ri kona a nga chavi no

rhukana vatswari va yena. X2

Mbuyelelo wa vahlaveleri

4. Kambe loko ha ha swi twa a hi nga tshembi a nga va na

swendlo a ri mpama. X2

Mbuyelelo wa vahlaveleri X2

5. Wa khola.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

6. Loko mo va vona i ximatsatsa sesi lavaya kambe va khola. X2

Vahlaveleri: U va zondha a nga va nyiki na swakudya.

7. Wa khola.

Vahlaveleri : U va zondha njhani a nga va keli na swimatana.

8. Loko mo n'wi vona mi nge pfumeli ku

a nga va na swendlo u xongile. X2

Mbuyelelo wa vahlaveleri

9. A swi n'wi nyumisi ku zondha vingi

mpela na xitandi xa vona. X2

Mbuyelelo wa vahlaveleri

10. U khola ngopfu fambani mi ya tshinya

hlantswana ya n'wina hahane.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

11. U khola ngopfu fambani mi ya n'wi tshinya

ntukulu wa n'wina kokwane.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

12. Hatlisani mi ya n'wi tshinya a nga chavi

no swekela n'wingi hi khandlele.X2

Vahlaveleri: Tanani mi ta n'wi laya ntukulu

wa n'wina wa khola.

Hatlisani mi ta n'wi tshinya ntukulu

wa n'wina wa khola.

13. Lero loko a nga tshiki mi ta n'wi vona a vuya

a rhwele mindzhwalo

enhlokweni. **X2**

Mbuyelelo wa vahlaveleri

14. Loko va hi byela a hi nga pfumeli leswaku

a nga va na swendlo a ri mpama.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Hlantswana- nhwana loyi a kandzaka vukati laha hahani wa yena kumbe makwavo wa yena lokulu a nga kandza kona/ n'wana wa buti wa xisati.

Mpama- nhwana wo saseka ngopfu.

Ximatsatsa- nhwana wo saseka.

Ku swekela vingi hi khandlele- ku sweka navusiku.

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a nga na mbilu yo biha na mona, no pfumala mahanyelo. U kholela n'wingi wa yena, mutswari loyi a n'wi velekeleke nuna. U khorisa leswi na mapfalo a nga na wona. U va tsona swakudya na mati mo nwa. Loko nuna wa yena a tshamile na vatswari va yena a nga chavi ku n'wi rhuketela no vulavula marito mo tlhava.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nqambhi yi paluxa wansati loyi tanihi munhu wo khola no pfumala ntwelavusiwana eka vingi va yena. Hi twa hiloko vahlaveleri va risimu va ku:

Hambi ni lo tshama u rhukana vatswari va mina.

Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu loyi a nga riki na tingana to rhuketela vatswari va nuna wa yena. Ematshan'wini yo va komba rirhandzu no va hlayisa, u vona swi tshamisekile ku va a va rhuketela. Nqambhi yi paluxa wansati loyi yi ya emahlweni loko yi ku:

Nuna hambu a ri kona a nga chavi no rhukana vatswari va yena.

Wansati loyi a nga na nhlonipho wa leswaku nuna wa yena u kona, hambu a lo tshama kwala kaya, o khoo, a rhuketela vatswari va yena.

Nqambhi yi boxa leswaku maxaka ya nuna wa wansati loyi a va nga tshembu leswaku wa rhuketela no kholela vatswari va yena. Wansati loyi u paluxiwa a ri munhu loyi a nga saseka swinene, leswi seketelaka xivuriso xa Vatsonga lexi nge “nkuwa ro tshwuka ri na xivungu endzeni”. Hileswaku munhu wo saseka a swi talangi a va na mbilu ya kahle. Wansati loyi a nga xiximi na vumbhuri bya yena loko a karhi a humesa marito mo vava no rhukatela eka vatswari va nuna wa yena. Rivengo leri a nga na rona eka vatswari va nuna ri paluxiwa hi ntila lowu landzelaka:

U va zondha njhani a nga va keli na swimatana.

Munhu un'wana na un'wana u kota ku hanya loko a kuma swakudya na mati mo ringanela emirini wa yena. Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu loyi a nga riki na

nkarhi wo teka mati mo nwa a nyika vatswari va nuna wa yena. A nga na mhaka na ku va nga fa hi torha na ndlala, ntsena yena a dyile.

Wansati loyi u endla leswi hinkwaswo a ri emutini wa vanhu. Wa tirivala leswaku yena u lo tekiwa hi tihomu a hlomisiwa leswaku a ta hlayisa nuna xikan'we na vatswari va yena. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu nge:

A swi n'wi nyumisi ku zondha vingi mpela na xitandi xa vona.

Leswi swi kombisa leswaku xitandi lexi a kholaka a ri eka xona a hi xa yena, kambe tingana a nga na tona. Nqambhi yi gimeta risimu hi ku vula leswaku:

U khola ngopfu fambani mi ya tshinya

nhlantswani ya n'wina hahane.

Ntila lowu wu paluxa leswaku nuna wa yena se u karhele hi mahanyelo ma nsati wa yena. U kombela hahani wa nsati leswaku va ta va ta n'wi tshinya hikuva leswi xiyimo xi nga xiswona a nga tikuma a dlayile vatswari va yena hi ndlala na mbitsi.

4.3.1.3 TIDANGARA

1. A hi nchumu ku xikhwiza xa ala, swa xikolo mina
ni ta ku dyondzisa.

2. A hi nchumu ku xikhwiza xa ala, swa xikolo mina
ni ta ku dyondzisa wena n'wana mhani.

**Vahlaveleri: Madam va ala ve ri ni sivara swi ringene,
yi nga hela mali. X2**

3. Se ku rila divhoso la mutini wa mina a va swi lavi
ku na wena u dyondza xikolo.X2

Mbuyelelo wa vahlaveleri

4. Ve ri va lava divhoso xikhwiza xa wena, a va swi lavi

ku na wena,u dyondzeka vu! **X2**

Mbuyelelo wa vahlaveleri

5. Mina na hlamala wena n'wana mhani, loko se

ni dyondzisa wena ya hela mali! **X2**

Mbuyelelo wa vahlaveleri X2

6. Mina na hlamala lowa nsati wa ala, a nga swi lavi

ni dyondzisa wena n'wana mhani.

7. Se mali ya hela, mali ya hela loko ni lava

ku dyondzisa sesi, a nga n'wana mhani.

Vahlaveleri: A va hembi ku nsati mi lo tekana

a nge fani na n'wana mhana wena.**X2**

8. Se ku nghena switori swo mali ya hela, loko

ni lava ku dyondzisa wena u nga n'wana wena.**X2**

Mbuyelelo wa vahlaveleri

9. Kasi a va hembi ku nsati mi lo tekana, a nge fani

na n'wana mhana wena. **X2**

Mbuyelelo wa vahlaveleri

10. Se mali yo hela, mali yo hela, ku nga dyondzangi sesi. **X2**

Mbuyelelo wa vahlaveleri

11. Kambe mina a ni lavangi divhoso, loko ni dyondzisa

ndzisana ya vona.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

12. Se mina no hlamala, ha holova, a nga pfumeli

ku ni dyondzisa wena n'wana mhani. X2

Vahlaveleri: Mina ni xavile tidangara ta wena,
no hlamala ni tikuma exitikweni.

13. Ni ku xaveli tibuku na dangara, no hlamala

ni swi kuma exitikweni swi karhi swi pfurha ndzilo. X2

Mbuyelelo wa vahlaveleri

14. Kasi a va hembu ku nsati mi lo tekana, a nge fani na

n'wana mhana wena. X2

Mbuyelelo wa vahlaveleri

15. Mara u nga chavi, ni ta ku pfuna, u nge hlupheki

u ri n'wana mhana mina.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

16. Ntsena u nga chavi, ni ta ku pfuna,

u nge hlupheki u ri n'wana mhana mina.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Xikhwiza- nsati wa boti

Divhoso- ku thalana/ ku herisa vukati.

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wanuna loyi a nga teka nsati loyi a nga swi laviki ku pfuna vamakwavo va yena. Wansati loyi u na makwanga na mona hikuva u lava leswaku nuna wa yena a hlayisa vamakwavo va yena ntsena.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Eka risimu leri, wansati u paluxiwa tanihi munhu wa vuciva na makwanga. U ehleketelela yena ntsena, a nga na yona mbilu ya rirhandzu eka vana va vukati. Hi twa nuna wa yena eka risimu a ku:

Madam va ala, ve ri ni dyondzisi sivara swi ringene.

Wansati loyi u paluxiwa hi ntila lowu nga laha henhla tanihi munhu loyi a nga na vuciva eka timali ta nuna wa yena. A nga swi lavi leswaku nuna wa yena a dyondzisa ndzisana ya yena xikolo, hambileswi ndzisana ya wansati loyi yi dyondzisiweke hi wanuna loyi. Loko se ku fanele ku huma timali to dyondzisa ndzisana ya nuna wansati u bava a khalakhasa, a gimeta hi ku vula leswaku mali yi ta hela.

Wansati loyi u xungeta nuna wa yena hi ku n'wi tshika loko o ya emahlweni a dyondzisa ndzisana ya yena xikolo. Leswi hi swi vona hi ntila lowu nge:

Se ku rila divhoso la mutini wa mina.

A va swi lavi ku na wena u dyondza xikolo.

Leswi swi kombisa leswaku wansati loyi u na mbilu yo biha swinene, hikuva a nga swi lavi ku vona n'wana wa vukati a hluvuka. Loko wansati a tekiwile emutini i ntirho wa yena ku kondletela vun'we, ku tisa kurhula no pfunana na nuna wa yena ku hluvukisa ndyangu wa ka vona. Wansati loyi u paluxiwa nakambe tanihi munhu loyi a nga riki na mhaka na ku humelela ka va vukati, o tiehleketelela yena na va ka yena ntsena. Leswi swi yisiwa emahlweni hi ntila lowu nge:

Se mina no hlamala, ha holova, a nga swi lavi

ku ni dyondzisa wena n'wana mhani.

Nuna wa yena wa hlamala leswaku hikwalaho ka yini loko se ku fanele ku dyondzisiwa n'wana mhana yena ku huma swicele ku tlhela ku va na timholovo, kasi loko ku dyondzisiwa ndzisana ya nsati a ku lo hwi!

Loko wanuna a xava swiambalo na tibuku ta xikolo ta ndzisana ya yena, nsati wa yena u swi teka a swi hisa. Leswi swi paluxiwa hi ntila lowu landzelaka:

Ni ku xaveli tibuku na dangara no hlamala

ni swi kuma exitikweni swi karhi swi

pfurha ndzilo.

Ntila lowu nga laha henhla wu paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a nga na lunya onge o loya. Munhu loyi a nga kahle emiehleketweni hikuva a nge vi na rivengo ro fika laha hikwalaho ko va n'wana a fanela ku ya kuma dyondzo leyi nga ta endla leswaku a kota ku tiyimela a nga ha karhati yena kumbe nuna wa yena.

Hi twa loyi wanuna a sungula ku swi vona na ku swi twisisa leswaku u tekile wansati wo pfumala rirhandzu eka vana va ka vona. Hi twa hiloko a ku:

Kasi a va hembu ku nsati mi lo hlangana,

a nge fani na n'wana mhana wena.

Ntila lowu wu hi paluxela leswaku wanuna loyi a nga swi tivi leswaku wansati loyi a nga n'wi teka a nga na rirhandzu. A swi teka onge u ta khoma vamakwavo va yena ku ringana na leswi a khomisaka swona vana va ka vona. Nqambhi yi gimeta risimu hi ku vula leswi:

Ntsena u nga chavi ni ta ku pfuna,

u nge hlupheki u ri n'wana mhana mina.

Mitila leyi yi hlamusela leswaku wanuna wa wansati loyi a paluxiweke laha tanihi munhu wa vuciva na makwanga a nga na xo xi vula emutini wa nuna wa yena. Nuna wa yena a nge twi hi yena eka hinkwaswo leswi a swi vulaka mayelana no yisiwa exikolweni ka makwenu wa yena. Hambileswi a ringeteke ku dlaya xivono xa dyondzo hi ku hisa tibuku na tidangara, nuna wa yena u ya emahlweni a vula leswaku a ku na lexi nga ta n'wi sivela ku va a dyondzisa n'wana mhana yena xikolo.

4.3.1.4 Rirhandzu ra tipondho

- 1. Ma tiva ku rhandza munhu hi macheleni,
a ri nga tiyi rirhandzu rero.**
- 2. Ma tiva ku rhandza munhu hi swa yena,
a ri tiyangi rirhandzu rero.**

Vahlaveleri: Rirhandzu ra tipondho,

mpela a ri lunghangi sesi ra hela. **X2**

- 3. Se leswi u ngo bohelela na mabutsa,
ni byeli u ya kwini nkatanga? X2**

Mbuyelelo wa vahlaveleri

- 4. Se u voni un'wanyana lowo bomba ngopfu,
leswi u ngo ni tshika mina? X2**

Mbuyelelo wa vahlaveleri

- 5. Se u voni lavo tshwuka ngopfu,
leswi u ngo ndzi tshika mina?**

Mbuyelelo wa vahlaveleri

- 6. U teka na mapoto a famba na wona.**

Vahlaveleri: U byi dlayela ku yini vukati bya wena?

A wa ha n'wi lavi nuna wa wena? **X2**

- 7. U rhwala na mabayi a famba na wo.**

Mbuyelelo wa vahlaveleri

- 8. U teka na switheve a famba na swo.**

9. Loko ha ha tsakisana a swi bomba ngopfu,
sweswi wa ni tshika wena.

10. Loko swa ha sungula a va navela,
sweswi u chava yini u ngo tsutsuma?

Vahlaveleri: Loko swa ha sungula a swi nga ndhali,
sweswi u chava yini u ngo famba. **X2**

11. U ni tekela na switheve ni ta pona ku etlela esakeni,

12. Se u voni van'wana lavo suta ngopfu,
leswi u ngo ni tshika mina? **X2**

Mbuyelelo wa vahlaveleri

13. Famba, kambe u ta ni hleketa. **X2**

14. Kambe u ta ni hleketa, a ni ri nuna wa makoya. **X2**

Mbuyelelo wa vahlaveleri

15. U ni tekela na switheve a ni nga poni ku andlala
wona masaka.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

16. Wa tiva ku rhandza munhu hi macheleni,
ni ri a ri nga tiyi rirhandzu rero.

17. Wa tiva ku rhandza munhu hi macheleni,
ni ri a swi lunghani wena makwerhu.

Vahlaveleri: Wa tiva ku rhandza munhu hi timali nhwana,
a swi lunghangi mali ya hela.

Naswona ku rhandza munhu hi ku gqoka,
a swi lunghangi mpahla ya hlakala.

18. U ni tekela na mabayi ni ta funengela yini hi vuxika? X2

Mbuyelelo wa vahlaveleri

19. U ni tekela na mapoto ni ta sweka hi yini loko tihwaya? X2

Mbuyelelo wa vahlaveleri

20. U ni tekela na swijesana ni to vona hi yini hi vuxika? X2

Mbuyelelo wa vahlaveleri

21. Famba, kambe u ta ni hleketa.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

22. Kambe u ta ni hleketa a ni ri nuna wa makoya. X2

Mbuyelelo wa vahlaveleri

23. Se leswi u ngo bohelela na mabutsa ni byeli

u ya kwihi nkatanga? X2

Mbuyelelo wa vahlaveleri

24. U ni tekela na mikumba ni to vona hi yini hi vuxika. X2

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Tipondho-mali

Suta ngopfu- ku ambala mpahla ya manyunyu/ yo durha

Mabayi- mikumba

Macheleni- mali

Loko tihwaya- loko munhu a khomiwa hi ndlala

Nuna wa makoya- nuna wa ntiyiso/ wa kahle

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi vavasati lava rhandzaka mali ngopfu. Vavasati lava va swi kota ku rhandza munhu kumbe vavanuna hi ku lava mali eka vona. Vavasati lava va tlhela va rhandza munhu hileswi a nga na swona, kumbe leswi a ambarisaka xiswona, na ku ya hi xiyimo.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nqambhi yi hlamusela leswaku loko wansati o rhandza wanuna hi xikongomelo xa ku kuma mali na leswi wanuna a nga na swona, a ri nga yi helo, a ri nga tiyi rirhandzu ra kona. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi nge:

Ma tiva ku rhandza munhu hi macheleni,

a ri nga tiyi rirhandzu rero. Ma tiva ku rhandza

munhu hi swa yena a ri tiyangi rirhandzu rero!

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku ku rhandza munhu hi ku languta ku enta ka xikhwama xa yena a swi sasekangi, hikuva swi le rivaleni leswaku loko mali ya yena yo hela na rirhandzu ri ta hela. Leswi swi hi paluxela leswaku wansati loyi u rhandza vavanuna lava nga na timali, loko u ri mpheheleni eka yena a wu pasi.

Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni, nqambhi yi hlamusela swin'wana leswi vavasati va swi rhandzaka ehandle ka mali, ku nga vavanuna vo tshwuka, hikuva van'wana vavasati va rhandza ku teka munhu wo tshwuka a ri loyi a sasekeke no va koka rinoko. Leswi hi swi vona hi mitila leyi landzelaka:

U voni lavo tshwuka ngopfu leswi u ngo ndzi tshika mina?

Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu loyi a rhandzaka vavanuna lava nga na ntlhohe. Hi kuya hi yena, u vona ku ri vavanuna lava nga na swa le mandleni, naswona va nga ta endla leswaku a titwa kahle loko a ri na vona hikuva va sasekile.

Nqambhi yi ya emahlweni yi paluxa vavasati leswaku va nyanyuriwa hi vugangu ku fikela laha va longaka na swibye swa muti, ku ri ndlela ya ku herisa vukati eka vanuna va vona. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu landzelaka:

U teka na mapoto a famba na wona.

Hambileswi wansati loyi ku boxiwaka leswaku u kumile vavanuna lava nga na timali, u longa na mapoto a famba na wona laha a yaka kona. A nga na wona ntwelavusiwana wo siyela nuna wa yena leswaku a ta kota ku kuma xo tivondzela ha xona vuswa.

Vahlaveleri na musumi va ya emahlweni na ku tsundzuxa vavasati leswaku va tshika mitirho ya vugangu leyi va yi tirhaka hi xikongomelo xo lava ngopfu mali. Va tsundzuxa vavasati lava hi k uvula leswaku mali ya hela, naswona wansati loyi a nyanyukaka hi ku dlaya vukati u ta tisola. Va dlayiseta hi ku tsundzuxa leswaku vavasati a va swi tivi leswaku ku rhandza munhu hi ku gqoka, mpahla ya hlakala; ku rhandza munhu hi mali, mali ya hela.

4.3.1.5 Xitariyani

1. Xana wena u nga tsaka, loko vo teka lexa ka wena, xijita?

2. Xana wena u nga tsaka, loko vo teka lexa ka wena, xiyisa?

Vahlaveleri: A va nga swi rhandzi, ku tekeriwa vavanuna

va vona hi wena.

Wena u nga tsaka ku tekeriwa nuna wa wena

hi van'wana?

3. U bombisa na nomu hi phoda leyo tshwuka,

u ya u ya n'wi tshamela ekhefini. **X2**

Mbuyelelo wa vahlaveleri:

4. Va ku vona vhengeleni u swi chayile hi tiphoda,
kasi u lava yena.

Mbuyelelo wa vahlaveleri:

5. Va ku vona vhengeleni u swi be ngopfu hi tiphoda,
kasi u lava yena.

Mbuyelelo wa vahlaveleri:

6. Nhwanyana ndzi wena a wu hambani na mindyangu
ya van'wana, wa yi faya.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

7. Vanhu va vanhu va catile va na tiringi, wena wa tihakunula.

8. U swi chaya hi xitariyani u ya n'wi tshamela na le ndleleni,
nuna wa munghana.

Vahlaveleri: Hi ku kuma vhengeleni u swi bile hi xitariyani

kasi u lava yena

Hi ku kuma vhengeleni u swi dlele hi xitariyani

kasi u lava yena

9. Nhwanyana ndzi wena a wu hambani na mindyangu
ya vanhu va yi faya.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

10. Nhwanyana ndzi wena hambana na mindyangu
ya van'wana wa tichicha.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

**11. Vanhu va Xikwembu va catile va na tirhingi wena
wa tihakunula.**

Mbuyelelo wa vahlaveleri

12. Hi ku vona na swihlangi u lo yima etindleleni,
kasi u rhuma swona.

Hi ku vona na swihlangi u lo yima etindleleni,
kasi i tintsumi.

Vahlaveleri: Hi ku vona na swihlangi u lo yima etindleleni
kasi u rhuma swona. **X2**

13. Hi ku vona vhengeleni u lo tshama masiku hinkwawo
kambe a wu xavi nchumu.

14. U voniwa vhengeleni u lo tshama masiku hinkwawo
kambe a wu xavi nchumu.

Hi ku vona na swihlangi u lo yima etindleleni,
kasi i tintsumi.

15. Nhwana hambana na mindyangu ya van'wana wa yi onha.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

16. Nhwana hambana na mindyangu ya van'wana wa yi faya.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

17. U tichicha ka xiyimo lexinene xa vumbhuri bya wena
hi ku phungela.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

18. U tichicha ka xiyimo lexinene xa vumbhuri bya wena
hi ku phungela.

Vahlaveleri: Hi ku vona na swihlangi u lo yima etindleleni kasi
u rhuma swona.

19. U swi chaya hi xitariyani u ya n'wi tshamela na le ndleleni,
kasi van'wana va ku vona.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

20. U swi ba hi xitariyani u ya n'wi tshamela na le ndleleni,
kasi van'wana va ku vona.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

21. Va ku vona vhengeleni u lo tshama masiku hinkwawo kambe
a wu xavi nchumu. **X2**

Mbuyelelo wa vahlaveleri

22. Nhwanaha hambana na mindyangu ya van'wana,
wa yi faya.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Xitariyani- miceka ya lapi ra mavalavala ya mihlovo yo hambanahambana

Xijita- jaha

Xiyisa- jaha

Phoda- muxaka wa mafurha ya mihlovohlovo lama toriwaka hi vavasati

Ku swi chaya- ku ambala kahle

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati wo rhandza vugangu. Wansati loyi u tibombisa hi swiambalo swa Xitariyani, a tola phoda, a saseka a ya tshamela vavanuna va vanhu etindleleni na le mavhengeleni.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Eka ntila wa 1, nqambhi yi vutisa vavasati lava tekelaka van'wana vavanuna leswaku vona va nga tsaka loko vo tekeriwa va vona vavanuna xana? Nqambhi yi tlhela yi nyika nhlamulo ya leswaku a va nge swi tsakeli ku tekeriwa vavanuna va vona. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Xana wena u nga tsaka, loko vo teka lexa ka wena, xijita?

Xana wena u nga tsaka, loko vo teka lexa ka wena, xiyisa?

A va nga swi rhandzi, ku tekeriwa vavanuna va vona hi wena.

Wena u nga tsaka ku tekeriwa nuna wa wena hi van'wana?

A kuna wansati na wun'we loyi a nga kahle emiehleketweni a nga pfumelaka ku tekeriwa nuna wa yena a karhi a swi vona kumbe ku swi tiva. Laha nqambhi yi hi paluxela leswaku leswi endliwaka hi wansati loyi swi bihile swinene, naswona u fanele a sungula a nghena etintanghwini ta wansatikuloni a nga se endla manyala lama a nga ku ma endleni. U fanele a sungula a tivutisa leswaku loko a ku ri yena a ri eka xiyimo lexi, a swi ta n'wi tsakisa xana kumbe a swi ta n'wi vavisa?

Nqambhi yi tlhela yi paluxa ndlela leyi yi tirhisiwaka hi vavasati lava tekaka vanuna va vanhu leswaku va swi endlisa ku yini. Yi va paluxa tanihi vanhu lava tisasekisaka swinene hi timpahla ta xitariyani, va tlhela va tola na mafurha ya ku tisasekisa emilon'wini lawa ya vuriwaka phoda. Loko va sasekile va famba va ya tshamela vavanuna eka tindhawu leti va ti rhandzaka ngopfu, tanihi le vhengeleni. Leswi swi seketeriwa hi leswi landzelaka:

Va ku vona vhengeleni u swi be ngopfu hi tipoda, kasi u lava yena

Va ku vona vhengeleni u swi chayile hi tipoda, kasi u lava yena

*Nhwanyana ndzi wena a wu hambani na mindyangu ya van'wana,
wa yi faya.*

Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu loyi ntirho wa yena ku nga ku pfuka a timbombisa hi tipoda a ya tshamela vavanuna va vanhu evhengeleni, xikongomelo ku ri leswaku va ta n'wi gangisa. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni, nqambhi yi laya vavasati eka mitirho leyo biha leyi va yi endlaka, leswaku va yi sukela. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

*Nhwanyana ndzi wena a wu hambani namindyangu
ya vanhu va yi faya. Nhwanyana ndzi wena hambana
na mindyangu ya van'wana wa tichicha*

Nqambhi yi tshinya wansati loyi leswaku a sukela ku tichicha xiyimo hi ku faya miti ya van'wana. Nqambhi yi ya emahlweni yi hlamusela xiyimo xa vavasati lava nga na vavanuna leswaku va na tirhingi leti va hoxiweke tona hi vanuna va vona, kambe lava va ku rhandza vugangu va le ku ti hakunuleni. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

*Vanhu va vanhu va catile va na tiringi, wena wa tihakunula.
U swi chaya hi xitariyani u ya n'wi tshamela na le ndleleni,
nuna wa munghana.*

Mitila leyi nga laha henhla ya ha tshikelela leswaku wansati loyi u tshamela ro bomba a ya tshama endleleni a tshamela vavanuna lava nga cata. Nqambhi yi paluxa swendlo swa yena leswo hamboloka hi ku vula leswaku leswi a swi endlaka i ku lava ku faya miti ya vanhu, hikuva wa va vona leswaku va ambarile tiringi, kambe yena u lava ku va hakunula tona.

4.3.1.6 Mutshiveri muni?

1. Tshunelani mi ta vona mina ni beriwa manana wa mina,

hi nhwanyana. X2

2. Tsutsumani mi ta lamula mina ni beriwa manana wa mina,

hi timpama

3. Hatlisani mi ta lamula u swenurile mana wa mina

hi timpama. X2

4. Mutshiveri muni wo kala na vutshandza

5. Yoo, ndzi luxekeriwe hi ncuma

6. I nhlomisa muni ro kala na ku nyuma

7. Yoo, ndzi luzekeriwe hi ncuma x2

8. Mi nga ta mi ta vona u swenuli manana wa mina

hi timpama

9. Tshunelani mi ta lamula mina ni beriwa manana wa mina

hi nhwanyana **x2**

10. Loko ko va mina ni nga swenula manana wa yena,

a ni ta bazela

11. Loko ko va mina ni nga makala manana wa yena,

a ni ta bazela.

12. Loko xaka ra mina u vona ri nghena,

o rhwala nomu a wu petsapetsa, khombo ra mina

13. Loko xaka ra mina o vona ri nghena,

o rhwala nomu a ku tlhandla enhlokweni,

khombo ra mina!

14. A ni nga swi lavi mina ku nghenanghena,
vukon'wanini hi ku tenga, ni bohiwa hi yena.
15. Ni swi zondha njhani, ku nghenanghena vukon'wanini
hi ku tenga, ni bohiwa hi yena.
16. Ni swi venga njhani ku langutisa vakon'wana
hi phika milawu, swi endliwa hi yena.
17. Hi ku loko xaka ra mina o twa ri ku ndzawu,
o rhwala nyama a yi phutsaphutsa hi miceka.
18. Hi ku loko xaka ra mina o vona ri ku phalakaxa,
o rhwala xinkwa a xi phutsaphutsa hi maduku.
19. Loko xaka ra mina o vona ri ku gaa,
o rhwala nkumba a ku tlhandla a sakeni ra mugayu.
20. A nga tinyumi na ku makala mhani wa mina,
a nga nyumi!
21. Ku ve hambu mina a ni se hlamula mhani wa yena,
a nga nyumi!
22. Ku ve hambu mina a ni se rhukana mhani wa yena,
a nga nyumi!

i Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Mutshiveri- nsati wa munhu

Ku swenula- ku ba munhu loyi a nga tiyimeselangiki ku lwa

Ku makala- ku ba munhu exikandzeni hi mpama

Vutshandza- mavulavulelo yo khongotela no chavelela munhu, vuputi, ntwelavusiwana

Ku phika milawu- ku tenga timhaka

Phalakaxa- ku humelela u nga languteriwangi

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a nga riki na xichavo eka mhani wa nuna wa yena. Wansati loyi a nga na tingana ku va a ba mhani n'wingi wa yena, u tlhela a venga maxaka ya nuna wa yena.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nqambhi yi paluxa wansati loyi tanihi munhu wo delela, wo pfumala xichavo, wo tsona no venga maxaka ya nuna wa yena. Leswi hi swi vona hi mitila leyi landzelaka:

Tshunelani mi ta vona, mina ni beriwa manana

wa mina hi nhwanyana. Hatlisani mi ta lamula

u swenurile manana wa mina hi timpama.

Mitila leyi nga laha henhla yi tiyisisa leswaku wansati loyi a nga na xichavo eka n'wingi wa yena, ku va a makala manana wa nuna wa yena, swi hi paluxela leswaku hakunene a nga na tingana. Nqambhi yi tlhela yi paluxa leswaku wansati loyi a nga na ntwelavusiwana naswona nuna wa yena wa tisola ku va a tekile mali ya yena a n'wi lovola. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Mutshiveri muni wo kala na ku vutshanga,

yoo, ni luzekeriwe hi ncuma. I hlomisa muni

ro kala na ku nyuma, yoo, ni luzekeriwe hi ncuma.

Leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela leswaku wansati loyi a hi munhu loyi a nga na ntwelavusiwana eka n'wingi wa yena, naswona a nga na tingana eka

swendlo swa yena leswo hamboloka. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni hi twa leswaku wansati loyi a nga rhandzi maxaka ya nuna wa yena, naswona loko vo tshuka va vhakachile u va tumbetela swakudya. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

*Loko xaka ra mina o vona ri nghena, o rhwala nomu
a wu petsapetsa. Loko xaka ra mina o vona ri nghena,
o rhwala nomu a ku tlhandla enhlokweni, Khombo ra mina!*

Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu loyi a nga swi tsakeriki ku vona maxaka ma nuna wa yena va nghena no vhakacha emutini wa yena. Ku hlamuseriwa leswaku loko a va vona u sungula ku hlundzuka. Hi twa nakambe nqambhi yi paluxa leswaku wansati loyi u endlisa nuna wa yena swilo leswi a nga swi laviki. Hi twa hiloko nuna wa yena a ku:

*A ni nga swi lavi mina ku nghenanghena vukon'wanini hi ku tenga,
Ni bohiwa hi yena. Ni si zondha njhani mina, ku nghenanghena
vukon'wanini hi ku tenga, no bohiwa hi yena. Ni swi venga njhani
ku langutisa vakon'wana hi phika milawu, swi endliwa hi yena.*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku wanuna wa wansati loyi u endlisiwa swihoxo hikwalaho ka swendlo swa nsati wa yena. U tshikelela swinene leswaku a swi n'wi khomi kahle ku va a ya nghena evukon'wanini bya yena a tenga manyala lama endliwaka hi nsati wa yena. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni hi twa nakambe nqambhi yi vuyelela no tshikelela matsonelo ma wansati loyi. Hi twa hi risimu loko ri ku:

*Hi ku loko xaka ra mina o twa ri ku ndzawu, o rhwala
nyama a yi phutsaphutsa hi miceka. Hi ku loko xaka ra
mina o vona ri ku phalakaxa, o rhwala xinkwa a xi phutsaphutsa*

*hi maduku. Loko xaka ra mina o vona ri ku gaa, o rhwala nkuma
a ku tlhandla esakeni ra mugayu.*

Wansati loyi a nga tsoni o tanani mi ta vona. Matsonelo ma yena hi lama lunyanyana, hikuva hambi wo venga njhani maxaka ya nuna, u nge fikeleli eka xiyimo xo tumbeta swakudya hi swambalo. Nqambhi yi gimeta risimu hi ku vula leswi landzelaka:

Ni ri a nga tinyumi na ku makala mhani wa mina, a nga nyumi.

Kuve hambi mina a ni se hlamula mhani wa yena, a nga nyumi

Ku ve hambi minaa nise rhukana mhani wa yena, a nga nyumi.

Nqambhi yi gimeta risimu ra yona hi ku vula leswaku wansati loyi a nga nyumi no ba mhani wa yena, ku ve yena na siku na rin'we a nga se tshama a hlamula mhani wa yena marito mo ka ma nga tshamisekangi. Leswi hinkwaswo swi hi paluxela leswaku wansati loyi, a nga na tingana, wa tsona naswona a nga na nhlonipho.

4.3.1.7 MAVHOLOVHOLO

- 1. Ku rhandza na kona mpela ka vonisa vambava. X2**
- 2. Ni hlongoriwile mpela ni siyadyiyindlu dya *Mansion*.**
- 3. Mina ni nga tirha mpela vo tlhlela va ni hlongola,
ku ya tshama mani ka yona.**
- 4. Ni na ximbindzimbindzi ni nga xi aka matikweni
va ni hlongola ni ku yini ki?**
- 5. Mhe ni ringekile mpela ni ya lavana mamama wo tani,
wa mkhava.**
- 6. Mhe ni ringekile ni ya lavana mamana wo kala nhloko. X2**
- 7. Mhe ni ringekile mpela ni ya lavana na mamana wo tani,
wo kula na matihlo.**
- 8. Loko a ku heyi na mhe a ni to swi twa, ku thula ku ku hwi!**

9. Ni kumi mamana loyi a ri na vana va ntlhanu
na mkhukhu wa 2 room. X2
10. A ni n'wi vutisangi na ku lo mbava wa vana lava u kwihi
no nghena ni aka.
11. A ni n'wi vutisangi na ku lo mbava wa vana lava u kwihi
No nghena ni hlayisa. X2
12. No teka ni hlayisa ni nga lavi no twa onge i vana va mina.
13. No teka ni gonga ni va nghanisa xikolo va ku bi, hi mali ya mina. X2
14. No rila ximbindzimbindzi xa mina. X6
15. Va lo na verenga se vo ya teka tata wa vona, va n'wi tisa la kaya.
16. Na ha xeweta vayeni se vo ni byela ku i mbava loyi,
na wena famba vu kaya.
17. Ni ku ni pfula nomu no vona mavholovholo ma huma.
18. Yoo, a ni nga ta vutisa a va pholicha mavholovholo. X6

i. Tinhlamuselo ta marito na swivulwa

Mavholovholo- swibalesa leswikulu

Ximbindzimbindzi- yindlu leyikulu

Ku kala nhloko- ku ka u nga ri na mhaka na nchumu/ ku endla swilo swo twala.

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wanuna loyi a twaka mbilu ku vava hikuva a hlayisile vana va mhani loyi a hanya na yena, a va dyondzisa xikolo, a va akela muti va tlhela va n'wi hlongola.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Wanuna loyi u paluxa wansati loyi a tshamaka na yena tanihi munhu wo biha mbilu, hikuva endzhaku ka loko wanuna a n'wi hlayiserile vana, u tsandzeka ku komba vana va yena ndlela leyinene no khensa leswi a endleriweke swona hi wanuna loyi se a tshamaka na yena endzhaku ka loko tatana wa vana wa xiviri a va tsutsumile. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

*Ku rhandza na kona mpela ka vonisa vambava.
Ni hlongoriwile mpela ni siya dyiyindlu dya Mansion.
Mina ni nga tirha mpela vo tlhlela va ni hlongola,
ku ya tshama mani ka yona. Ni na ximbindzimbindzi
ni nga xi aka matikweni va ni hlongola ni ku yini ki?*

Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu wo khola loyi se loko a vona swilo swa yena se swi karhi swi famba kahle, a rivalaka lomu a humaka kona, na wanuna loyi a nga n'wi pfuna loko a karhi a hlupheka na vana va yena. Wanuna loyi u kombisa ku twa ku vava hikuva se wa hlongoriwa hi vana va wansati loyi a hanya na yena. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni hi kuma leswaku wansati loyi a nga ri na nchumu loko a hlangana na wanuna loyi. Leswi hi swi vona eka mitila leyi landzelaka:

*Ni kumi mamana loyi a ri na vana va ntlhanu na mkhukhu
wa 2 room. A ni n'wi vutisangi na ku lo mbava wa vana lava
u kwihi? No nghena ni aka. A ni n'wi vutisangi na ku lo
mbava wa vana lava u kwihi no nghena ni hlayisa.*

Wanuna u paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a rivalaka lomu a humaka kona tanihileswi a n'wi kumeke a nga ri na nchumu, a karhi a hlupheka na vana va

yena. Wanuna loyi u kumile wansati loyi a ri na vana va ntlhanu lava a nga fika a va hlayisa, a va dyondzisa xikolo va kala va heta, a tlhela a nga lavi ku tiva lomu tatana wa vona a nga va tsutsuma a ya kona. A fika a va teka tanihi vana va yena va ngati, kambe mhani wa vana lava a tsandzeka ku komba wanuna loyi rirhandzu na ku khensa leswi a va endleleke swona. Leswi hi swi vona nakambe eka mitila leyi landzelaka:

*Va lo na verenga se vo ya teka tata wa vona,
va n'wi tisa la kaya. Na ha xeweta vayeni se vo
ni byela ku i mbava loyi, na wena famba vu
kaya. Ni ku ni pfula nomu no vona
mavholovholo ma huma. Yoo, a ni nga ta
vutisa a va pholicha mavholovholo.*

Mitila leyi nga laha henhla yi paluxa leswaku loko vana va wansati loyi va sungula ku tirha, va landzile tatana wa vona a ta tshama na vona. Manana wa vona a nga swi vonangi swi hoxekile nakan'we, hambileswi a swi tiva kahle leswaku loko va ha hlupheka a va tsutsumile. Loko wanuna loyi a nga aka yindlu no dyondzisa vana lava ntlhanu xikolo a xeweta wanuna loyi a nga tisiwa emutini wa yena, va n'wi byela leswaku a famba a ya ekaya hikuva tatana wa vona se u vuyile ekaya ka yena. Loko a ringeta ku lava ku vutisa swivutiso va n'wi kombetela hi xibalesa, va n'wi chavisela leswaku a nga vulavuli nchumu. Leswi hinkwaswo swi hi paluxela leswaku wansati loyi u na mbilu yo biha no va na xinyanyu loko se swilo swi n'wi fambela kahle, u rivala lomu a humaka kona na wanuna loyi namuntlha a n'wi hlongolaka.

4.4. NKOMISO WA VUTOMI BYA SOLLY MAKAMU

G-One Solly Makamu loyi a tivekaka tanihi Makhese, u velekiwile emugangeni wa ka Mudabula hi lembe ra 1984. U kulerile eDakari ka vakokwana wa yena, laha a tshama na vamalume wa yena. Loko a ri eka vakokwana wa yena a kota kahle ku

chaya katara, hikuva a nga arisiwi hi munhu. U sungurile swa vuyimbeleri a ha ri lonsongo, laha hahani wa yena va nga n'wi byela leswaku siku rin'wana u ta va xiyimbeleri xa ndhuma. Solly i munhu loyi a nga nyikiwa swinene, u na titalenta to hambanahambana to tanihi ta ku yimbelela, ku tsala tinsimu, switori, ku humelerisa tinsimu ta tinqambhi tin'wana, ku chaya katara, ku tlanga mitlangu ya mafenya no nyanyula a tlhela a va muhaxi wa xitichi xa Munghana Lonene.

Hi siku ra ti 26 ta Nyenyanyana 2022, Solly Makamu u nyikiwile sagwadi ra 'Best song writer, hi va Department of Sports, Arts, and Culture. Solly u na xitudiyo xa yena lexi vitaniwaka, 'Ntokoto', a tlhela a va na Chanele ya Youtube, laha a bulaka hi swilo swo hambanahambana, mayelana na vuyimbeleri bya yena. Nchumu wo tsakisa swinene hi Solly hileswaku loko a ri karhi a yimbelela kumbe ku vulavula hi nchumu wo karhi, hungu ra yena ri fambisana na fenya exikarhi. U humelerisile vuyimbeleri bya tinqambhi to hlaya. Hi siku ra ti 11 Hukuri 2022, u hlawuriwile no vekiwa ku va mutshamaxitulu wa Collins Chabane Arts and Culture. Hi lembe ra 2022, u humesile alibamu ya yena ya vu 15, leyi vitaniwaka 'Xidumbu xa mukhegula'.

4.4.1. TINSIMU TA SOLLY MAKAMU

4.4.2. DEPARTMENT YA RIRHANDZU

1. Polka man va ta ku dlaya vavasati yoo!

2. Dumisani va ta ku dlaya vavasati yoo, tivonele.

Vahlaveleri: Chava va ka mhani heyi!

Va ta ku dlaya vavasati yoo!

3. Wena Khosa va ta ku dlaya vavasati yoo,

a va kahle

Mbuyelelo wa vahlaveleri

4. Given va ta ku dlaya vavasati yoo!

Mbuyelelo wa vahlaveleri

5. Vavasati a hi va ka n'wina botee,

vavasati hi yo lovola hi mali.

6. Vavasati a hi va ka n'wina botee, Xihambani

vavasati hi yo lovola hi mali.

7. Ndzi n'wi vonile hi ku tshembekela mufundhisi,

ku tlula mina ndzi nga wanuna wa yena.

8. I weather ya August yi hlanganahlanganile,

ya cincacinca weather ya kona.

9. Nkarhi wun'wana kuna moya,

nkarhi wun'wana ra hatima,

nkarhi wun'wana ra hisanyana,

nkarhi wun'wana ka titimela.

10. I n'hwetl ya vavasati yaleyo, a va bayizangi

valanghi va yona.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

11. A va swi koti ku dzika, vo mi cincacinca “tiposition”.

Mbuyelelo vahlaveleri

12. U ri CEO, loko swi jika mundzuku u tlilinara.

Mbuyelelo vahlaveleri

13. Department ya rirhandzu a yi tivisi munhu

ku rhixafula vatirhi.

14. Tshama na tipanado hi ku nhloko yi nga
pandza u pfumala tiphilisi.

Mbuyelelo vahlaveleri

15. U ri sweetie pie, mara vona u ni khoma
ku fana na dombolo.

Mbuyelelo wa va hlaveleri

16. Swilo swa romantic ni swi lavaka ka wena
i kurhula ntsena.

Mbuyelelo wa va hlaveleri

17. Va ni joleli ngopfu mina a na ha va tshembi
vavasati lava.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

18. Phela ku tshemba munhu swi fana na rhaba,
rhaba ya penisele
19. Loko a dyoha ngopfu u rhaba swinene ya helela
mbava.

Vahlaveleri: A ku tlangeriwi kona kwalaho.

20. He mbava va ta ku dlaya vavasati heyi!

Vahlaveleri: A ku huhweriwi kona kwalano.

21. Va joleli swifumi swa timiliyoni, wa ha tithemendhela

hi xidloko xa Uzzi.

22. Va joleli va Khune va nga khoma mali, wa ha

tithemendhela hi Polo ya wena.

23. Wanuna wa ku wina *argumente* a wansati hi lowa *abusive*.

24. Wanuna wa ku wina *argumente*, mi swi xiya endyangwini

hi lowo kota ku ba.

25. U ni vitani *honey* a fonini ni n'wi vitana Julia, U ri *why* ni

n'wi vitana hi vito a hi mihlolo na, munhu u kwatela vito

ra yena ra yena.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

26. Loko u endla *timoods*, se u lava *space* kumbe

***attention* naa!**

27. Va tirhisa mali vavasati lava ku nyadza vanhu va vona.

28. Va tirhisa *tiachievemente* vavasati mbava ku nyadza

vanhu va vona.

Mbuyelelo vahlaveleri

29. *Sorry* a yi pfuni nchumu loko wa ha phindha leswi

u nge *sorry* hi mhaka swona.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

30. Ni lava ku yima nyana ku WhatsApp ni vona ku

va tani WhatsApp ke!

Mbuyelelo wa vahlaveleri

31. I mablomu mo tala ni ma cheletaka kumbe
ma file khale.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

32. A wu se rhandza munhu loko u nga se tshama
u kombela Yesu a ku pfuna .

Mbuyelelo wa vahlaveleri

33. A hi rirhandzu sweswo, loko swi nga vavi mo
fambisa nkarhi.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

34. He vutlhari va ta ku dlaya vavasati n'wana manani.
35. Radzilani va ta ku dlaya vavasati n'wana mamo.
36. Polkaman va ta ku dlaya vavasati yoo!

Mbuyelelo wa vahlaveleri

37. Laha hile rirhandzwini sese, a hi kereke ku nga
khongeriwi munhu.
38. U tshika vutikukumuxi bya wena u tisola loko
u dyohela nuna.
39. Loko munhu ni lava ani vhakela ni humesa na timali
ta ku khandziya.

40. A twi ku ni fasile uta vona, u hayara na Uber

a nghena sweswi.

41. Na n'wi nesanesa ni sweka vuswa, hi ku namuntlha

u na xilumi loyi.

42. Xigangu xi tsakile ku kwhirhi ri khomang, mina na ha

phunta ni sweka vuswa.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

43. Ni n'wi vekerile eka status, kasi no vekela bazi

i City to City se ni lava na ku biwa hi vakhandziyi va yona.

44. U nga tihisi hi ndzilo kuri vanhu van'wana va twa ku kufumela.

45. Swi teka malembe kuri u tshemba munhu,

mara swo famba hi sekende.

46. *The more u jola, the more* ni dyondza ende ni ta va *perfect*.

47. Ni tshemba a swi nge vavi hi ku ni dyondze ka wena

vutomi bya ku tani.

48. Tinkingha ta muti a ti lunghisiwi sesi hi status

Mbuyelelo wa vahlaveleri

49. He Simphiwe va ta ku dlaya vavasati yoo!

50. He Xirindza vata ku dlaya vavasati n'wana mbava.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Weather- maxelo

Ku dzika- ku va munhu a tiyisa ehansi

Tiposition- swivandla

CEO- murhangerikulu wa feme/ Khamphani

Romantic- swilo swo koka rinoko eka timhaka ta marhandzu

Why- hikwalaho ka yini

Ku nyadza- ku tekela munhu un'wana ehansi

Tiachievements- nchumu lowu munhu a nga wu fikela/ a nga na wona

Sorry- ku tisola

Uber- muxaka wa xifambo xa manguvalawa

Status- hilaha ku nghenisiwaka kona xifaniso efoyinini

The more u jola- loko u rhandzana ngopfu/ u endla ngopfu vugangu

Perfect- xiyimo xo hetiseka/ xa kahle swinene

Tinkingha- swiphiqo

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi vubihi bya vavasati. Ri paluxa leswaku vavasati i vanhu vo dlaya no ka va nga tshembekanga, vo hembra, vo jola, vo tikukumuxa, no tirhisa tidyondzo ta vona ku nyadza vavanuna va vona.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Vavasati va paluxiwa tanihi vadlayi lava nga dlayaka vavanuna va vona. Leswi hi swi vona eka ntila lowu landzelaka:

Polkaman va ta ku dlaya vavasati yoo!

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku vavasati i swidlayi. Leswi swi yisiwa emahlweni hi mitila leyi landzelaka:

*Chava va ka mhani heyi! Va ta ku dlaya
vavasati yoo!*

Mitila leyi nga laha henhla ya ha hi paluxela leswaku vavasati i vanhu lava nga na miehleketo yo dlaya vavanuna. Vavasati va paluxiwa tanihi vanhu lava nga tshembekangiki eka vavanuna va vona. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Vavasati a hi va ka n'wina botee,

Vavasati hi lo lovola hi mali.

*Ndzi n'wi vonile hi ku
tshembekela mufundhisi ku tlula
mina ni nga nuna wa yena.*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati a hi vanhu vo tshembeka, kambe va swi kota ku tshembekela vafundhisi va vona etikerekeni loko va fika ekaya va cinca.

Loko hi yisa emahlweni, vavasati va paluxiwa va ri vanhu vo ka va nga twisiseki. Hi swi vona eka mitila leyi landzelaka:

*I weather ya August yi hlangana hlanganile,
nkarhi wun'wana ku ba moya nkarhi wun'wana
ra hatima, nkarhi wun'wana ra hisanyana
Nkarhi wun'wana ka titimela.*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati i vanhu lava nga twisisekiki hikuva nkarhi wun'wana va tsaka, nkarhi wun'wana va kwata, nkarhi wun'wana va rila ehandle ka xivangelo. Vavasati va paluxiwa nakambe tanihi vanhu vo ka va nga swi koti ku tikhoma. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu nge:

A va swi koti ku dzika, vo mi cincacinca tiposition.

Nqambhi yi tirhisile xigaririmi, ku “dzika” lexi ku nga xivulavulelo lexi vulaka leswaku vavasati a va swi koti ku tikhoma kahle. Yi boxa leswaku i vanhu lava tshamelaka ku cincacinca vavanuna. Leswi swi yisiwa emahlweni hi mitila leyi landzelaka:

*U ri CEO, loko swi jika mundzuku u tlilinara.
Department ya rirhandzu a yi tivisi munhu loko
yi rhixafula vatirhi.*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati i vanhu vo jola swinene naswona a hi vanhu lava faneleke ku tshembiwa hikwalaho ka swendlo swa vona. Nqambhi yi yisa emahlweni yi ku:

Va joleli na swifumi swa timiliyoni.

Leswi swi paluxa leswaku vavasati a va na mhaka na ku u n’wankumi, loko va lava ku endla vugangu a va siveriwi hi nchumu. Vavasati va paluxiwa ku ri vanhu lava tirhisaka leswi va nga na swona ku komba vavanuna va vona leswaku a va pfuni nchumu. Leswi hi swi twa hi loko nqambhi yi ku:

*Va tirhisa mali vavasati lava ku nyadza vanhu
va vona.*

Leswi swi hi paluxela leswaku vavasati lava nga na swa vona va na rinyadzu eka vavanuna va vona. Loko va lava ku va komba leswaku a va titshegangi hi vona, va tirhisa timali ta vona ku tiendlela leswi va swi lavaka ehandle ko kombela ku pfuniwa hi vavanuna va vona.

Nqambhi yi ya emahlweni yi paluxa vavasati tanihi vanhu vo rhandza ku xaveleriwa, ku tikukumuxa no tsandzeka ku tisola loko va dyoherile vavanuna va vona. Leswi hi swi vona eka mitila leyi nge:

*Laha hi le rirhandzwini sese, a hi kereke ku
nga khongeriwi munhu. Tshika vutikukumuxi
bya wena loko u dyoherile nuna.*

Laha hi paluxeriwa leswaku vavasati va rhandza ngopfu ku xaveleriwa ku ve vona a va swi koti ku xavelela. Va paluxiwa tanihi vanhu vo tsandzeka ku tiyisa ehansi no kombela ku rivaleriwa loko va dyohile. Vavasati va paluxiwa nakambe tanihi vanhu vo hemba. Leswi hi swi vona hi leswi landzelaka:

*Na n'wi nesanesa ni sweka vuswa hi ku
namuntlha u na xilumi loyi. Xigangu xi tsakile hi
ku khwiri a ri khomangi. Mina na ha phunta ni
sweka vuswa.*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati i vanhu vo hemba, hi twa leswaku va swi kota ku vula leswaku va na xilumi kasi va swi tiva kahle leswaku va vabyisiwa hi yini. Nqambhi yi tikomba yi hlanganile na vavasati vo tala lava nga yi hembela evuton'wini, hikuva swi le rivaleni leswaku a ya ha va tshembi vavasati.

Nqambhi yi yisa emahlweni yi paluxa vavasati tanihi vanhu vo endla timhaka ta vugangu hi ndlela ya rivilo swinene, vavasati va fananisiwa na bazi leri nga na rivilo swinene ri tlhelaka ri kota ku rhwala vanhu vo tala hi nkarhi wun'we. Leswi hi swi twa hiloko muyimbeleri a ku:

*Ni n'wi vekerile eka status kasi ni lo vekela bazi
ra City to City se ni lava no biwa hi vakhandziyi
va rona.*

Nqambhi yi paluxa vavasati tanihi vanhu lava rhandzanaka na vavanuna vo tala hi nkarhi wun'we. Va fananisiwa na bazi leri nga na rivilo no kota ku rhwala vanhu vo tala lava humaka eka tindhawu to hambanahambana. Mapaluxelo ma nqambhi ma komba leswaku u twisiwile ku vava swinene evuton'wini hi vanhu va xisati.

4.4.3. "HARD TO GET"

1. Thekinoloji he wena Solly.

(Mi sendelana easy swilo swo huma ndleleni

se ku poyiriwa vanhu)

2. Yi onhe swilo vonane!

3. Thekinoloji he wena Jojo, yi onhe swilo vonane!

4. Thekinoloji he n'wina, yi onhe swilo vonani.

5. Ve ri ku rhandza swa tika, ku xela munhu n'wananga.

6. Rirhandzu ra hlupha,hina ho poyiliwa vombava.

7. Ndzi n'wi gangisi xihundleni,se yena u komba vanhu.

8. Ku xela loku n'wananga,hayi!

9. Ho fositela he wena mhanee!

10. Ku xela loku Timothy ho poyiriwa n'wananga.

11. **Ni n'wi sendela meseji ni n'wi komba exihundleni,
se yena u komba vanhu.**

12. **Ni n'wi sendela ta “nudes” ni n'wi komba exihundleni
a komba tiko.**

13. **Mara van'wana va senda hi ku vona wa va rhandza
a va poyiriwe.**

14. A va zondhi inbox swi ya hi ku i mani a sendaka yona.

15. **Hi va tiva va ri weak va lahla hi siku rin'we
mara ka hina va tonga.**

16. **U nga ze u vutisa ku uni bambisela yi na ku ve
u lahli ngopfu.**

17. **Swifumi swi va yevula mahala, mali va kombela**

ka hina va swisiwana.

18. Ni hava mali yoo! Mina no poyiriwa Nhlayiso.

19. A ni tiveki mpela, mina no poyiliwa n'wananga.

20. Va heta nkarhi wo leha va ri xawareni ku tlula vukatini.

**21. Mujolo a wu hluphi n'wina mi tshika hina mi ya
rhandza *tiplayer*.**

22. Vavanuna hi tele hi nga na rirhandzu ho pfumala timovha.

23. Va teke khale yoo! Va lovorile valava.

**24. U ri hi nga rhungisa ku ve mi rhandzani tolo yimela
semendhe yi oma.**

**25. Mi lava ku kombela “xolo” loko mi nga ha pakangi
se mi debyisi muguxa.**

26. Swileyi khwini leswi, swo tumbela hi kereke.

27. Swi muriwa hi misava, swi tumbela hi kereke.

**28. Vazalwana van'wana va bayiziseka va teka
va yisa kaya.**

**29. Swa bayizisa n'wananga loko swi ri nsotweni,
a ni swa rila no rila.**

**30. Vazalwana va vanhu mi va endla tiphilisi
ta ku horisa vufevi.**

**31. U tlanga “hard to get” u yi tlangela yini ku ve
u ri hava munhu.**

32. Hi le phinini *xem* swileyikhwini n'wananga ni
vula kerekeni.
33. Loko mi huma moya yoo, mi vuya kerekeni.
34. Futhe vusileyikwhini ho mi sasekisa mi *tigold digger*.
35. U bambisi mina nanhlikanhi, namadyambu ndzi
n'wi vona ka Chavi.
36. Se u siya tinambara u lava munhu,
mara u bambisi mina.
37. Vanhwanyana vo tala lavo saseka,
va rhandza ngopfu mali.
38. Vavasati va *dangerous*,i swigevenga n'wananga.
39. Vavasati va nghozi ngopfu,*tianaconda* n'wananga.
40. Loko u senda *inbox*,va ya cheka *profile*.
41. Loko va nga hlamuli he Musa, a wu *qualify* n'wananga.
42. Lamo biha ma tipfuxa vu na wona dyi ku byela
xi nga mitiwa hi huku.
43. Dya konyolola n'wananga, dya swi tiva dyi ta komba chomi,
mhane!
- Vahlavaleri:** U fuyi hlolwa Timothy, ri tsemi ndleve n'wananga.
44. Loko u kombela nambara va ku nyika bote,
va va va ku lava.
45. Va va va ri ready na ku vhaka ka n'wina mi

ya endla masangu.

46. Hambi hi siku rero va nga vhaka ka n'wina

mi ta endla masangu.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

47. Wo humbiwa n'wananga ku hava ku va *ready*.

48. Va ready khale n'wanango! Ku hava ku va bizi.

49. Se wena wa tionhela wa ha endla swa *timatch*

mi ya ka MacDonalds.

50. Wena u bizi na ku phunta wa ha endla tithiripi

mi ya jika vo Kruger.

51. U ya bayiza n'wanango,u tihisile Nhlayiso.

52. Se loko u vuya kona, va ku hlaya ka vamali

u tihisile n'wananga.

53. Hi dyiwe ngopfu Timothy, hi nga rhandziwi n'wananga.

54. Hi dizi ngopfu Timothy,va nga ri ready vamhana wena.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

55. Loko va ala masangu ni ku vhela u swi tiva ku ri wena

a va ku lavi.

56. Va na un'wana, kumbe va ha dirayisela va ta kuma wa kahle.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

57. Vavasati a mi rhandzani loko u nga se n'wi kuma

mi endla masangu.

58. Ku ze loko mi tshikana mi nga se nghena endlwini
a nga vaviseki.
59. Mara endzhaka sweswo yoo! Anga tshikiwi i nyimpi.
60. Loko wanuna a ku rhandza swi twakala kahle
endzhaka masangu.
61. A nga ku rhandza ngopfu, endzhaku ka masangu
a cinca *mind*.
62. Hi xona xivangelo xo va mi pfuxa vusiku va mi yisa kaya.
63. N'wina ma ha themendhela ka yena se ma borha,
va ku pfukani mi ya kaya.
64. Se mi catchi tifeelings ende yena ma n'wi borha,
va ku pfukani mi ya kaya.
65. I ntumbuluko n'wananga, a yi solveki yaleyo.
66. A nga dyondzisiwi wanuna, ku rirhandzu i yini.
67. A nga byeriwi wanuna, ku ri ni khomi njhani.
68. Ku n'wi byela swi onha swilo, u n'wi cinca vuyena.
69. Se o *actor* vutomi ha bya yena u n'wi cinci vuyena.
70. Mi ta tlhela mi rila mi ku u cincile mi n'wi cinci vuyena.
- Vahlaveleri:** Mi ta ku timangwa Timothy,
loko se mi vona mavala lawa **x2**
71. Ku *reacter* hi *love* swi tikomba vubari ku wa tala hi yena.
72. Hambidi dyi sasekile unga themendheli u nga tongeriwa.

73. Mi hunguta mahungu loko mi ri swin'we mi ta
boxa tingoma.
74. I swinawana Charlotte, ko tongiwa n'wananga.
75. Wo zenyanyana Charlotte, ko tongiwa n'wananga.
76. Ho twa ku va na munhu ende swi serious ku ve
va "condomiser".
77. Loko mi rhandzana se va tirivala ku va tele milawu.
78. Na mpahla ya kona a ya ha tsakisi hi leyo boxekela.
79. Mpahla ya le ndzeni a ya ha tsakisi hi leyo huma muhlovo.
80. Mina ni nga tshika munhu a tlhavi na nayiti ya tin'hwetitinharihu.
81. No hlamba a va ha hlambi, hi mpfhuka va hlamba nampundzu.
82. Hi vona mihlolo hambi Corona yo hela, timask hi nge tshiki hi
chava ku nuha.
83. Mi nga *make up* xikandla, mi hlamba miri hinkwawo
ni vula ro hetelela.
84. Van'wana va gungula, va ri vona va basile,
thothi yi dlaya xikwata.
85. Tamatise rin'we loko mi nga ri susi ri nga borisa bokisi.
86. Masangu i mahala vo n'wina mo xavisa swi katsana na ndlala.
87. Swileyikhwini leswi na tigolidi ta fake tinsimbhi ta Pitori.
88. Ni kwati ngopfu Timothy, ha poyiriwa n'wananga.
- i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa**

Hard to get- ku tika ku kuma xan'wanchumu/munhu

Xela- ku gangisa wansati

Tinudes- swifaniso swa munhu a nga ambalangi nchumu

Inbox- hilaha munhu a rhumelaka kona mahungu ya vuhlanganisi bya vuhangasi

Weak- nchumu wo olova ku va u wu kuma

Bambisa- ku ala munhu loko a ku gangisa

U lahli ngopfu- u olovile ngopfu loko a gangisiwa

Swi va yevula mahala- va endliwa timhaka ta masangu va nga nyikiwi nchumu

Yimela semendhe yi oma- ku yimanyana u vona laha swilo swa wena swi ya ka kona

Xolo- ku kombela ku rivaleriwa

Swileyikhwini- vavasati lavo rhandza ngopfu ku tshama va bombile hi swiambalo swa manyunyu/vo rhandza ngopfu mali ya vavanuna

Ku muriwa hi misava- hiloko se munhu a nga ha tsakisi, a nga ha naveriwi na hi vanhu

Ku huma moya- loko munhu a nga ha ri na ntikelo emugangeni hikwalaho ka swendlo swa yena swo biha

Tigold digger- vanhu vo rhandza ngopfu mali yo ka va nga yi tirhelangi

Dangerous- nchumu wa khombo

Tianaconda- tinyoka ta vukari leti kumekaka eDzongeni wa Amerika

A wu qualify- a wu fikeleli

Ma tipfuxa- va tlhariha

Xi nga mitiwa hi huku- ku byela munhu timhaka ta yena

Ready- ku lungheka

Ku va busy- ku va u ri karhi u endla migingiriko yo karhi

Timatch- swiambalo swo fana

Hi dyiwe ngopfu- ku nyika munhu xan'wanchumu u nga vuyeriwi hi nchumu

Hi dizi ngopfu- ku nyika munhu loyi u n'wi rhandzaka swilo

Ku dirayisa- I ku fambisa nkarhi loko wa ha lava ku endla swo karhi

Ku cinca mind- ku cinca miehleketo

Ku catch tifeelings- ku va se u sungula ku rhandza munhu

A yi solveki- a swi na xintshunxo

Actor- munhu loyi a tlangaka xiphemu xo karhi xa xitori

Reacter hi love- I ku komba ku rhandza nchumu wo karhi eka vuhlanganisi bya vuhangasi

Ku boxa tingoma- ku vula swihundla

Zenyanyana- ku tonga, ku khola

Ende- naswona

Swi serious- swilo swa ntiyiso

Condomiser- ku tirhisa xirhekerhana xo sivela ntluletano mavabyi

Make up- switolatolana swo xongisa xikandza xa wansati

Thothi yi dlayi xikwata- swidyoho swa munhu un'we swi dlayisa na lavan'wana

Tigolidi ta fake, tinsimbi ta Pitori- ku vuriwa tigolidi ti chipa leti endliweke hi tinsimbi ta le Pitori

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi vavasati lava rhandzaka ngopfu vavanuna lava nga na timali na mimovha. Loko se va vona leswaku va biwile hi misava va tsutsumela

ekerekeni va lava ku kuma vaboti lava nga ponisiwa. Vavasati lava va rhandza na ku poyila vavanuna lava nga riki na mali loko va va gangisa.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nqambhi yi paluxa vavasati lava tanihi vanhu lava rhandzaka ngopfu ku poyila vavanuna lava va va gangisaka va nga ri na swa le mandleni. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

*Ni n'wi sendela meseji ni n'wi komba exihundleni,
se yena u komba vanhu. Ni n'wi sendela ta "nudes"
ni n'wi komba exihundleni a komba tiko. Mara van'wana
va senda hi ku vona wa va rhandza a va poyiriwe!*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati lava ku vulavuriwaka hi vona loko va nga ku rhandzi va swi kota ku ku poyila evanhwini. Mhaka leyi yi yisiwa emahlweni hi leswi landzelaka:

*Hi va tiva vari weak va lahla hi siku rin'we mara
ka hina va tonga. U nga ze u vutisa ku u ni bambisela
yina ku ve u lahli ngopfu. Swifumi swi va yevula mahala.
Mali va kombela ka hina va swisiwana. Ni hava mali yoo!
Mina no poyiriwa Nhlayiso!*

Nqambhi yi paluxa leswaku vavasati lava va tiveka ku ri vanhu vo olova ku va kuma loko u va lava, kambe loko va nga ku lavi va ta ku tongela u kala u lava ku va vutisa leswaku hikwalaho ka yini va ku tikisela ku ve va etlela na swifumi swi tlhela swi nga va nyiki nchumu. Hi tlhela hi twa leswaku vavasati lava loko se va lava mali, va kombela eka vavanuna lavaya va va poyilaka.

Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni, hi kuma leswaku vavasati lava va paluxiwa tanihi vanhu vo rhandza ngopfu ku hatlisela swilo. Loko va ha ku kuma munhu va hatlisela ku byela vanghana leswaku se va lava ku tekiwa. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

U ri hi nga rhungisa ku ve mi rhandzani tolo

yimela semendhe yi oma.

Nqambhi yi hi paluxela leswaku vavasati lava a va swi koti ku va na xihundla loko va ha ku kumanyana munhu, va twa ingaku se munhu loyi u lava ku va teka. A va swi koti ku yimanyana va vona loko hakunene ku ri rirhandzu ra ntiyiso.

Vavasati va tlhela va paluxiwa tanihi vanhu lava loko va vona leswaku se va biwile hi misava va vuya va ta kombela ku rivaleriwa eka vavanuna lava va va kholeleke. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Mi lava ku kombela “xolo” loko mi nga ha pakangi

se mi debyisi muguxa. Swileyikhwini leswi, swo tumbela

hi kereke. Swi muriwa hi misava, swi tumbela hi

kereke. Vazalwana van’wana va bayiziseka va teka va

yisa kaya. Swa bayizisa n’wananga loko swi ri nsotweni,

a ni swa rila no rila.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati loko se va vona leswaku va biwile hi misava, va vuyela eka vavanuna lava nga va kholela va ta kombela ku rivaleriwa. Nqambhi yi va vitana ‘swileyikhwini’, leswi vulaka vavasati vo rhandza ngopfu ku ambala swiambalo swa manyunyu no famba na vavanuna lava nga na swa vona. Eka mikarhi yo tala swileyikhwini ku vuriwa vavasati/vanhwanyana vo rhandza ngopfu swilo swa manyunyu kambe va nga ri na mali yo swi xava, xa vona ku ri ku hluva vavanuna va vanhu. Nqambhi yi tlhela yi boxa leswaku

vavasati lava loko se va biwile hi misava va tsutsumela ekerekeni va ya tumbela kona, va fika va bayizisa vavanuna hi ku tiendla vazalwana lava ponisiweke.

Nqambhi yi tlhela yi paluxa vavasati lava tanihi vanhu lava tsutsumelaka ekerekeni va ya tirhisa vazalwana va xinuna ku wisa timhaka to famba na vavanuna. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu landzelaka:

Vazalwana va vanhu mi va endla tiphilisi ta ku horisa vufevi.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku vavasati lava loko va tsutsumela ekerekeni, a vo yela ku ya nghena kereke, kambe va yela ku ya tirhisa vavanuna lava nga ekerekeni ku horisa mimoya ya vona leyi khinyiweke hi vufevi. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni, hi twa nqambhi yi ku:

Vanhwanyana vo tala lavo saseka, va rhandza ngopfu

Mali. Vavasati va dangerous, i swigevenga n'wananga

Vavasati va nghozi ngopfu, tianaconda n'wananga

Loko u senda inbox, va ya cheka profile. Loko va nga

hlamuli he Musa, a wu qualify n'wananga.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati vo tala lavo saseka va rhandza ngopfu mali. Nqambhi yi tlhela yi boxa leswaku vavasati i vanhu vo ka va nga ri kahle. Ku tlhela ku paluxiwa leswaku vavasati va fana na xivandzana lexi vitaniwaka 'anaconda', hikwalaho ka swendlo swa vona leswo hamboloka, va vuriwa swigevenga, hikuva vutomi lebyi va byi hanyaka byi nga nghenisa munhu ekhombyeni lerikulu. Nqambhi yi gimeta hi ku boxa leswaku loko u va rhumela meseji eka 'inbox' va sungula va languta munhu loyi a nga va rhumela, loko va vona leswaku a wu nyawuli, a va ku hlamuli.

Nqambhi yi tlhela yi paluxa leswaku vavasati va swi kota leswaku loko va nga ha ku rhandzi va ala ku endla timhaka ta masangu na wena. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu landzelaka:

Loko va ala masangu ni ku vhela u swi tiva ku ri

wena a va ku lavi, va na un'wana, kumbe va ha

dirayisela va ta kuma wa kahle.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku vavasati loko va nga ha pfumeli ku endla na wena timhaka ta masangu, se va va va kumile un'wana wanuna, kumbe va ri emakungwini yo lava un'wana. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni hi twa nqambhi yi ku:

Loko mi rhandzana se va tirivala ku va tele milawu.

Na mpahla ya kona a ya ha tsakisi hi leyo boxekela.

Mpahla ya le ndzeni a ya ha tsakisi hi leyo huma muhlovo.

Leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela leswaku vavasati loko se va rhandzana na vavanuna lavaya a ku ri khale va va gangisa, va tirivala leswaku a va tiendla vanhu vo tirhandza, no veka milawu ka swilo swo tala. Ku tlhela ku boxiwa leswaku a va ha vileli hi timpahla leti va ti ambalaka, se va ambala na swa le ndzeni swo ka swi nga ha koki rinoko.

Nqambhi yi ya emahlweni yi paluxa vavasati lava tanihi vanhu lava se va nga ha rhandziki mati, a va ha hlambi ku fana na mikarhi liya a va ha gangisiwa. Leswi swi seketeriwa hi leswi landzelaka:

No hlamba a va ha hlambi, hi mpfhuka

va hlamba nampundzu.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku vavasati lava na mati se i kondlo na ximanga, a va ha nuhani makhehele. Ku boxiwa leswaku loko va kala va hlamba nampundzu, swa namadyambu a va ha swi ngheni. Nqambhi yi tlhela yi tshikelela leswaku vavasati va fanele ku hlamba miri hinkwawo va sukela ku ti sasekisa swikandza ntsena. Hi twa nqambhi yi ku:

Mi nga make up xikandla, mi hlamba miri

hinkwawo ni vula ro hetelela.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela ku nyangatseka ka nqambhi hikwalaho ka ndlela leyi vavasati lava va chavaka hi yona mati, kambe va rhandza ku tiphoxonga swikandza ntsena. Nqambhi yi gimeta risimu ra yona hi ku boxa leswaku:

Masangu i mahala vo n'wina mo xavisa swi katsana na ndlala.

Swileyikhwini leswi na tigolidi ta fake tinsimbhi ta Pitori.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati lava va xavisela vavanuna masangu hi mhaka yo lava mali. Nqambhi yi tlhela yi va poyila hi ku vula leswaku va vekerile na tigolidi ta vumbhombhayi ematinweni ya vona, hi ku lava ku koka vavanuna rinoko.

4.4.4. MAMBA YA TUMBETIWA

1. Mara wansati xi hemba ngopfu,

vavasati va rhandza vunwa.

2. Ngopfungopfu genge liya yo miyela,

na yi tiva yi rhandza vunwa.

3. Ngopfungopfu vavasati va vazalwana,

na va tiva va rhandza vunwa.

4. Genge liya yo yimbelela ekerekeni,

a hi u jola i mihlolo.

5. Vavasati lavo lungha, va nga duma la tikweni,

ha ku ngungumela mihlolo.

6. Chavani vavasati majito, vavasati va tele vunwa.

Vahlaveleri: Wo u vula nsati wa wena,

u nga katsi na mhana mina!

5. Ni graduatini lembe leri, va ni nyiki digiri ya vavasati.

6. Va ni nyiki xidlodlo lembe leri, ni kumi award ya vavasati.

7. **Handle ka tigay n'wina van'wana bote,**

mi tirhwalele maxangu.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

8. **Wansati wa ku jola mina n'wi tiva bote,**

mi n'wi vona hi *status*.

9. **A ku ni hleketi nkatanga, se ni misa munhu wa mina.**

10. Wansati wo tshembeka u ri ni hleketa Solly,

a ni vula na hi vito.

11. Mara na sweswo a swo va na guarantee,

hi ku WhatsApp ya setiwa.

12. Ku na ti GB WhatsApp masiku lama na tona ta setiwa.

13. **Va ta ku vekela ka status, va ku *my one and only*.**

14. **Kasi va mutile lavan'wana, u tivona u ri *one and only*.**

15. **Kombela ku senderiwa wa kuma u ri one u nga vona *status*.**

16. **Loko wo vutisa u ta yi kuma nhlamulo va ku vanhu**

va hava *data*.

17. Vavasati a va rivali ni mi byela majito va kirema na tidate.

18. Loko munhu wa wena o rivala ku ri mi rhandzani rini
i njanganja.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

19. Mara vavasati va hlamarisa, madyilama a ma twisiseki.

20. Onge swifufunhunhu leswo nghena dlulupini, u nge swi tivi
swi nghene njhani.

21. U kuma dyirikulu mara dyi ri bodhleleni, u nga swi tivi
dyi nghene njhani!

22. Va fana na “d” yi nga ka “w” u nge swi tivi yi nghene njhani!

23. Va fana na “k” loko hi tsala *knife*, u nge swi tivi yi lava yini!

24. N’wina va wansati un’we, mi nga ni byela majito,
loyi un’wana mi lava ku n’wi wi lava hi ku rila?

25. Lavo posta vavasati a va tlangangi casino, a va swi tivi
ku ri mamba ya tumbetiwa!

Vahlaveleri: Kasi wena u lo jitama, u hava nsati na mhani ke?

26. Ku saseka ka xirhapa swi nga mi bayizisi,
swa endleka xi nga nandzihi.

27. Wansati wa ku tshembeka ku havo, swi nga antswa
mi ni zondha na boxa mina.

28. Tirhediyo hinkwato va ri i tinumber 1,
loko wo yingisa swinavetiso.

29. Swi fana na wansati sweswo i ku tithemendhela

a nge vuli swo biha hi yena.

30. Ni kumile vavasati ni va veka ndhawu yin'we

ni ku kasi mi jorisa hi yini?

31. Va ku suku yima u yima hi nenge wun'we,

wena a wu nge balansi nkarhi wo leha.

32. Na ku cinca vavanuna, mi akiwi hi rimbambu ra mani?

33. Tinakurhandza tin'wana phela tihava ntikelo, wa ti twa

ku ri ti byeriwi van'wana.

34. N'wina mi teka lavo hlakala, mi ku u kumi *lesson*

u ta cinca.

35. Swi fana na ku diba masi nsin'wini u ku ku ta mila homu.

36. Vavasati va na munhu va bulaka na yena loko wena

mi holovile.

37. Va sendelana *tilove*, va sendelana *vuhoney* mara

va lo tolovelana.

38. U vuyi a file rito nsati wa mina bote, ni n'wi endlela

swikwavava.

39. Kasi a kaneta mina le vanhwini ku ri mina no fositela

hi tshikanile.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

40. Vavasati va rhandza swilo, ko va na van'wana

va tumbeta.

41. U nga mameli marito ntsena, langutisa mahlo ya yena.

42. U nga yingisi marito ntsena, n'wi languti ematihlweni.

43. Yingisa mapakelo ya marito, u langutisa miri.

**44. Xikandza na xona xa vulavula, n'wi languti matihlweni
u ta vona vunwa byi hlometela ematihlweni ya yena.**

**45. Ni byeli swilo swinharhu swi vuyelaka wanuna,
hi ku rhandzana na wena.**

**46. Mi nga vulavuli hi swa masangu, a ni lavi nhlambha
swi *serious*.**

Vahlaveleri: U nga rhukani vavasati, rhuketela nsati wa wena.

47. Van'wana a mi humile, mi lo vuyela ndzhaku.

**48. *Why* u lava ntsako he mufuwethu, laha u nga wu
lahla kona?**

49. Va ri n'wanango, ni nga n'wi nwisi chefu.

50. Nghilazi yi fayekile u ta titsema mavoko hi ku thumelela.

**51. Hi kombiwa timeseji loko va bambisi munhu,
letin'wana va rhaba.**

**52. Loko wo kuma wansati a ku cincisa timpahla a ku
komba tin'wana huma ka yena.**

**53. U phikizana na ex ya yena. u lava na wena
u fana na yona.**

54. Se u hleketi ex ya yena, u lava na wena

u endla swona.

55. Se u misa ex ya yena, u lava na wena

u fana na yona.

i Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Graduatini- ni thwasile

Award- nyiko leyi nyikiwaka munhu loyi a tlhomiweke risiva ra ndzhangelo, hakelo yo khensa vuswikoti

Gay- munhu wa rimbewumbirhi/loyi a nga na swirho swa rimbewu ra xisati na swa xinuna

Guarantee- swo tiya nkarhi wo leha

Mutile- ku tipfalela, ku sivela, ku tumbeta vanhu van'wana leswaku va nga voni swilo leswi u swi ngenhisaka eka 'whatsApp'

One and only- munhu a ri yexe

Data- nchumu lowu tirhisiwaka ku fikelela mahungu eka whatsApp, na swo yelana

Kirema- ku mamandzela swilo hi nhloko

Njanganja- munhu loyi a nga na swigangu swo tala

Ex- khale ka munhu wa munhu

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi ndlela leyi vavasati va nga tshembekangiki hi yona. Va paluxiwa tanihi vanhu lava nga na vunwa swinene, ku vuriwa na leswaku vavasati i vanhu vo jola naswona ku teka vona wo ti tekela maxangu. Vavasati va tlhela va hlamuseriwa tanihi vanhu vo ka va nga twisiseki no rhandzana na vanhu vo tala.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Vavasati va paluxiwa hi nqambhi tanihi vanhu vo hamba no jola ngopfu. Leswi hi swi vona eka mitila leyi nge:

Mara wansati xi hamba ngopfu, vavasati va rhandza vunwa.

*Ngopfungopfu genge liya yo miyela, na yi tiva yi rhandza ngopfu
vunwa. Ngopfungopfu vavasati va vazalwana, na va tiva va rhandza
ngopfu vunwa. Genge liya yo yimbelela a hi ku jola i mihlolo!
Vavasati lavo lungha va nga duma la tikweni a hi ku ngungumela
mihlolo!*

Nqambhi yi paluxa vavasati tanihi vanhu lava rhandzaka ku hamba swinene. U tlhela a va paluxa tanihi vanhu vo rhandza timhaka ta vugangu. Loko hi yingisela risimu hi ya emahlweni hi kuma leswaku hambu ku ri vavasati lavo nghena kereke va tlhela va duma swinene laha tikweni, na vona va hamba ngopfu no tlhela va jola. Ku tlhela ku paluxiwa leswaku vavasati lavo duma ngopfu laha tikweni va khoma nomboro hi ku ngungumela va ya endla timhaka ta vugangu. Loko hi ya emahlweni hi twa eka risimu va ku:

Handle ka “tigay”, n’wina van’wana mi lo tirhwalela mbitsi.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku vavasati i vanhu lava dyisaka mbitsi loko u karhi u rhandzana na vona. Leswi swi yisiwa emahlweni hi ntila lowu nge:

Wansati wa ku jola mina na n’wi tiva, bote!

A ku ni hlekete nkatanga, se ni misa munhu wa mina.

Leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela leswaku vavasati i vanhu vo rhandza ngopfu vugangu no hamba. Ku hlamuseriwa leswaku va swi kota ku ku hambela

va vula leswaku va ku ehleketile kasi va ehleketa swigangu swa vona. Nqambhi yi yisa emahlweni yi boxa leswaku:

Va ta ku vekela ka status va ku “my one and only”!

Kasi va mutile lavan’wana, u tivona u ri “one and only”.

Kombela ku senderiwa wa kuma u ri “one” u nga vona

Status. Loko wo vutisa u ta yi kuma nhlamulo,

va ku vanhu va hava “data”.

Vavasati va paluxiwa tanihi vanhu lava nga riki na ntiyiso loko swi ta eka timhaka ta le mbilwini. Ku hlamuseriwa leswaku loko va ku vekela eka xitetasi xa vona swa koteka leswaku va va va karhi va ku phuntisa. Ku boxiwa leswaku va swi kota ku swi seta leswaku swi voniwa hi wena u ri wexe kasi va tumbetela swigangu swa vona leswaku swi nga khunguvanyeki. Risimu loko ri karhi ri ya emahlweni ri hi paluxela nakambe leswaku vavasati i swivumbiwa swo hlamarisa swinene naswona a swi twisiseki. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu nge:

Mara vavasati va hlamarisa, madyilama a ma twisiseki.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku vavasati i vanhu lava nga twisisekiki leswaku va hanyisa ku yini. Ku tirhisiwa ka rito “madyilama” ku hlamusela vavasati swi hi paluxela leswaku nqambhi yi nyangatseka ngopfu loko yi kumbuka leswi vavasati va nga xiswona eka yona. Swi nga endleka yi vavisiwile hi vavasati kumbe ku ri leswaku yi vonile vavasati va xanisa munhu loyi yi nga ekusuhi na yena. Leswi hinkwaswo hi swi vona hi matirhiselo ma marito ma yona loko yi hlamusela vavasati. Loko hi ya emahlweni hi twa nqambhi yi boxa leswaku:

Ku saseka ka xirhapa swi nga mi bayizisi,

swa endleka xi nga nandzihi mbava!

Wansati wo tshembeka ku hava, swi nga

antswa mi ni zondha na boxa mina.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati i vanhu vo ka va nga tshembekangi. Nqambhi yi tirhisile xigaririmi lexi nga xigego ku hlamusela leswaku ku va wansati a sasekile, a swi vuli leswaku u na mahanyelo mo saseka kumbe u tshembekile. Yi tlhela yi vula leswaku ku hava wansati wo tshembeka. Hi twa nakambe nqambhi yi boxa leswaku vavasati va swi kota ku rhandzana na vavanuna vo tala hi nkarhi wun'we. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Ni kumile vavasati ni va veka ndhawu yin'we,

Ni ku kasi mi jorisa hi yini, va ku suka u yima,

Hi nenge wun'we, wena a wu nge balansi nkarhi wo leha.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati a va swi koti ku rhandzana na wanuna wun'we, va lava vambirhi vanharhu ku endlela leswaku swilo swa vona swi ta famba hi ndlela leyi va yi lavaka. Loko hi ya emahlweni hi twa nakambe nqambhi yi paluxa vavasati loko yi ku:

Tinakurhandza tin'wana a ti na ntikelo, wa ti twa leswaku

ti byeriwi van'wana.

Ntila lowu nga laha henhla wu paluxa vavasati tanihi vanhu lava swi kotaka ku byela vavanuna vo tala leswaku va va rhandza hi ku tirhisa hungu rin'we. Nqambhi yi yisa emahlweni yi ku:

Vavasati va na munhu va bulaka na yena, loko wena mi holovile.

Va sendelana tilove va sendelana vuhoney, mara va lo tolovelana.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati va swi kota ku va na munhu wa le tlhelo loyi va bulaka na yena hi swa marhandzu, loko va holovile na vavanuna va vona. Loko va vutisiwa va vula leswaku va lo tolovelana. Vavasati va paluxiwa nakambe tanihi vanhu vo landzula vavanuna va vona evanhwini. Leswi hi swi vona hi mitila leyi landzelaka:

U vuyi a file rito nsati wa mina bote, ni n'wi endlela swikwavava,

kasi a kaneta mina evanhwini ku ri mina no fositela hi tshikanile.

Mitila leyi nga laha henhla yi paluxa vavasati tanihi vanhu lava nyumaka vavanuna va vona loko va ri evanhwini. Leswi swi tlhela swi hi paluxela leswaku vavasati lava va va va ri karhi va chava leswaku swigangu swa vona swi nga ta kwata, tanihileswi va paluxiwaka tanihi vanhu lava rhandzanaka na vavanuna vo tala.

Vavasati va paluxiwa nakambe tanihi vanhu vo rhandza ngopfu swilo, no pfumala ntiyiso. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Vavasati va rhandza swilo, ko va na van'wana va tumbeta.

U nga mameli marito ntsena, langutisa mahlo ma yena,

U nga yingisi marito ntsena, n'wi languti ematihlweni.

Yingisa mapakelo ya marito, u langutisa na miri.

Xikandza na xona xa vulavula, n'wi languti matihlweni.

U ta vona vunwa byi hlometela ematihlweni ya yena.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati i vanhu vo rhandza ngopfu swilo, hambiloko ku ri na van'wana lava endlaka ingaku a va swi rhandzi ngopfu. Ku hlamuseriwa leswaku vavasati i vanhu lava nga na vuswikoti byikulu loko swi ta eka ku tumbeta ntiyiso. Nqambhi yi boxa leswaku va swi kota ku paketela kahle marito loko va karhi va hamba hi nchumu wo karhi.

Loko risimu ri karhi ri fika emakumu hi twa nqambhi yi boxa leswaku vavasati va swi kota ku tumbeta timeseji leti va bulaka na swigangu swa vona loko swilo swi famba kahle, kambe va va komba ntsena leti va nga ala loko va gangisiwa. Leswi hi swi twa hiloko nqambhi yi ku:

Hi kombiwa timeseji loko va bambisi vanhu,

tin'wana va rhaba.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku vavasati i vanhu va xihundla ngopfu loko swi ta eka timeseji leti va bulaka na swigangu swa vona, kambe va tshembeka ntsena laha va swi tivaka leswaku a ku na mahungu lama nga ta va nghenisa ekhombyeni.

4.4.5. GOOGLE I WANSATI

1. Ndzi khensile ku yimisiwa mucatwini
wa n'wana wa sesi ni veka rito.
2. Ndzi khensile ku yimisiwa mucatwini
wa jaha ra sesi ni phofula vu!
3. Mina tanihi malume wa wena
mina ni nge ku civeli ni ta ku byela ntiyiso.
4. Va nga yima van'wanyana endzhaka mina
Va ni sola mara ni vuli ntiyiso.
5. No hlamala loko ni kuma xirhambo
ku malume ni mi tsali ka Phurogirime.
6. Ni ku ye, n'wana sesi u bayizile
why a teka mali a endla mucatu.

Vahlaveleri: A wu fanele u vutisile malume

ka mucato n'wana sesi

u bayizile X2

7. Xi enti ngopfu xi tlhela xi dzwihala
xihundla xa va ka mhani.
8. Va tele mavunwa a va vuli
ntiyiso na va tiva lava ka mhani.
9. A na ha tshembi nchumu
xo vuriwa hi wansati
kumbe no tswala a swi vavi.

10. Va fana na mapatu loko ma
tala ti curve i the more ma va dangerous.
11. Ende vo tongatonga ntsena,
ti TV ta mulundza tihundzeriwe hi nkarhi.
12. Va fana na Google loko u sungula *sentence* va ku hetisela.

Mbuyelelo

13. Google i wansati loko u sungule sentence ya ku hetisela.
14. **Va mbala tikwayikwayi loko ti va tovaryana**
va cinca va mbala tin'wana.
15. **Va ta ku cincisa swona loko wo va karihela**
vavasati a va kondeleli.
16. He mzaya ka mucato n'wana sesi u bayizile.
17. U ve wrong a wu fanele u vutisile malume.
18. U jahile, a wu fanela u vutisile malume.
19. Ntukulo ka mucatu n'wana sesi u bayizile.
20. Mo ni mi nyika xikombiso xin'wana,
vavanuna hinkwerhu mi nga la kerekeni
humesani swa tifoni ta n'wina.
21. Mi sendela vavasati timeseji,
loko wo n'wi sendela ku *baby* na ku rhandza,
u ta vuyisa a ku na yena wa ku rhandza.
22. U n'wi sendela u ku *baby* na ku misa,
u ta vuyisa a ku na yena wa ku misa.
23. U n'wi sendela u ku *baby* na fa hi wena,
u ta vuyisa a ku na ye wa fa hi wena.
24. Se meseji wo hetelela u n'wi sendela
ku ri u lava ku senda mali,

ku hava na un'we a nga ta tlhelerisela
ku ri na yena u ta senda mali.

Vahlaveleri: Va rilela swa *tiequal rights*

Mara ka ku diza va lava
ku diza wena.

25. Mihleketo ya wansati hi yi pima hi sayizi

ya xikete xa yena.

26. Wa ha drawer tinxiya,

tihomu ta lovolo u ta *drawer* phepheni.

27. U nga hlamali nhwanyana loko a nwa

byalwa a rila.

28. Hi lamo susa makhwiri se dyi tsundzuka

swihlangi dyi sungula ku rila.

29. Langutisa swisiwana swi vutisa swifumi ku

vavasati va rhandza yini?

30. Langutisa swifumi swi vutisa swisiwana ku

vavasati va rhandza yini?

31. A swi tiveki, na vona vavasati a va swi tivi he mbava.

32. Ti*Problem* hinkwato ti na masiku ma tona ka khalendara.

33. Ku na Malaria day na siku ra Aids,

va tsali ka Khalendara.

34. Ku na siku ra cancer na siku ra vavasati,

va tsali ka khalendara.

35. Ni ta tshama ni ri single, swa ti*love bites*

ni ta swi kuma ka ti *Twitter*.

Vahlaveleri: Va ri ka ringaniwa mara

ka ku diza va lava ku diza wena.

- 36. Wansati u nga n'wi ba u n'wi dlaya,**
a nge vuli ntiyiso ku wa jola.
- 37.** Mara tumbeta *timake up* ta yena,
u ta n'wi twa a ku yima hi vulavula.
- 38.** U nga kwati, na Lucky hi joli kan'we,
U nga kwati, ku hatlise ku tshikana,
ende a nga endlangi nchumu
- 39.** Swa ku photosela foni i vudomu,
meseji va nge tshiki ku wu rhaba va dilita.
- 40.** Na ku rhandza ku hava ya mampela,
handle ka loko wo byela hi mhana wena.
- 41.** A ku ri mina xipikara xa siku
eka khonifirence liya ya vavanuna.
- 42.** Ni va dyondzisi wansati he mbava
eka khonifirence liya ya vavanuna.
- 43.** Loko a swi tiva ku wansati u *right*,
wena u n'wi phikiza u ta ku *it's fine*.
- 44.** Loko swi n'wi vava leswi u endlaku swona,
u n'wi vutisa u ta ku a hi nchumu.
- 45.** *Whatever* na yona yi vula ku kwata,
a nga ha xaveleli loko a ze a vula sweswo.
- 46. Loko va ku pulana va lava ku ku rihisa,**
loko u kombela xolo, va ta ku a swi na mhaka.
- 47. U kombela ku ya dzumba na majita,**
va ku famba u nga tsaki vo ku lan'wela.
- 48.** Va ku wow, va vula ku bari leyi,
a yi swi voni ku xihundla xi vonakile.

49. A wu fanele u vutisile malume,
vona u sweki mbondza mzaya n'wana sesi
hi mugayu wo hetelela.
50. A wu vhika xibakele u vhekeli kwahalaya va nga
xi hoxa kona.
- 51. Vavasati ho kondzelela madyilama a ma kahle
na ku byela mzaya.**
52. Ko va ku ku sungurisisa na swona swi vula ku
U ya dyondza tikhondomo.
53. Ku na swilondza swin'wana wa tiva a swi holi swo yima
ku huma ngati.
- 54. U nge cinci wansati hikuva wa n'wi rhandza
sweswo swi nge endleki.**
- 55. Wansati o ti cinca hikuva a rhandza wena,
wena u nge n'wi cinci.**
- 56. Va tlela na vavanuna vo hambanahambana,
va kha va lava swo dya.**
57. Va ala wanuna un'we a nge tlela na mina
ni ta ku nyika ntirho.
58. Malume i *single* loko u nga tshembi vutisa
Home Affairs.
59. Ka mufambisi wa ntirho na n'wina nhlengeletano,
ni khensi nkarhi wa n'wina.

i. Tinhlamuselo ta marito na swivulwa

Google- i xitirhisiwa xa thekinoloji laha ku langutisiwaka kona tinhlamuselo ta marito

Curve- ndhawu yo gombonyokanyana leyi kumekaka epatwini

Dangerous- khombo

Tv- mavonakule

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wanuna loyi a karhatekaka hi mahanyelo ma vavasati. U vona vavasati tanihi hi vanhu vo ka va nga tshembekangi no rhandza vunwa.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Vavasati va paluxiwa tanihi vanhu va swihundla, va mavunwa no pfumala ntiyiso. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Xi enti ngopfu xi tlhela xi dzwihala xihundla xa va ka mhani.

Va tele mavunwa, a va vuli ntiyiso na va tiva lava ka mhani.

A na ha tshembi nchumu xo vuriwa hi wansati kumbe

no tswala a swi vavi.

Vavasati va paluxiwa tanihi vanhu lava nga na swihundla swo chavisa. Ku hlamuseriwa leswaku a va swi koti ku vulavula ntiyiso naswona a va tshembekangi. Vavasati va tlhela va paluxiwa tanihi vanhu lava nga swi kotiki ku lehisa mbilu loko va kariheriwa hi vavanuna. Ku tlhela ku paluxiwa leswaku i vanhu vo rhandza ku cincacinsa vavanuna. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

*Va mbala tikwayikwayi loko ti va tovaryana va cinca va mbala
tin'wana. Va ta ku cincisa swona loko wo va karihela vavasati a va
kondzeleli.*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati a va swi koti ku kondzelela vavanuna lava va va karihelaka, loko va kariheriwa va hundzela emahlweni va ya lava van'wana vavanuna.

Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni hi twa leswaku vavasati lava a va swi tivi leswi va swi rhandzaka, kahlekahle vavasati i vanhu vo ka va nga twisiseki. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Langutisa swisiwana swi vutisa swifumi ku vavasati va rhandza yini?

Langutisa swifumi swi vutisa swisiwana ku vavasati va rhandza yini?

A swi tiveki, na vona vavasati a va swi tivi he mbava.

Mitila leyi yi paluxa leswaku vavasati i vanhu lava nga swi tiviki leswi va swi rhandzaka hikuva a va twisisiwi hi munhu, swifumi na swisiwana na swona a swi koti ku twisisa leswi vavasati va nga xiswona na vona vinyi a va swi tivi leswaku va rhandza yini.

Wansati u nga n'wi ba u n'wi dlaya,

a nge vuli ntiyiso ku wa jola.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku wansati hambani wo n'wi ba, u ringeta ku kama ntiyiso, a nge ku byeli ntiyiso wa leswaku u na swigangu.

Loko va ku pulana va lava ku ku rihisa, loko u kombela xolo,

va ta ku a swi na mhaka. U kombela ku ya dzumba na majita,

va ku famba u nga tsaki vo ku lan'wela.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati i vanhu lava swi kotaka ku endla onge swilo a swi va vavi kasi va le ku kunguhateni ka ku rihisela hi ndlela yo vava.

Vavasati ho kondzelela madyilama a ma kahle

na ku byela mzaya.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku vavasati i vanhu vo ka va nga kondzeleleki. Ngambhi yi tirhisile rito ' madyilama' ku paluxa vubihhi bya vavasati.

U nge cinci wansati hikuva wa n'wi rhandza

*sweswo swi nge endleki. Wansati o ti cinca hikuva
a rhandza wena, wena u nge n'wi cinci.*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati a hi vanhu lava swi nga olovaka leswaku u va cinca mahanyelo, va pfumela ku cinca mahanyelo ntsena loko va ku rhandza. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni hi twa leswaku vavasati va tlela na vavanuna vo hambanahambana hi xikongomelo xo lava ku xaveriwa swakudya.

*Va tlela na vavanuna vo hambanahambana,
va kha va lava swo dya.*

Leswi boxiweke laha henhla hinkwaswo swi hi paluxela leswaku vavasati i vanhu va swihundla, vo pfumala ntiyiso no rhandza vugangu.

4.4.6. AWARD YA VULOLO

1. Leswo tshama hi ri hexe makaya.
2. Ku pfumala vavasati swa vava.
3. A ku tshama hi ri hexe makaya.
4. Mhane, ku pfumala vavasati swa vava.
5. Hi famba hi tивonisa mhane!
6. Hi famba hi rhwalela na swilo.
7. **Mina ni vuye na dyinhwanyana dyin'wana.**
8. **Dyi ta khudzehela kaya ka mina.**
9. **Vuyada lebyo tani bya hlamarisa.**
10. **Lolohelo lero tani na tisola mina.**

Vahlaveleri: Dyi pfuke dyi ni vutisa nampundzu,
ku ri ku dyiwa yini la mutini.

11. Lani a ku na swakudya ni yimele wena
u swekanyana.
12. Phela mina a ni na nsati, ni yimele wena
u songa mikumba.

13. Yindlu a ni kukulangi mina ni yimele wena
ku u bakanya.
Mbuyelelo wa vahlaveleri
14. Mina ni pfuke hi sikisi, dyona dyi pfuka
hi *past* 10 dyi lava swo dya.
15. Hambu ku hlambanyana va nga vhakela wanuna
swa tsandza.
16. Va cini dyambu hinkwaro mara loko va fika kaya
va ala mati.
17. Mina ni dlaya hi khehele ende munhu
u nge n'wi byeli ku wa nuha.
18. Mina ni dlaya hi makhwapa ende munhu
u nge n'wi byeli ku wa nuha.
19. Lolohela lero tani Khensani, lolohela lero tani
ra hlamarisa.
20. Loko o wina *award* ya ku loloha, a nga loloha
no yi landza a rhuma munhu.
21. Xa yena i ku kombela mali, sweswo
a nga lolohi mhane!
22. Ku hava *weapon* yi nga ta akiwa,
ku lwa na mali ya mina yi nga ta hlula.
Vahlaveleri: Tirha swa wena u kuma mali,
wanuna wa mali i bonasi.
23. Hambu no ku teka mina u va nsati,
u ta pfuka wena u tshama hi langutana.
24. A wu fiti ku va nsati hi ta tirha sweswi swo rhobana.
25. A wu fiti ku va nghamu, hi ta tirha sweswi swo rhobana.
26. U ndzundzandzunda na sofa, kumbe kaya
ka wena u hava sofa.
27. Ni ri hlamba namadyambu u ri ni ya kwihi vusiku lebyi?

28. U banga hi ku u muyeni a wu swi tivi ku ri yini xi le ka yini.

29. A ni wa ni vona mina, vutisa nkukulu ni ta ku kombetela.

30. A ni ni ya loyi kwala, vutisa mapani ni ta ku kombetela.

Mbuyelelo wa vahlaveleri

31. Puff ya wena yi ni onherile, xikhigelo xa mina i xa buraweni.

32. *Lipstick* ya wena yi ni onherile, na nkumba wa mina
wu na swilo swo tshwuka.

33. U tsandzeka ku songa laha ndlwini.

34. U tsandzeka na ku lunghisa swikhigelo.

35. A mi vheli mi pfuka mi tiphumundha xana ke?

36. Hi ta vhela hi mikhapa a mi qualify.

37. A mi vheli mi tisula xana ke?

38. Hi ta vhela hi mi khapa a mi qualify.

39. Wena u sasekile, wo nyenyetsa hi vuyada.

40. Wena u xongi ngopfu, wo nyenyetsa hi vuyada.

41. U ngo vhakela wanuna u nga khomangi nchumu mavokweni!

42. Wena u vhakela wanuna u nga khomangi nchumu ke?

43. Mundzuku loko ri xa wena sesi, u ta famba u nga hlambangi xana ke?

44. Mina a ni cincani swo hlamba, ni ri vhaka
na swa wena, wena sesi.

i. Tinhlamuselo ta marito na swivulwa

Lipstick- mafurha yo tota nomu

Qualify- ku fikelea xo karhi

Puff- switoriwa swa mapa swa xikandza

Award- sagwadi

Weapon- tiharhi

Past 10- Loko ka k hundzanyana awara ya khume

ku rhobana- ku yivana

Ku khapa- ku heleketa

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wanuna loyi a nga na ku vilela hikwalaho ka vulolo bya munhu loyi a rhandzanaka na yena. Nhwanyana loyi a nga tirhandzi naswona u na vulolo.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nhwanyana loyi ku yimbeleriwaka hi yena u paluxiwa tanihi munhu loyi a nga na vuyada, a nga na mhaka na nchumu, ntsena yena a tlela a pfuka a kuma ku ri na swakudya. Hi twa hiloko nqambhi yi ku:

Mina ni vuyi na dyinhwanyana dyin'wana.

Dyi ta khudzehela kaya ka mina.

Vuyada lebyo tani bya hlamarisa.

Lolohelo lero tani na tisola mina.

Mbuyelelo wa matirhiselo ma xirhangi -dyi lexi nga eka ntlawa wa 21 wa maviti, xi hi paluxela ndlela leyi wanuna loyi a nga nyangatseka hayona hikwalaho ka vuyada lebyi a byi voneke eka munhu wa yena. U boxa na leswaku wa tisola ku va a vuyile na yena ekaya ka yena.

Vuyada bya nhwanyana loyi byi tlula na mpimo hikuva u loloha na ku pfuka a tiendlela swo dya, ku hlamba kumbe ku lulamisa laha a khudzeherile kona. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

*Mina ni pfuki hi sikisi, dyona dyi pfuka hi past 10
dyi lava swo dya. Hambu ku hlambanyana va nga
vhakela wanuna swa tsandza. Va cini dyambu
hinkwaro mara loko va fika kaya va ala mati.*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela xiyimo xa vulolo lebyi nhwanyana loyi a nga na byona. Nqambhi yi n'wi paluxa tanihi munhu loyi a vengana na mati. Hi

ku twisisa ka mina tanihi munhu wa xisati, wansati u fanele ku tshama a basile, no nuhela kahle, ngopfungopfu loko a tshama na munhu wa xinuna. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni hi twa leswaku wansati loyi wa nuha, leswi vulaka leswaku a swi olovi ku tikuma u ri ekusuhi na yena, ndzi nga ha vuli ku tikuma u karhi u tshama na yena no khudzehela na yena eka yindlu yin'we. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

*Mina ni dlaya hi khehele ende munhu u nge n'wi byeli
ku wa nuha. Mina ni dlaya hi makhwapa ende munhu
u nge n'wi byeli ku wa nuha.*

Mitila leyi nga laha henhla ya ha paluxa leswaku nhwanyana loyi ku yimbeleriwaka hi yena, a nga na mhaka na miri wa yena, ntsena yena a karhi a hanya. Nqambhi yi boxa leswaku hambileswi nhwanyana loyi a nga lolo, ku kombela mali a nga swi loloheli. Leswi swi tiyisisiwa hi ntila lowu nge:

Xa yena i ku kombela mali, sweswo a nga lolohi mhane!

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku nhwanyana loyi u kota ntsena ku kombela mali, leswin'wana swa n'wi lolohisa ku swi endla. Nqambhi yi ya emahlweni yi paluxa leswaku nhwanyana loyi a nga lulamelangi leswaku a nga va nsati wa muti, u faneriwa hi ku va a voneriwa exihundleni. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

*Hambi no ku teka mina u va nsati, u ta pfuka wena
u tshama hi langutana. A wu fiti ku va nsati hi ta tirha
sweswi swo rhobana. A wu fiti ku va nghamu, hi ta tirha
sweswi swo rhobana.*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku nhwanyana loyi a nga faneriwangi hi ku tekiwa hikwalaho ka vulolo lebyi a nga na byona. Ku boxiwa na leswaku u faneriwa ntsena hi ku rhobiwa kunene. Nqambhi yi ya emahlweni yi paluxa leswaku nhwanyana loyi u chavana na mati onge u lo tshama a vona swingwenyana endhichini yo hlambela eka yona. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu nge:

Ni ri hlamba namadyambu u ri ni ya kwihi vusiku lebyi?

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku nhwanyana loyi u hlamba ntsena loko a lava ku ya ko karhi, loko a nga yi helo u titshamela na thyaka rakwe. Nqambhi yi tlhela yi paluxa leswaku nhwanyana loyi a nga koti ku endla nchumu kumbe ku pfuneta loko a vhakerile munhu wa yena. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

U tsandzeka ku songa laha ndlwini. U tsandzeka na ku lunghisa

swikhigelo. A mi vheli mi pfuka mi tiphumundha xana ke?

Hi ta vhela hi mikhapa a mi qualify. A mi vheli mi tisula xana ke?

Hi ta vhela hi mi khapa a mi qualify.

Leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela leswaku nhwanyana loyi a nga koti nchumu, loko a pfuka laha a khudzeherile kona u pfuka bya mpfundla, a nga na mhaka na leswaku yindlu ya basisiwa na mubedo wu lulamisiwa wu saseka. Wanuna loyi a rhandzanaka na yena ku fikela laha a vonaka swi fanerile leswaku a n'wi heleketa ekaya ka yena hikuva hikuya hi swendlo swa yena a va nge hanyisani kahle. Loko risimu ri karhi ri fika emakumu hi twa nqambhi yi ku:

U ngo vhakela wanuna u nga khomangi nchumu mavokweni!

Wena u vhakela wanuna u nga khomangi nchumu ke?

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela ku hlamala loku a ku ri na lowa wanuna ku vona nhwanyana wo helela a vhakela munhu wa yena a nga khomangi na swo

hlamba kumbe swo cinca. Leswi hinkwaswo swi hi paluxela xiyimo xa vufendze lebyi nhwanyana loyi a ri na byona. I munhu loyi a nga vileriki hi nchumu, ntsena ri xa ri ya emahlweni.

4.4.7 HOLIDAY YA MUQGIVELA

1. Wa penga u ri ni nga hlantswa mpahla vusiku lebyi,
why u nga ni byelanga ni fika ka ha ri nkarhi?
2. I *form bath* leyi, a hi lavi ku mi hlantswa mpahla,
i mati mo hlamba lama.
3. **Kasi a va hlambi vanhwanyana va n'wina,
a va hlambi madyinhwanyana ma lama.**
4. **Kasi a va hlambi vanhwanyana va kono,
a va hlambi madyinhwanyana ma lama.**
5. Ni hatle ni pfuka ni ti tlilanela yindlu, ni tibyela
ku ri ku vhaka vayeni.
6. Heyi, u n'wi tivaka mufana loko a vhakeriwa.
7. Swa hatlisa na ku tlilina ka kona.
8. Tikholibeke na tona ti kha tinghena.
9. Ti ku *please call* thekisi yi sukile.
10. Ma va tiva vanhwanyana vo pfumala mali.
11. Va tshama va kha va kombela fevha.
12. Na yena u komberile a ku ni n'wi zamanyana.
13. Ni n'wi xavela *tidata* na *airtime*.
14. Loko munhu waxisati a tlharihile.
15. Hina hi n'wi vona hi ku ti xavela *airtime*.
Vahlaveleri: A ni vulangi ni lo vulavula hi mbilu
Hi ku vhele a ni vhakela ro sungula **x5**.
16. U ri ni xava *airtime*, wena ni xaveli *clutch kit*.
17. **Mina ni ta etlela ni n'wi fasile loyi, ni nga yiveriwa mpahla.**
18. **Lamo biha a ma gangisiwe, ku dyi xeweta swi herile.**

19. Maguva a ma gangisiwe, ku dyi languta i dya wena.
20. Dyi bihile ngopfu kokwane dyi tlhe dyi va na
mabundzu xikandzeni.
21. Ntima wa kona kokwane, wonge loko dyambu
ri hisa wu nga thona.
22. Na supu liyani ya ka KFC ya antswa hi ku borha.
23. Loko dyi sweka rhayisi he malume, dyi sweka
hi ndzhoho yin'weyin'we.
24. Dyi sweka *ticornflakes* manane, dyi chela na
munyunyana.
25. Swa ku tola swi tlhemula *handbag*,
mara dyi hava R30 ya ku khandziya x2.
26. Dyi lombana jesi ka mina, majesi a ni lombisi
ya nga ta nuha.
27. Mi ngo rila hi xirhami xa la Tembisa, njhe mi ta lungha
moxari ka sesi Amu.
28. Tihigh *heels* ta va tsandza mhane, why va nga
vekeli 'L' ya *learners*.
29. U ri u lava wo sweka wanuna, wena u nga
mikisa khonkhireti.
30. Dyi tlhotlhorha matandza ma ri 8, ni lo za ni dyi
yimisa ni ku hoo!
31. Lama so, hi lamo khadi ra Sassa ri nge lahleki
swa antswa dyi lahla n'wana. **x2**
Vahlaveleri: Ma biwile hi misava ma lahle ngopfu, a mi ma
voni hi macinelo ya kona. **x5**
32. Dyi ni sendele tinghoma umunye phezukumunye
na vo Something Soweto.
33. Dyi ku Benny Mayengani a ku he Engelino,
ni ta ku nyika swa *quality*.

34. Endzeni ka *handbag* dyi hoxile xivoni xa Quantum.
35. Dyi dzivile na mavoko loko dyi ni *massage*
a dyi ni vavisa nhlana.
36. Ka tinambara ta mina dyi tsale ku *car wash*
hi ku hi hlangane kona.
37. A ni ku ni kume munhu kasi i *paper 2* ya ex ya mina.
38. Dyi kwata xifilimi lero loko dyi kwata
dyi nwa tiya hi foroko.
39. Mubedo wa xibedhlele ganga ra ka Mulamula
ri pfunekela kwala.
40. Dyi lo biha xikandzeni mara hileswi swa
tikhevhe yimaninyana.
41. Loko ha ha hlangana ni dyi hemberile ni ku u sasekile.
42. Phela vavasati va rhandza leswi va swi twaka
ku ze hina hi hembra,
43. Munhu wo biha xikandza mara a sasekile
miri a nga pfuni nchumu.
44. Ku fana na *holiday* yi va ka hi muqgivela
a yi nandzihi.
45. **Holiday** ya Muqgivela i wansati wa tikhevhe
a bihile xikandzeni.
46. Loko u dyi khoma dyi ri u dyi tshika loko
u dyi tshika dya kwata.
47. Dyi rila hi ndlala mara *why* dyi nga dyangi
loko dyi suka kaya.
- Vahlaveleri:** Ni dyi vonile hi ku cina swingondlo. **x2**
Phela xingondlo xi kumeka ka *G-box*. **x2**
48. Dyi ri *why* ni dyi gangisile na, loko ku ve
ni dyi vona dyi bihile.
49. Loko nyama ku ri hava la kaya, mina na xeva

hi khavichi na majakiti.

50. Va kona vanhwanyana vo saseka, wena u nge va voni
hi ku u nhwanyanakuloni.

51. Wa nga yimayima u zama ku swekanyana
u nga tshami onge u le tliliniki.

52. U teka na mati u hlambanyana xikandza
u hunguta *make up* yi tele ngopfu.

53. Kasi swivoni leswi i swa yini, mi ngo ti tata *make up*
mi ri swivonini.

54. Kumbe mi yo lomba ka vanghana, se mi tolela ra nsele
hi ku a hi swa n'wina.

Vahlaveleri: Hinkwaswo dyi yo lomba vomhane. **x5**

Hambi i mani wo dyi lomba *roll on*. **x5**

55. Ni lava ku dyi sendela mali xikarhi ka vusiku
ni *reverse* nampundzu.

56. U rhandza munhu wa munhu i lifiti ya mahala
yi ku yisaka ka *pain*.

57. Mina ni nuna wa munhu ni lifiti ya mahala
ni dyi yisaka ka *pain*.

58. Ku yimanyana *two years* ni nga dyi whatsappangi
dya kwata n'we mhani.

59. Dyi baza hi *private* ni ta swi tivisa ku yini
ku hi dyona dyi fonaku.

60. Dyi tlhe dyi ni rhuketela dyi ku *private number*
a wu *return* tikholo.

61. Dyi vulavula swo phunta swa ku mina na dyi *user*
ni swi qini ka na 9.

62. U lava nuna wa movha, rhanga u xava wa wena
leader hi xikombiso.

63. U lava nuna wa movha, rhanga u xava wa wena

rhangela hi xikombiso.

i. Tihlamuselo ta marito na swivulwa

Foam bath- i xisibi xa mati lexi tirhisiwaka ku hlamba hi xona ebavhini,xawareni

Please call- hungu leri hundzisiwaka hi foyini ku kombela leswaku munhu a ku foyinela

Data na airtime- hi leswi tirhisiwaka ku tihlanganisa na vanhu emoyeni na le ka swa vuhungasi

Clutch kit- i switirhisiwa swa movha

R30- I khume ra tipondho na ntlhanu.

Tihigh heel- tintanghu to tontswa swirhendze ti tlhela ti va ehenhla

L learner-i mfungho lowu vakeriwaka hi munhu loko a ha ri ku dyondzeni ko chayela movha

Quality- nchumu wa nkoka

Handbag- bege leyi khomiwaka hi vaxisati

Massage-i ku pfuvapfuvuwa miri hi ndlela yo susa makarhalo

Dzivile- tsindziyerile

Maguva- vanhu vo biha ngopfu

Car wash- ndhawu yo hlantswela mimovha

Paper 2 ya ex- munhu loyi a fanaka swendlo na munhu loyi u nga tshama u rhandzana na yena

Holiday- siku ro wisa

Why- hikwalaho ka yini

Xingondlo- tinsimu leti yimbeleriwaka/ no ciniwa ngopfu hi tinqambhi ta le Venda na Zimbabwe

Majakiti- miroho yo khusiwa

Make up- switolatolana swo sasekisa xikandza

Reverse- ku vuyisela nchumu endzhaku

Roll on- xidlayarisema

Pain- ku vava, xitlhavi

Private number- nomboro ya xihundla/ nomboro leyi nga tumbetiwa

Return- ku tlherisela xanchumu

Two years- malembe mambirhi

User- ku tirhisa munhu

Leader- ku rhangela

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi nhwanyana loyi a nga biha a tlhela a nga rhandzi ku hlamba, u tshamela ro kombela timali to xava *airtime* na *data* eka munhu wa yena.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nqambhi yi paluxa nhwanyana loyi tanihi munhu loyi a nga tirhandziki. Leswi swi sekeriwa hi mitila leyi landzelaka:

*Kasi a va hlambi vanhwanyana va n'wina,
a va hlambi madyinhwanyana ma lama.
Kasi a va hlambi vanhwanyana va kono,
a va hlambi madyinhwanyana ma lama.*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku nhwanyana loyi a nga hlambi naswona a nga tirhandzi. Mavutiselo ma nqambhi ma tiyisisa leswaku hakunene sesi loyi a nga twanani na wona mati. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni, hi kuma na leswaku nhwanyana loyi u paluxiwa tanihi munhu wo ka a nga languteki, no tikomba a ri khamba. Leswi hi swi vona hi mitila leyi landzelaka:

*Mina ni ta etlela ni n'wi fasile loyi, ni nga yiveriwa
mpahla. Lamo biha a ma gangisiwe, ku dyi xeweta
swi herile. Maguva a ma gangisiwe, ku dyi languta
i dya wena. Dyi bihile ngopfu kokwane dyi tlhe dyi va
na mabundzu xikandzeni. Ntima wa kona kokwane,*

*wonge loko dyambu ri hisa wu nga thona. Na supu
liyani ya ka KFC ya antswa hi ku borha.*

Leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela xiyimo xa mabihelo ma nhwanyana loyi ku yimbeleriwaka hi yena. Rivitaswilo 'maguva', ri hi paluxela leswaku nhwanyana loyi a nga languteki nakatsongo. Nqambhi yi tlhela yi pimanisa ntima wa yena na nchumu lowu nga thonaka hikwalaho ka ku hisa ka dyambu. Supu ya ka KFC a yi rhandziwi hi munhu, hambi ricece leri ra ha dyondzaka ku munyungela swakudya a ndzi tshembi leswaku ri nga yi rhandza. Leswi swi hi paluxela leswaku nhwanyana loyi a nga tsakisi, a nga koki munhu wa yena rinoko, naswona a ku na nchumu wo antswa lowu a wu tisaka eka vuxaka bya vona. Loko hi yisa emahlweni hi kuma na leswaku nhwanyana loyi a nga swi koti na ku sweka. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi nge:

*Loko dyi sweka rhayisi he malume, dyi sweka
hi ndzoho yin'weyin'we. Dyi sweka ticornflakes
manane, dyi chela na munyunyana.*

Mitila leyi nga laha henhla yi paluxela leswaku nhwanyana loyi a nga swi koti ku sweka, naswona a nga na vutivi bya maswekelo ma swakudya na swakudya leswi nga fanelangiki ku swekiwa. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni, hi kuma nqambhi yi karhi yi paluxa nhwanyana loyi tanihi munhu wa rilombalomba no nuha. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi nge:

*Swa ku tola swi tlhemula handbag, mara dyi hava R30
ya ku khandziya. Dyi lombana na jesi ka mina, majesi
a ni lombisi ya nga ta nuha.*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku nhwanyana loyi a nga tsandzeki ku longwa swo tola swi tata bege ya yena, kambe a pfumala mali yo khandziya ku

ya vhakela munhu wa yena. Ku tlhela ku boxiwa leswaku wansati loyi a nga ka a nga lombiwi jesi hi munhu wa yena, hikuva wa nuha. Leswi hinkwaswo swi paluxela leswaku nhwanyana loyi a nga na mhaka na miri wa yena, xa yena i ku kombela no lombi swilo. Nhwanyana loyi u tlhela a paluxiwa tanihi munhu loyi a rhandzaka ngopfu ku dya. Leswi hi swi vona hi ntila lowu landzelaka:

*Dyi tlhotlhorha matandza ma ri 8, ni lo za ni dyi
yimisa ni ku hoo.*

Leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela leswaku nhwanyana loyi i govhu, u na makolo naswona a nga ehleketeleli munhu wa yena. Hi ku landza ntiyiso, matandza ma nhungu ma tele ngopfu leswaku ma nga dyiwa hi munhu un'we. Loko hi ya emahlweni hi kuma na leswaku nhwanyana loyi, i munhu loyi a nga na makwatelo mo ka ma nga lawuleki, naswona u etlela na mani na mani emugangeni wa ka vona. Leswi hi swi vona hi mitila leyi landzelaka:

*A ni ku ni kume munhu kasi i paper 2 ya ex ya mina.
Dyi kwata xifilimi lero loko dyi kwata dyi nwa tiya hi foroko.
Mubedo wa xibedhlele ganga ra ka Mulamula ri pfunekela kwala.*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela mahanyelo ma nhwanyana loyi loko a kwatile. Nqambhi yi n'wi paluxa tanihi munhu loyi a tirhisiwaka hi mani na mani eka timhaka ta masangu. Mubedo wa xibedhlele wu tirhisiwa hi mani na mani, futhi loko wo kuma ku ri xibedhlele xa mfumo, u kuma leswaku na malakani mo andlalela mubedo a ma cinciwi siku na siku. Leswi hinkwaswo swi hi paluxela leswaku nhwanyana loyi a nga tihloniphi naswona a nga vileli hi vutomi bya yena. Nqambhi yi gimeta risimu hi ku boxa leswaku:

*U lava nuna wa movha, rhanga u xava wa wena
leader hi xikombiso. U lava nuna wa movha, rhanga*

u xava wa wena rhangela hi xikombiso.

Leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela leswaku nhwanyana loyi hambileswi a paluxiwaka tanihi munhu wo biha, wo lahla ngopfu na wo ka a nga vileli, loko swi ta eka vavanuna u lava ku rhandzana na lava nga na mimovha yena a ri n'wamilenge.

4.4.8 SULA NOMU

1. Yi vava ngopfu yoo, mbilu ya mina.
2. Wu vava ngopfu mhani moya wa mina.
3. Wu vava ngopfu yoo, moya wa mina.
4. **Yi vava ngopfu mhani mbilu ya mina.**
5. **Loko ni vona vavasati va themendhela.**
6. **Va tongisela vanghana nuna wa vona.**
7. **Va ku nuna wa mina u endla leswi**
8. **Va ku nuna wa mina u xavi leswi.**
9. **Va ku nuna wa mina u tirha la.**
10. **Muholo wa yena wu fika la.**
11. **A swi endliwi sweswo mhane.**
12. **Mi nga byeli swikhwezana swi ta mi tekela.**

Vahlaveri: U ta rila u kolola wena, swikhwezana swi tekile. **x5**

13. Magama ma navela. U nga tshuki u ma tongisela
14. I magama ma navela. U nga tshuki u va tongisela.
15. A wu koti na ku sweka wena. Va ta teka wena u rila bava.
16. A wu tivi no hlantswa mpahla. Va ta ku tekela nuna lava.
17. Phela va hundzisi 30, va nge yi kumi *single* lava.
18. Va boheka ku faya miti. Va nge yi kumi *single* lava.
19. Va ta ku tekela nuna lava.
20. Micatwini va tlhe va nyika vumbhoni hi wena.
21. Vanhu va lava vukate, u nga tshuki u va tongisela.
22. U ta rila u kolola wena, swikhwezana swi tekile. **x2**

23. A na vhele hi hanya na vanghana mara a swi bohi
hi va byeletela swilo.

24. A va laveki va le handle emutini.

25. Loko va nghena se muti wa fayeka.

26. Hi tlhela hi hanya na vona va ri vanghana.

27. Loko va nghena se muti wa hahluka,

28. Na xikepe xi famba henhla ka mati mara loko
ma nghena se xa mbombomela.

29. Phela mimiti yo tala a yo lova, yi dlayiwa hi
vanghana na vamakhelwani.

30. **U hava xihundla wena, ka hinkwaswo u byela vanhu.**

31. **U yo rhahiwa hi hanci na?**

32. **U hava xifuva wena, ka hinkwaswo u byela vanhu. x3**

33. **U ngo pfumala xifuva ke, dyana u sula nomu.**

34. U nga tikombi ka vanghana, leswi swi winaku mayindi.

35. Swi *controller* vutomi bya wena, u nga winiwi hi vanghana.

36. Va *controller* vutomi bya wena. A mi se tiva no khisa sesi.

37. Va ta mi tekela nuna lava, ma ha tata na *make up*.

38. Va ta mi tekela nuna lava, ende futhi vona va tirha.

39. Va ta ku tekela wena.

Vahlaveleri: U hava xihundla wena, ka hinkwaswo u byela vanhu. **X2**

40. Loyi a vulavulaka a nga tivi nchumu, lavo tiva swilo mhani va miyerile.

41. Loyi a vulavulaka a nga tivi nchumu, lavo tiva swilo mhani va miyerile.

42. Phela va dizi ngopfu vanhu va lava, va ta wela ka *tirelationship*.

43. Va biwa hi nsululwani vanhu va lava, va ta wena ka *tirelationship*.

44. Fihla ya wena, u nga byeli munhu.

45. Fihla ya wena hi ku u nga tekeriwa.

46. Fihla ya wena, wena u nga byeli munhu.

47. Fihla ya wena hi ku u nga tekeriwa.

Vahlaveleri: **A va vuli swa vanuna va vona,**

hi wena u va byelaka ta wena. X10

48. Hambi vona vavanuna phela a va swi lavi ku tiveriwa.
49. **Swihundla swa muti se swi fika na le Joni hi maheveheve.**
50. **I swihundla swa muti se swi fikaku Joni hi mahungundlela.**
51. U ta tshikiwa u phunta a tlhela a ku tekela chomi ya wena.
52. Hi ku sweswi wa swi tiva ku ri nuna wa wena u rhandza yini ngopfu.
53. Hi ku sweswi wa swi tiva ku ri nuna wa wena u zondha yini ngopfu.
54. Loko a pfuka nampundzu a ku endlela swakudya wena u *whatsappile*.
55. U ku heyi maseve hi ri namuntlha ku sweki papa vuswa.
56. A fika namadyambu a ku masajamasaja u *whatsappile*.
57. U ku heyi maseve hi ta etlela hi nga pfuki hi nga masajiwa.
58. Xin'wana na xin'wana ka wena a hi xihundla u byela vanhu.

i. Tinhlamuselo ta marito na swivulwa

Sula nomu- i ku va na xihundla

Swikhwezana- swinyenyana leswi vutlaka swihukwana eka mana wa swona

Single- munhu loyi a nga riki na munhu

Controller- ku lawula

Mayindi- miehleketo

Relationship- vuxaka

Ku va dizi- ku hlanganahlangana

Chomi- munghana

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wanuna loyi a twaka ku vava embilwini hikwalaho ka wansati loyi a pfumalaka xihundla eka timhaka ta ndyangu wa yena.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nqambhi yi paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a pfumalaka xihundla eka timhaka ta ndyangu wa yena. U byela vanghana swilo hinkwaswo leswi a endleriwaka hi nuna wa yena. Nqambhi yi swi vona ku ri swilo swo biha swinene,

hikuva siku rin'wana u ta tikuma a heleriwile hi vukati hikwalaho ko pfumala xihundla. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi nge:

Yi vava ngopfu mhani mbilu ya mina. Loko ni vona vavasati va themendhela. Va tongisela vanghana nuna wa vona. Va ku nuna wa mina u endla leswi. Va ku nuna wa mina u xavi leswi. Va ku nuna wa mina u tirha la. Muholo wa yena wu fika la. A swi endliwi sweswo mhane. Mi nga byeli swikhwezana swi ta mi tekela.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela ku vava ka mbilu ya nqambhi ehenhleri ka swendlo swa wansati loyi a tongiselaka vanghana va yena hi leswi nuna wa yena a n'wi endlelaka swona. U va tongisela muholo wa nuna, a rivala leswaku siku rin'wana vanghana lava yena va ta n'wi tekela nuna. Nqambhi yi ya emahlweni yi paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a nga swi kotiki ku tumbeta swilo leswi endlekaka endyangwini wa yena, xin'wana na xin'wana u byela vanhu hambu va nga n'wi vutisangi. Leswi hi swi twa hiloko nqambhi yi ku:

*U hava xihundla wena, ka hinkwaswo u byela vanhu.
U yo rhahiwa hi hanci na? U hava xifuva wena, ka hinkwaswo
u byela vanhu. U ngo pfumala xifuva ke, dyana u sula nomu.*

Wansati loyi a nga tivoni nandzu ku va a karhi a teka timhaka ta ndyangu wa yena a byela mani na mani. Nqambhi yi n'wi fananisa na munhu loyi a nga rahiwa xifuva hi hanci. A nga swi koti ku dya swilovolovo a pfarile nomu. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni hi twa leswaku wansati loyi u byela vanhu timhaka ta yena, kambe vona a va n'wi byeli nchumu hi vanuna va vona. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi nge:

*A va vuli swa vanuna va vona, hi wena u va byelaka
ta wena. Swihundla swa muti se swi fika na le Joni hi*

*maheveheve. I swihundla swa muti se swi fikaku Joni
hi mahungundlela.*

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela hi xiheri leswaku wansati loyi u vulavula ngopfu, naswona u na manyunyu ya ku bombisela vanhu hi swilo leswi a endleriwaka swona hi nuna wa yena. Swihundla swa muti wa yena swi tiviwa na hi vanhu lava nga ekule hikwalaho ko tsandzeka ku va na xihundla. Vanhu lava a va bombiselaka va hleva hi swona loko va ri kwalomu va dzumbaka kona, ku kala swi ya fika na le Joni. Hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela leswaku wansati loyi a nga na xihundla, a nga swi koti ku tikhoma naswona u na manyunyu eka swilo leswi a endleriwaka hi nuna wa yena.

4.5. NKOMISO WA VUTOMI BYA OSCAR MAKAMU

Kulani Victor loyi a tivekaka tanihi ‘Oscar’ Makamu i nqambhi leyi velekiweke emugangeni wa ka Mavambe hi lembe ra 1988. U dyondzile xikolo laha a nga pasa giredi 12 exikolweni xa le henhla xa Shirilele. U sungurile vuyimbeleri bya yena hi lembe ra 2007 laha a nga endla alibamu ya yena yo sungula eNtokoto Studio eka Solly Makamu. Alibamu yo sungula yi humile hi lembe ra 2009, kasi leya vumbirhi yi humile hi lembe ra 2010.

Kusuka hi 2014 u humesile Volume 4 (Rifu ra mhani), u yi tirhile na Redboy Mchangani. Alibamu nomboro 9 (Xilondza xo anakanya), hi leyi a nga tiveka ngopfu hi yona eka risimu ra ‘Manyoro ya rirhandzu’. U kumile sagwadi ra ‘Best Duo/ Group eka Munghana Lonene Xma16 hi 2020. Hi 2022, eka alibamu ya (Vele ra xifambi), u kumile sagwadi ra ‘Best Album of the year’ eka Xma17.

4.5.1. TINSIMU TA OSCAR MAKAMU

4.5.2. VINYI VA SIRHA.

1. Ndzi ri ndzi xavile xitandi ku ri na sirha,

vinyi va sirha se va tata mikondzo.

2. A ku ri khwati mina ni lo fika ni gova manjhe vinyi
va sirha se va tata mikondzo.
3. Hi ti weekend va lava ku chela fole, maholedeni
va lava ku hlakula.
4. A va chava ntlangasi ku ka va tsutsuma.
5. Ni lo fika ni juluka ni byala tibanana, titswonga mati
se va tata mikondzo.
6. Mina ni dyisiwa mbitsi ximutanini xa mina.

Vahlaveri: Hi vurile u nga hi twi n'wananga,

a wu twi na wena ku byeriwa. **(mbuyelelo)**

7. Ende va ni byerile a ni vatwangi kokwana,
ni lo honisa ni tiendla mahonisi **(mbuyelelo)**
8. Va te xitandi ku tsakisa lexo ti bela swigodo,
lexo xi kuma na maguva xa tika. **(mbuyelelo)**
9. Mbita yi nga swekela u nga xavi n'wananga,
hi ku a wu xi tivi xi endleka va xavisa **(mbuyelelo)**
10. Va ku swa endleka yi va yilo lemiwa,
loko yi twa ndzilo swa endleka yi phamuka. **(mbuyelelo)**
11. Ni tiendli n'waninginingi makalatindleve,
ni lo teka tindleve ni tindava hi tona **(mbuyelelo)**
12. A ni nga ali swona swa ku va lahla munhu,
kumbe ku chela va chela fole hi ku i sirha ra vona.

13. Mhani vinyi va sirha va ni twisa ku vava,
se ni dyisiwa mbitsi ximutanini xa mina
14. Loko ha ha tsakile,wo twa ku nghena *call*,
va pfuxelana ku nga na lo n'wana wa vona.
15. Loko va heta veri nyika mhana wena,
va pfuxelana,va tlhela va hlekelela.
16. Nkarhi un'wana, n'wana u vhaka kaya,
va heleketana va ta vuya mundzuku.
17. Loyi u *move on* mbilu na miehleketo swi nga twananangi
u ni twisa ku vava.
- Vahlaveleri:** Laha mati ma nga tshava ma yima loko yi vuya
ma nga tlhela ma yima.
18. Ku na nkwetlembetano wa mbilu na miehleketo,
a nga se tiva lexi a xi lavaka. (mbuyelelo)
19. Va lava ku vona n'wana,yena i *puff* ya yini?
20. A va lavi yena,a ni va lava n'wana na! (mbuyelelo)
21. A ni swi vonanyana hi tinghoma ta kona loko ri xile
va tlanga Henny C (mbuyelelo)
22. Ku ri mbilu ya yena u yi siyi Swazini, a ni swi vona
lani o va rehab. (mbuyelelo)
23. Nsati wa lota u hundzukile tshuka ra munyu hi ku jikisa
nhloko a languta ndzhaku.

24. Vavasati van'wana mpela a va na danki,
ku n'wi komba rirhandzu yena u tlanga hi wena.
25. Ni n'wi kumi na n'wana ni n'wi rhandza hi mbilu,
N'wana wa yena ni n'wi endla wa mina.
26. Handle ko tshamiseka a nga kuma vukati,
langutani yena u cuvuka ndzhaku.
27. A va hembangi u nge yi koti honci,
ntsako wa yona wu tele ridakeni.
28. Loko a kuri donki a ni faka matlilapisi,
29. Kambe hi ku i munhu ni ta n'wi endla yini.
30. A mi n'wi voni u hleketa endzhaku.
31. Mina a ni swi vona kuri a ni rhandziwi,
eka mina u lo tela ku wisa.
32. Ni ri a ni swi vona kuri a wu ni rhandzi,
eka mina u lo tela ku wisa.
33. U ni phuntisile ni ku rhandza ngopfu,
kasi wena u le ndzhutini.

Vahlaveleri: A ni nga pfuxi rirhandzu a ni heleketa

n'wana va ya n'wi vona) **x2**

34. Wa hamba u ni jikisa na tshuka. **(mbuyelelo)**
35. Wansati ndzi wena, wa hamba u ni vandlisa timongo. **(Mbuyelelo)**
36. Wansati ndzi wena,u ta ni hlekisa ni kwatile.

37. Wansati ndzi wena,wa hamba ma ha rhandzana. x2

38. Swi ni borha hi sweswi ku teka munhu wa munhu,

u nga swi tivi x2

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Vinyi va sirha- tatana wa n'wana

Tiwickende- mahelo ma vhiki

Ntlangasi- ndhawu/ xivandla lexi nga tala mati

Ni lo honisa ni tiendla mahonisi- ku ka munhu a nga twi ku byeriwa

Mbita yi nga swekela- wansati loyi a nga na n'wana

N'waninginingi ma ka tindleve- munhu wo ka a nga twi ku layiwa

U move on- ku ya emahlweni na timhaka ta marhandzu

Puff- switolatolana swa mapa leswi vavasati va swi tolaka exikandzeni

Ku siya mbilu eSwazini- ku va wa ha rhandza munhu wa wena wa khale

Rehab- ndhawu leyi munhu a tshunguriwaka kona mavabyi mo karhi

Rihlanga ra nambu- nchumu wo ka wu nga tiyangi

Danki- ku khensa

Cuvuka- ku languta

Matlilapisi- nchumu lowu bohiwaka mbhongolo leswaku yi nga langutisi ematlhelo

ku va endzhutini- ku ku va endhawini ya vuwiselo

Ku jikisa na tshuka- ku endla munhu un'wana xiphunta

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wanuna loyi a nga teka nsati loyi a n'wi kumeke a ri na n'wana. Tatana wa n'wana loyi u tshamela ro foyinela wansati loyi na n'wana wa yena, mikarhi yin'wana va vhaka va ya etlela eka va papa n'wana. Leswi hinkwaswo swi endla leswaku lowa wanuna a twa mbilu ya yena yi vava, hikuva loko a n'wi teka a ku kumbe u ta fika a tshamiseka, a n'wi komba na rirhandzu leri yena a n'wi kombaka rona na n'wana wa yena.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu wo ka a nga tivi timhaka ta yena, na leswaku u yimile kwihi hi tlhelo ra timhaka ta le mbilwini. Hambileswi se a kumeke vukati, wa ha ri na miehleketo yo vuyela endzhaku, eka tatana wa n'wana wa yena loyi a nga n'wi tsutsuma, a tlhela a n'wi tshova mbilu. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Ndzi ri ndzi xavile xitandi ku ri na sirha, vinyi va sirha

se va tata mikondzo. A ku ri kwhatsi mina ni lo fika ni gova.

Manjhe vinyi va sirha se va tata mikondzo. Hi ti weekend

va lava ku chela fole, Maholedeni va lava ku hlakula.

A va chava ntlangasi ku ka va xi tsutsuma. Ni lo fika ni

juluka ni byala tibanana, titswonga mati se va tata mikondzo.

Mina ni dyisiwa mbitsi ximutanini xa mina.

Nqambhi yi tirhisile ririmi ro dzika swinene ku paluxa leswaku wansati loyi yi n'wi tekile na n'wana, ku nga leswi endlaka leswaku tatana wa n'wana a tshamela ro va foyinela a lava leswaku va vhakacha ekaya ka yena. Yi tlhela yi boxa leswaku se leswi lowa tatana wa n'wana a vonaka leswaku va tshamile kahle na wanuna loyi, u lava leswaku va vuyela eka yena. Leswi hinkwaswo swi twisa wanuna loyi ku vava hikuva u lo va basisa, a va xavela swakudya loko namuntlha va vonaka va ri kahle.

Wanuna loyi u twa ku vava swinene hi swendlo swa nsati wa yena. Mikarhi yo tala loko va ha titshamerile kahle, lowa tatana wa n'wana wa foyina a heta ntsako lowu a wu ri kona, hikuva lowa wansati a nga swi voni ku ri xihoxo ku va a bula na tatana wa n'wana wakwe va tlhela va hlekelela emahlweni ka wanuna loyi a nga n'wi teka. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Loko ha ha tsakile,wo twa ku nghena call va pfluxelana

ku nga na lo n'wana wa vona. Loko va heta ve ri nyika

mhana wena va pfluxelana va tlhela va hlekelela.

Nkarhi un'wana, n'wana u vhaka kaya, va heleketana

va ta vuya mundzuku.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku wanuna loyi u twa ku vava hi maendlelo ma nsati wa yena, a nga ha kumi kurhula endyangwini wa yena hikwalaho ka tatana wa n'wana loyi loko a heta ku bula na n'wana wa yena, a tlhelaka a lava ku bula na mhani wa n'wana, va bazela hi ku hlekelela swi nga heli. Leswi hinkwaswo swi hi paluxela leswaku hakunene wansati loyi a nga swi tivi leswaku u yimi kwihi. Nqambhi yi tlhela yi boxa leswaku mikarhi yin'wana loko n'wana a fanele ku vhaka eka vona, nsati wa yena u fanele a n'wi heleketa a ya etlele kwale. Leswi swi hi paluxela leswaku wansati loyi wa tirivala leswaku se u le vukatini, naswona loko a heleketa n'wana a fanele ku tlhela a vuyela nuna wa yena.

Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni hi twa vahlaveleri va risimu va boxa leswaku loko u tshamile u rhandzana na munhu khale, swa endleka loko mi hlangana mi tlhela mi rhandzana nakambe. Va vula leswaku ririhandzu a ri fi ro dzidzivala. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi nge:

Laha mati ma nga tshava ma yima,

loko yi vuya ma nga tlhela ma yima.

Xigaririmi lexi boxiweke laha henhla xi hi paluxela leswaku, wansati loyi swa endleka leswaku se u lava ku vuyelelana na khale ka munhu wa yena, hikuva swendlo swa yena swi le rivaleni swinene leswaku wa ha swi lava ku tlhelela eka yena. A ku na nsati wa munhu loyi a nga fambaka a ya etlela eka va khale ka munhu wa yena, a banga hi ku heleketa n'wana. N'wana a nga siveriwi ku ya vona tatana wa yena, kambe loko se mhani wa yena ku ri munhu loyi a nga evukatini, u fanele ku hlonipha nuna wa yena hi ku heleketa n'wana a tlhela a vuya. Hi twa nqambhi yi tlhela yi yisa emalweni hi ku hi paluxela leswaku wansati loyi a nga swi tivi leswaku u rhandza mani naswona u fanele ku endla yini. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Ku na nkwetlembetano wa mbilu na miehleketo, a nga se tiva

lexi a xi lavaka. Va lava ku vona n'wana, yena I puff ya yini,

a va lavi yena, a ni va lava n'wana na! A ni swi vonanyana

hi tinghoma ta kona, loko ri xile va tlanga Henny C ku ri mbilu

ya yena u yi siyi Swazini, a ni swivona lani o va rehab.

Mitila leyi nga laha henhla yi paluxa leswaku wansati loyi a nga se swi twisisa leswaku u rhandza mani exikarhi ka nuna wa yena na tatana wa n'wana, naswona ku paluxiwa leswaku loko a heleketa n'wana wa tiphoxonga a saseka ingaku ku lo vitaniwa yena. Nuna wa yena u boxa leswaku wansati loyi u nw'i tekerile ku horisa mbilu leyi a yi vavisiwile hi tatana wa n'wana. U tlhela a boxa na leswaku masiku hinkwawo u yimbelela risimu leri hlamuselaka leswaku mbilu ya yena a yi kona laha a nga kona yi sele kun'wana, leswi vulaka leswaku yena u rhandza tatana wa n'wana lowa nuna wa yena a nga n'wi rhandzi. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni hi twa nqambhi yi ku:

Vavasati van'wana mpela a va na danki, ku n'wi komba rirhandzu

yena u tlanga hi wena. Ni n'wi kumi na n'wana ni n'wi rhandza

hi mbilu N'wana wa yena ni n'wi endla wa mina, handle ko

tshamiseka a nga kuma vukati. Langutani yena u cuvuka ndzhaku.

A va hembangi u nge yi koti honci, ntsako wa yona wu tele ridakeni.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku wansati loyi a nga swi koti ku khensa leswaku u kumile nuna wo n'wi rhandza, loyi a nga n'wi amukela na n'wana wa un'wana wanuna. Wansati loyi se u ehleketa ku vuyela eka tatana wa n'wana. Nqambhi yi n'wi fananisa na honci hi swendlo swa yena swo hamboloka, yi boxa leswaku munhu u nge swi koti ku n'wi tshikisa xilo lexi nga embilwini ya yena, leswi vulaka leswaku ntsako wa wansati loyi wu kwele a nga kholeriwa kona, ku nga ri laha a rhandziwaka kona. Loko risimu ri karhi ri fika emakumu, hi twa nqambhi yi boxa leswaku:

Mina a ni swi vona ku ri a ni rhandziwi, eka mina u lo tela ku wisa.

Ni ri a tni swi vona ku ri a wu ni rhandzi, eka mina u lo tela ku wisa.

U ni phuntisile ni ku rhandza ngopfu, kasi wena u le ndzhutini.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku wansati loyi a nga n'wi rhandzi wanuna loyi a n'wi tekeke, kambe a yo tela ku wisisa mbilu endzhaku ka loko a tsutsumile hi tatana wa n'wana wa yena. Nqambhi yi tlhela yi tshikelela leswaku wansati loyi a tilavela munhu wo n'wi horisa mbilu, a nga tiyimiselangi ku aka muti.

4.5.3. NKATEKOKHOMBO

1. Wansati wo tirha a ni n'wi lavi,

a ni n'wi lavi mina wansati wo tirha.

2. Hi ku rhandza ka mina a ni n'wi lavi,

nkingha misava leyi a hi ya ka hina.

3. Na yona mali mhani yi ya malini,

ni ta ku yini ni nga tswala na vana na!

4. A na rintiho rin'we a ri nusi hove,

loko hi ri vambirhi swa betera.

5. Va te vumbirhi byi dlaya nyoka va ka hina,

va ku nenge wun'we a wu cini swi saseka.

6. Mara lowo tirha mina a ni n'wi lavee!

7. Nkingha misava a hi ya ka hina kokwa wa mina.

Vahlaveleri: Va hleva ngopfu na vatirhikulorhi,

a ni n'wi lavi mina wansati wo tirha.

8. **Mi pfa mi xiya swihlangi leswi mi nga bebula,**

swin'wana swafana na vatirhi kulorhi

(Mbuyelelo)

9. Ndzi sungula ku swi twisisa ku *why* vakhale a va

nga pfumeli ku vavasati va tirha.

10. Lomu mitirhweni i manyala ntsena ko va ku vhele

ntiyiso a mi wu lavi. **(mbuyelelo)**

11. **Wo tirha xiphazeni na yena wa hleva, mi ta vona**

hi xihlangi xa misisi yo haha. (mbuyelelo)

12. **Wo tirha vhengeleni na yena wa hleva, u hleva ngopfu**

na lava ma thekisi. (mbuyelelo)

13. **Masecurity na wona maphorisa va tirha va ri 2 lava**

va hleva ngopfu. (mbuyelelo)

- 14. Mathicara na lava tihofisi na vona va hleva**
a ni n'wi lavi wo tirha. (mbuyelelo)
- 15. Lava mpahla yo basa futhe va swinyanyisa,**
va ku hleva lava na swigulana.
- 16. A ni ri na nsati kulo teka titlhari, vunghwendza lebyi**
byi vangeriwi hi vanhu.
- 17. Ni ri mina a ni tekile ni lo tekeriwa, lebyi vunghwendza**
byi vangeriwi hi vanhu.
- 18. Nsati a kumi ntirho hala Polokwane ku hela ka vhiki dali**
a vuya kaya.
- 19. Hi Musumbunuku a tlhelela ntirhweni swi vile tano**
tin'hwetitinhari.
- 20. Hi leya vumune a sungula ku cinca.**
- 21. A ku u karhele swo thirayivhela, futhi leswo hayika**
u ta ze a tlhakisiwa.
- 22. Ni ta lava ndhawu ni ti tshamela kwale,**
ni ta vuya ku hela ka n'hwetitinhari.
- 23. A ni swi twa nyana ku laha ku fele kondlo.**
- 24. A ni tlumbeka mina n'wana Xaluza.**
- 25. Ku hela ka n'hwetitinhari dali a vuya kaya,**
u vuyile hi movha wa ntirho.
- 26. Hi Musumbunuku a fanele ku tlhela, a ku a ni ngheni**

dali ni komberile.

27. Swi lava hi famba u ya vona ndhawu,

ni lava u vona laha ni tshamaka kona.

Vahlaveleri: Siku ra ngati na rona a ri tshuki,

nhopfu a xi nuheti a ni fani ni nga yangi.

28. A ku a hi fambi wena n'wana Patironi

ni lava u ya vona laha ni tshamaka kona.

(Mbuyelelo)

29. Va ni ba hi makhiya,va ku chayela Twala,

a hi fambi hi ya le Polokwane.

(Mbuyelelo)

30. Wansati wo tirha ko va nkatekokhombo a va

hembangi, va vurile kokwana.

31. Hi fikile Polokwane dyambu a ri dzwihala,

hi rhendzeleka ni kha ni kombiwa dyindlu.

32. Ku fika xitetemba hi motorokari a hlanganisa

lowa nsati wa mina.

33. Ni vona va hagana va tlhela va hlekelela.

34. A no kumbexani i mutirhikulorhi na yenavu u tele

ku vona yindlu.

35. Va tshunela laha mina a ni ri kona, a fika

a tivisiwa nuna luya ka mina.

36. Va rhangile hi mina mbuyangwana,

va ku i Makamu papa vafana.

37. Lava hi vona va nga ni wisa vele.

38. Ni n'wayitela ni twa leswi vuriwaka.

39. Ti jika tikhamera se tikomba sizwa va ku lava

i Bumani lava Manganyi

40. Ni ri hi vona a va aka yindlu, se kusuka namuntlha

hi ta va hi tshama swin'we.

41. Ni ku ni pfula nomu no vona dyi korhama nsimbi yo

khohlola rifu ayi a yi ri enyongeni.

42. A ni swi tivi na ku ni vuyile njhani.

Vahlaveleri: Wansati wo tirha ko va nkatekokhombo,

emitirhweni vo tala va rhandzana.

43. A ni ri na nkateko ku kuma wo tirha, khombo ra kona

hi lero hleka ntirhweni.

(Mbuyelelo)

44. Ni te a ni swi tivi kuri ni vuyile njhani, ni lo hlamala

ku ri na vanhu endlwini.

(Mbuyelelo)

45. Loko ni ya phaphama ni kumile ku ri na xikhongelo,

va ri bizi va kha va chavelela.

(Mbuyelelo)

46. A ni lo rhabyarhabya hi mati va nga chela, ni pfuka

ongwe hi mina Elliot.

(Mbuyelelo)

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Nkatekokhombo- ntsako na maxangu

Nkingha- xiphiqo

Ritiho rin'we a ri nusi hove- ntirho wu famba loko mi pfunana ku wu tirha

Betera- swa antswa

Ku hleva- ku endla timhaka ta vugangu

Vunghwendza- vupfumari bya nsati

Dali- rito ro vula munhu loyi u rhandzanaka na yena

Thirayivhela- ku tirhisa xifambo mikarhi yo tala

Tlhakisiwa- ku teka munhu hi nswirhi u n'wi yisa laha a nga yi kona

Ku fele kondlo- ku na swilo swo kanakanisa, swo biha

Ni tlumbeka- ku va swilo swo tala emiehleketweni

Siku ra ngati na rona a ri voni- khombo ri ta nkarhi wun'wana na wun'wana

Nhompfu a xi nuheti- u nge swi tivi swa laha u yaka kona

Xitetemba- wanuna wo nyuhela a tlhela a tiya

Motorokari- xipandzamananga/movha

Mbuyangwana- munhu loyi a twisaka/ku tweriwa vusiwana

Ti jika tikhamera- swilo swi sungula ku biha

Ku pfula nomu- ku lava ku vulavula swo karhi

Nsimbhi yo khohlola rifu- xibalesa/xibamu

Ku hleka entirhweni- ku endla timhaka ta vugangu entirhweni

Rhabyarhabya- ku tsakamisiwa ngopfu hi mati

ii. Nkatsakanyo

Risimu leri ri vulavula hi wanuna loyi a nga na nsati loyi a tibyerile leswaku leswi a tirhaka va ta kota ku akisana muti tanihileswi rintihlo rin'we ri nga nusiki hove. Wanuna loyi u hlamusela leswaku yena nsati wo tirha a nga n'wi lavi hikwalaho ka leswi a hlanganeke na swona eka nsati wa yena. Nsati wa yena u n'wi laverile wanuna un'wana loyi a tshama na yena loko a ri entirhweni, leswi nga fikelela laha wanuna loyi a hlamuselaka leswaku yena wansati wo tirha i nkatekokhombo.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nqambhi yi paluxa vavasati tanihi vanhu vo ka va nga tshembekangi eka vavanuna va vona. Hi vona hi mitila leyi landzelaka:

Wansati wo tirha a ni n'wi lavi, a ni n'wi lavi wansati wo tirha.

Mbuyelelo lowu endliweke hi nqambhi wu kombisa leswaku hakunene wansati wo tirha a nga n'wi lavi na swona a nge pfuki a n'wi lavile.

Nqambhi yi yisa emahlweni yi kombisa ndlela leyi wanuna loyi a nga laviki hi yona wansati wo tirha. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Va hleva ngopfu na vatirhikulorhi a ni n'wi lavi wansati wo tirha.

Nqambhi yi paluxa leswaku vavasati loko va ri emitirhweni va endla timhaka ta vugangu. Yi tirhisile xigaririmi "hleva" lexi ku nga xigego xo gega leswi vavasati va swi endlaka loko va ri emitirhweni. Loko hi ya emahlweni hi twa nqambhi yi paluxa vavasati hi ndlela yo biha loko yi ku:

Mi pfa mi xiya swihlangi leswi mi nga bebula,

swin'wana swa fana na vatirhikulobye.

Nqambhi yi paluxa leswaku vavasati loko va ri emitirhweni va endla manyala ku fikela laha va kumaka na swihlangi leswi fanaka na vatirhikulobye. Loko hi ya emahlweni nqambhi yi hlamusela nakambe leswaku vavasati vo tala loko va ri emitirhweni va endla manyala. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

*Wo tirha xiphazeni na yena wa hleva, mi ta vona hi xihlangi
xa misisi yo haha. Wo tirha vhengeleni na yena wa hleva,
u hleva ngopfu na lava ma thekisi. Masecurity na wona
maphorisa va tirha va ri 'two' lava va hleva ngopfu.
Mathicara na lava tipofisi na vona va hleva a ni n'wi lavi
wo tirha. Lava mpahla yo basa futhe va swinyanyisa,
va ku hleva lava na swigulana.*

Mitila leyi nga laha henhla ya ha tshikelela leswaku vavasati vo tala loko va ri mitirhweni va endla manyala. Hi kuya hi mavonelo ma nqambhi, swi tikomba ingaku vavasati hinkwavo va endla manyala a ku na wansatinene eka lava tirhaka. Leswi hinkwaswo swi vangiwiwe hileswi nqambhi yi tekeriweke nsati wo tirha loyi a yi n'wi tshembile ngopfu. Leswi swi tlhela swi seketeriwa hileswi landzelaka:

*A ni ri na nsati kulo teka titlhari, vunghwendza lebyi byi
vangeriwi hi vanhu. Ni ri mina a ni tekile, ni lo tekeriwa.
Lebyi vunghwendza byi vangeriwi hi vanhu, nsati
a kume ntirho hala Polokwane.*

Leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela leswaku wanuna loyi u twa ku vava hikuva a tekeriwiwe nsati wa yena loko a ta va a kumile ntirho ePolokwane. Leswi tiyisisaka leswi a swi boxeke swa leswaku wansati wo tirha a nga n'wi lavi hikuva loko a ri entirhweni u endla manyala a rivala leswaku u na nuna. Hi tlhela hi twa nqambhi yi boxa leswaku:

*Wansati wo tirha ko va nkatekokhombo a va hembangi,
va vurile kokwana.*

Ntila lowu wu paluxa leswaku wanuna loyi wa tisola ku va a tekile wansati wo tirha hikuva se u tekeriwile, naswona u tsandzekile ku yingisa loko a layiwa hi kokwana wa yena. Nqambhi yi tlhela yi paluxa leswaku wansati loyi u endlile nuna wa yena hi tihanyi endzhaku ka loko a ta va a n'wi rhambile leswaku va tlhela swin'we va ya ePolokwane va ya vona yindlu leyi a nga yi xava. Loko va fika wanuna u tivisiwile eka wanuna un'wana loyi a ri kwalaya ndlwini. Hi twa nqambhi yi ku:

*Hi fikile Polokwane dyambu a ri dzwihala, hi rhendzeleka
ni kha ni kombiwa dyindlu. Ku fika xitetemba hi motorokari
a hlanganisa lowa nsati wa mina. Ni vona va hagana va tlhela
va hlekelela A no kumbexani i mutirhikulorhi na yenavu
u tele ku vona yindlu Va tshunela laha mina a ni ri kona,
a fika a tivisiwa nuna luya ka mina. Va rhangile hi mina
Mbuyangwana va ku i Makamu papa vafana. Lava hi vona
va nga ni wisa vele ni n'wayitela ni twa leswi vuriwaka.*

Ntshaho lowu wu yisiwa emahlweni hi lowu nge:

*Ti jika tikhamera se tikomba sizwa va ku lava i Buman
lava Manganyi, ni ri hi vona a va aka yindlu. Se kusuka
namuntlha hi ta va hi tshama swin'we. Ni ku ni pfula
nomu no vona dyi korhama nsimbi yo khohlola rifu a yi a
yi ri enyongeni, a ni swi tivi na ku ni vuyile njhani.*

Leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela leswaku wansati loyi a bihile mbilu, hikuva u tekile nuna wa yena a ya n'wi tivisa xigangu xa yena lexi nga n'wi xavela yindlu. Hinkwaswo leswi swi tiyisisa leswi boxiweke hi wanuna leswaku wansati wo tirha yena a nga ha n'wi lavi, hikuva u n'wi kombile thwi, leswaku u na xigangu lexi xi nga tlhela xi n'wi chuhisela hi xibamu loko a lava ku pfula nomu a vutisa leswi a swi ri eku endlekeni. Nqambhi yi gimeta risimu ra yona hi ku boxa leswaku wanuna loyi u hlamusela leswaku a ri na nkateko ku va a kumile nsati wo tirha ku endlela leswaku va ta pfunana hi swa muti, kambe xo biha hi leswi a endla timhaka ta vugangu entirhweni.

4.6. NKOMISO WA VUTOMI BYA DOKODELA JOE SHIRIMANI

Timitsu ta yena ti le ka N'wamintwa eka Mandlhakazi, ehandlenyana ka Tzaneen. I muyimbeleri, muhumelerisi, mutsari na mutivikulu wa mimpfumawulo ya vunanga. U velekiwile hi lembe ra 1968 a ri William Ntimbane. U kulerile eMakaunyane na Mabopane ePitori. U sungurile vuyimbeleri bya yena a ri na malembe ya nhungu, laha a tshamela ro yiva katara ya tata wa yena. U sungurile ku endla tinsimu na band ya vantshwa. Joe a tsakela ngopfu vuyimbeleri bya Paul Ndlovu na Obed Ngoveni loko a ha kula.

Hi 1992, u humesile alibamu ya yena ya madyondza leyi a yi tiveka hi 'Black is beautiful', leyi nga humesiwa hi khamphani ya 'BMB Records'. Hi lembe ra 1994, u tumbuluxile no humesa alibamu ya Esther M, leyi nga xavisa swinene. U thlerile a humelerisa alibamu ya Penny Penny yo sungula ya 'Shakabundu', leyi na yona yi nga xavisa swinene. Kusuka kwalaho u humelerisile tinsimu ta vanhu vo hlanya swinene. Hi 1997, u humesile alibamu ya 'Hambanini', leyi nga landzeriwa hi 'Marabastaad' hi 1998. Hi 1999, u humesile alibamu leyi nga fikelela 'Gold status'. U kokile moya eka swa vuyimbeleri laha a nga vuya a simeka ntlawa lowu nga humesa risimu ra 'Mahlevezulu' na Prince Rhangani, Sycology, Benny Mayengani na Mr Post. Hi 2011, u simekile ntlawa wa Joe Shirimani na vana va ndhoda, laha a yimbelela na Khombo Shirimani na KK Shirimani. Alibamu ya vona yi vitaniwa

'Banana', leyi nga humelela eka masagwadi ya ' Best Xitsonga Album na Best Xitsonga Album of the year eka XMA.

Hi 2012, u humesile alibamu ya ' Hawu ra mina'. Hi 2013 a vuya hi alibamu ya 'Ka tika' leyi nga na 'Bengu' na Hekeleheke'. Alibamu leyi yi humelerile eka sagwadi ra ' Best Xitsonga Album of the year' eka ti SATMA na ' Xitsonga Album of the year' eka XMA. Kusuka kwalaho u humesile tialibamu to hlaya. Alibamu ya 2021 hi leyi vitaniwaka 'Joe Shirimani o'clock'. Hi lembe ra 2022 u kumile sagwadi eka XMA17, ra ku va na malembe yo hlaya a ri eka swa vuyimbeleri.

4.6.1.TINSIMU TA DOKODELA JOE SHIRIMANI

4.6.2 EX YA MINA

1. Ex ya mina ya rila, yi rilela ku vuyela ndzhaku.

2. Ni ri ex ya mina ya rila, yi rilela ku vuyela kaya.

3. Ni ku sori wena, a ku na ndhawu laha,

va pfarile van'wana, va pfarile.

4. Sori wena, a ku na ndhawu laha,

va pfarile van'wana, va pfarile.

5. Ni ku xiwitsi mpela ku nyanganya,

a mi va tshiki van'wana va titlonya.

6. Loko wa ha khomi xinyenyana a wu swi voni wena

ku u khomi nyama xi ze xi haha.

7. Languta namuntlha,se wo khapakhapa na mihloti hi mbitsi.

8. Va gogile.

9. Va xi dobile xiwitsi van'wana.

10. Hi ku nyanyuka ngopfu, vona se u luzile.

11. Hi ku bayiza ngopfu, vona se u luzile.
12. A wu ni dlayisa mbilo, a wu ni dlayisa mbilu we ex.
13. Ni ku xilondza lexi u nga siya na xona se xi horile.
14. Ni ku xilondza lexi u nga ni siya na xona,
va xi horisile van'wana.
15. A ni bohela xuma enengeni wa mpfuvu.
16. Mhe ni bohele mali enengeni wa mpfuvu,
ni nga tivi ku ri ni ta limala.
17. Wo khandziya xitimela u ya Kwazulu.
18. Khandziya xitimela u ya Kwazulu ve ri swiwitsi
swi tele tintshaveni.
19. Ya rila ex, Mhane!
20. Yi lava love back he wenoo!
21. Yi rilela xivongo, ex!
22. Yi rilela mali, ex!
23. Ya rila ex, he wenoo!
24. Ex ya mina ya ni tolovela.
25. A yi nyumi no ni bazabaza, ku ve munhu wa mina
u lo tshama kwala.
25. A hi swa wena, swa van'wana,
va gogile mpela va gogile.
26. A hi swa wena leswi swa van'wana,

va gogile maseve va gogile.

27. Ra mampela rirhandzu ri pfarile, swa ti extra time

mhe ni hava ex.

32. Va pfarile, va pfarile van'wana va pfarile.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Ex- khale ka munhu wa munhu

Sorry- ku tisola

Titlonya- ku tiphina hi ku rhandza

Loko wa ha khomi xinyenyana a wu swi voni ku u khomi nyama- loko wa ha tshama na munhu/ ku hanya na yena, nkoka wa wa yena a wu wu voni

Va gogile- va tekile ndhawu/ nuna van'wana

Va xi dobile- va xi rhwalerile

Ku dlayisa mbilu- ku xanisa munhu un'wana

Ku bohela xuma enengeni wa mpfuvu- ku nyika munhu mali mahala

Love back- ku rhandziwa nakambe

Bazabaza- ku xungeta munhu hi ku n'wi foyinela ko tala hi xikongomelo xo lava leswaku a ku foyinela

Extra time- nkarhi lowu nyikiwaka munhu endzhaku ka loko ku herile lowu a nyikiwile

Extra love- rirhandzu leri nyikiwaka munhu endzhaku ka loko rirhandzu ri herile

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a nga tshika nuna a famba, kutani endzhaku ka nkarhi u lava ku vuyela eka nuna wa yena, loyi se na yena a nga tikumela

un'wana wansati. Wansati loyi u rilela ku vuya hikwalaho ko vona leswaku laha a nga nyanyuka a ya kona se ta n'wi vuyela.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nqambhi yi paluxa wansati loyi tanihi munhu wo nyanyuka loko a kumile rirhandzu rintshwa. Wansati loyi u tlhela a paluxiwa tanihi munhu loyi a dyisa nuna wa yena mbitsi loko va ha tshama swin'we. Hi twa hiloko nqambhi yi ku:

Ex ya mina ya rila, yi rilela ku vuyela ndzhaku.

Ni ri ex ya mina ya rila, yi rilela ku vuyela kaya.

Ni ku sori wena, a ku na ndhawu laha, va pfarile

van'wana, va pfarile. Sori wena, a ku na ndhawu laha,

va pfarile van'wana, va pfarile

Eka mitila leyi nga laha henhla, hi twa hilaha nuna wa wansati loyi a n'wi byelaka leswaku yena nkarhi wa ku amukela yena leswaku a vuya emutini wa yena wa ha ri hava. U ya emahlweni a boxa leswaku ndhawu ya yena yi pfariwile hi van'wana, leswi vulaka leswaku a nga ha n'wi rhandzi. Hi twa nakambe loko a yisa emahlweni a kombisa ndlela leyi a n'wi khoma hayona loko va ha tshama swin'we. Hi twa hiloko a ku:

Loko wa ha khomi xinyenyana, a wu swi voni wena,

swa ku u khomi nyama. Loko u khomi xinyenyana,

a wu swi voni wena, ku u khomi nyama xi ze xi haha.

Languta namuntlha se wo khapakhapa na mihloti hi mbtsi.

Eka mitila leyi nga laha henhla, hi twa leswaku wansati loyi a nga wu voni nkoka wa nuna wa yena loko va ha tshama swin'we, u wu vona sweswi va nga hambana. Ku boxiwa na leswaku wansati loyi se o tshamela ro rila hikuva a ri na mbitsi yo lava ku vuyela eka nuna.

Loko risimu ri karhi ri ya emhalweni hi twa leswaku wansati loyi, a nga nyiki nuna wa yena kurhula loko va ha tshama swin'we. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

A wu dlayisa mbilo, a wu ni dlayisa mbilu we ex!

Ni ku xilondza lexi u nga ni siya na xona se xi horile.

Ni ku xilondza lexi u nga ni siya na xona va xi horisile van'wana.

Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu loyi a dyisa nuna wa yena mbitsi no n'wi vangela swiphiko swo hambanahambana, leswi a swi endla leswaku nuna wa yena a tshama a nga tsakangi. Nuna wa yena u boxa leswaku ku vava loku a nga ku twa loko a ta va a n'wi tshikile se ku horile, hikuva se u kumile wansati loyi a nga fika a n'wi komba rirhandzu.

Nqambhi yi tlhela yi paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a tsakisiwa hi ku dya mali ya nuna wa yena, kambe a nga n'wi nyiki kurhula. Hi twa hiloko nqambhi yi phofula ta le mbilwini yi ku:

A ni lo bohela xuma enengeni wa mpfuvu, mhe ni bohele mali

enengeni wa mpfuvu ni nga tivi ku ri ni ta limala.

Ntila lowu wu hi paluxela leswaku wanuna loyi wa tisola ku va a tekile mali ya yena a nyika wansati loyi, a nga swi tivi leswaku siku rin'wana u ta n'wi jikela. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni ku kumeka leswaku wansati loyi u sungula ku foyinela khale ka nuna wa yena a lava leswaku a n'wi pfumelela ku vuyela eka yena. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Ex ya mina ya ni tolovela, a yi nyumi no ni bazabaza.

Ku ve munhu wa mina u lo tshama kwala.

Mitila leyi nga laha henhla yi paluxela leswaku wansati loyi se ta n'wi vuyela lomu a nga kona. Leswi hi swi vona hi ku va a sungula ku bazabaza khale ka nuna wa yena, a rivala leswaku hi yena a nga famba a n'wi siya, kutani va goga va'wana.

Nqambhi yi gimeta risimu hi ku hlamusela leswaku yona a yi na wona nkarhi wo va nga vuyelelana, naswona nkarhi wa yena wu hundzile hikuva va gogile van'wana.

4.6.3. BENGU

1. Nkuku wa ringa hala vuxeni,

mhalamhala yi bile kwale Maputo.

2. Nkuku wa ringa hala vuxeni,

mhalamhala yi bile kwale matendeni.

3. Mi nga ni voni ku lala na ku soleka,

mhe na bengula ni ya matendeni.

Vahlaveleri: A ma hiyo n'wana manane,

Mhe na bengula ni ya matendeni

Mi nga voni ku koma na ku soleka

Loko ri pela ni ya matendeni

4. Vamasenyani mhe a ni va lavi,

se no bengula ni ya matendeni.

5. Mabanga a ma tsemi ka Mukhacani,

mhe no bengula ni ya matendeni.

6. I vubengubengu n'wana manane,

se ha bengula hi ya matendeni.

Vahlaveleri: Bengu, bengubengu **x2**

7. Wa n'amela nuna wa mino,

a wu ni humesi hi ya timolweni.

- 8. Wa n'amela nuna wa mino,**
a wu ni yisi na le tiSalon.
- 9. Mhe ni to bengulo, mhe ni to bengula**
n'wana manane.
- 10. Mhe ni to bengula, mhe ni to bengula**
ni ya matendeni.
- 11. Tipondo a ti humi ka Mukhacani,**
mhe ni to bengula ni ya matendeni.
- 12. I vubengubengu n'wana mananee,**
mhe ni to bengula ni ya matendeni.
- 13. Mina tin'ame mhe a ni ti lavi,**
mhe ni to bengula ni ya matendeni.
- Vahlaveleri: Bengu, bengubengu x2**
- 14. Ku dyiwa chachacha hala matendeni,**
mhe na bengula ni ya matendeni.
- 15. Tin'ame a ti ngheni hala matendeni,**
ve ri ka dyisa hala matendeni.
- 16. Van'wamakhumbini mi nge va kumi,**
i tinghamula hala matendeni.
- 17. I titake away hala matendeni,**
a va sweki hala matendeni.
- 18. I titake away hala matendeni,**

a ku swekiwi hala matendeni.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Nkuku- i huku ya xinuna

Matendeni – i miako ya xinkarhana leyi tirhisiwaka hi vatirhi va tikontiraka.

Xonga – i n’wana wo saseka swinene a tlhela a yimeka.

N’wana manana – i makwerhu loyi hi nga mama hi siyelana.

Koma/soleka – ku va ntsongo hi xiyimo, kasi malembe ya tele. kumbe munhukulu.

Ku bengula – i ku famba nkarhi un’wana na un’wana u endla timhaka ta

Mabanga a ma tsemi- wanuna a nga ha enerisi nsati wa yena emikumbeni

N’amela- ku ka u nga lavi ku humesa mali u nyika munhu

Timolweni- eka miako lowu nga mavhengele motala

Tisalon- ndhawu leyi ku endliwaka eka yona misisi

Chachacha- swakudya swo katingiwa

Van’wamakhumbini- vanhu vo ka va nga tirhi lava tshamaka va ri emakaya

Titake away- swakudya leswi munhu a swi xavaka lomu ku xavisiwaka kona swakudya

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi mpundzu na madyambu a yaka ematendeni a landza vavanuna lava n’wi xavelaka swinambunambu na swilovolovo. Wansati loyi i wansati loyi a nga na nuna loyi a boxaka leswaku a nga n’wi enerisi naswona a nga n’wi nyiki mali yo xava leswi a swi lavaka.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Eka risimu leri, wansati u paluxiwa tanihi munhu loyi a ngo hanyela ku pfuka a ya ematendeni a landza swigangu leswi n'wi nyikaka timali. Hi twa eka risimu wansati loyi a tiba xifuva hi mitirho ya yena leyo hamboloka:

Mi nga ni voni ku lala na ku soleka, loko rixile ni ya matendeni.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku wansati loyi a nga tivoni nandzu loko rixa a ya ematendeni a ya vonana na swigangu swa yena. Hi twa nakambe a boxa leswaku:

Vamasenyani mhe a ni va lavi, se no bengula

ni ya matendeni. Mabanga a ma tsemi ka Mukhacani,

mhe ni to bengula ni ya matendeni.

Wansati loyi u vula leswaku yena a nge swi koti ku hanya na vavanuna vo pfumala mali. Ku tirhisiwa ka vito 'Masenyani' ri ri eka vunyingi, ri hi kombisa leswaku wansati loyi a nga swi lavi ku rhandzana na wanuna njhe, u lava wanuna loyi a nga ta n'wi nyika leswi a swi lavaka. Hi twa nakambe a hlamusela leswaku nuna wa yena Mukhacani a nga n'wi enerisi eka timhaka ta masangu. Loko a ku, "*Mabanga a ma tsemi*". U va a karhi a hlamusela leswaku nuna wa yena a nga ha fikeleli eka xiyimo lexi n'wi endlaka leswaku a tsaka loko va ri endlwini. Leswi hikwaswo swi hi paluxela leswaku, ku va a bengula a ya matendeni u va a karhi a yela ku ya kuma ntsako wa mbilu, moya na nyama.

Hi twa nakambe nqambhi yi hlamusela leswaku wansati loyi i munhu wo tirhandzela ku dyela no nyikiwa timali. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi nge:

Wa n'amela nuna wa mino, wa n'amela nuna wa mina.

A wu ni humesi hi ya timolweni, wa n'amela nuna wa mina

A wu ni yisi na le tison. Mhe ni to bengulo, mhe ni to

bengula n'wana manane! Mhe ni to bengulo, mhe ni to

bengula ni ya matendeni.

Nqambhi yi paluxa wansati tanihi munhu loyi a rhandzaka ku dyela na ku xaveriwa swilo swa manyunyu, loko a nga xaveriwi u famba a swi landza eka vavanuna va le matendeni. Leswi swi seketeriwa na hi ntila lowu nge:

Tipondho a tihumi ka Mkhacani,

mhe ni to bengula ni ya matendeni.

Ntila lowu nga laha henhla wa ha seketela leswi boxiweke swa leswaku wansati loyi u rhandza ngopfu mali. Loko nuna wa yena a nga n'wi nyiki mali, u ya matendeni a ya yi lava kona. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni, hi kuma leswaku wansati loyi a ngo tsakisiwa hi ku hubuta ntsena a ya matendeni, kambe u tsakisiwa hileswi ku dyiwaka swakudya swa kahle. Hi twa hiloko a ku:

Ku dyiwa chachacha hala matendeni,

mhe na bengula ni ya matendeni.

Ntila lowu wa ha tshikelela leswi boxiweke laha henhla leswaku wansati loyi u rhandza ngopfu ku dyela, wa tsandzeka ku yena n'wini a xava swakudya leswi dyiwaka kwale matendeni, a vuya a ta sweka ekaya a dya na nuna wa yena. Nqambhi yi gimeta hi ku kombisa leswaku wansati loyi le matendeni a ya ka kona u kota no xopela leswaku vavanuna hinkwavo lava tshamaka matendeni i vanhu lava tikotaka naswona a hi tin'ame loko swi ta eku humeseni ka swo xava hi swona. Leswi swi hi paluxela leswaku loko a ri kwale matendeni, u hanya na wanuna un'wana na un'wana loyi a n'wi nyikaka mali na swakudya. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu nge:

Tin'ame a tingheni hala matendeni, ve ri ka dyisa hala matendeni.

I titake away hala matendeni a ku swekiwi hala matendeni.

Van'wamakhumbini mi nge va kumi, i tinghamula hala matendeni.

Nqambhi yi gimeta hi ku hi paluxela leswaku wansati loyi u tiva vavanuna hinkwavo lava tshamaka ematendeni, naswona u tiva na ku enta ka swikhwama swa vona. Leswi hinkwaswo swi hi paluxela leswaku wansati loyi u rhandza ngopfu vavanuna lava nga na mali.

4.6.4. TIPONDHO

1. Mhe ni lava tipondho ta mina,

na ti lava tipondho ta mina.

2. Wa nga tisa tipondho ta mina.

3. Mhe ni lava tipondho ta mina.

4. Wa chuza ku famba na mina.

5. Kumbe u tisa tipondho ta mina.

6. Sesi tisa tipondho ta mina.

7. Mhe ni lava tipondho ta mina.

8. Keo file tiponto txe pedi, o di file basemane

ba bangwe.

9. Hayi tisa swipondhwana swa mina.

10. Mhe ni lava tipondho ta mina.

11. Xhinidhava u ni baleka wenoo?

Vahlaveleri: Mo ni nyika tipondho ta mina sese.

Mhe ni lava mazukwa ma mina sese.

Na ti lava tipondho ta mina sese.

He wenoo, tisa phasele ra mina mino.

Sese ni lava tipondho ta mina.

He wenoo, u ni endla xiponzara xa weno.

12. Hi ri tolo u fambe na Rhangani.

13. Namuntlha se u rhandza Mayengani.

14. Ku ve u dyile tipondho ta mina.

15. Wa nga tisa tipondho ta mina.

16. U ni endla xiponza xa wena.

17. U ni endla golidi ra wena.

18. Wa nga tisa tipondho ta mina.

19. Ni tlakusi tipondho ta mina.

20. Xhinindhava u ni tsutsuma weno?

21. Xhinindhava u ni baleka weno?

22. Mhe ni lava phasele ra mina sese.

23. He wenoo, u ni endla golidi ra weno.

24. Sese u ni jwayela makhekhe.

25. He wenoo, u ta ti hlata tipondho ta mina.

26. Ni ri Rhangani, Rhangani *is a fool*.

27. Bennet, Bennet *is a fool*.

28. Tisa tipondho ta mino.

29. Mhe ni lava timfanelo ta mino.

30. Xhinindhava u ni baleka weno?

31. Xhinindhava u ni tsuntsuma weno?

32. Mhe ni lava mazukwa ma mina sese.

33. He weno, hayi tisa phasele ra mino.

34. Sese, ni lava tipondho ta mino.

35. He wenoo, u ni endla xiponza xa wena.

36. Xhinindhava u ni baleka weno?

37. Xhinindhava u ni nyenga weno?

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Chuza- ku hlawula

Xhinindhava- hikokwalaho ka yini

Baleka- ku tsutsuma munhu

Mazukwa- mali

Xiponza- munhu loyi a pfunaka vanhu hi ku nyika swo karhi

Jwayela makhekhe- ku tolovela ngopfu munhu/ ku delela

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi nhwanyana loyi a tshamelaka ku teka timali ta vavanuna, kambe loko se va lava ku famba na yena wa tsutsuma. Masiku hinkwawo u tshamela ro teka timali ta vavanuna vo hambanahambana, a tlhela a va nyenga.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nqambhi yi paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a ti endlaka ntlhari ya le vuxeni, hi ku teketela timali ta vavanuna a tshemba ku va nyenga a nga va nyikangi leswi a nga va tshembisa swona. Leswi swi sekeriwa hi mitila leyi landzeka:

Mhe ni lava tipondho ta mina, wa chuza ku famba

na mina kumbe u tisa tipondho ta mina.

Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu loyi a fambaka a dya timali ta vavanuna a tlhela a nga ha swi lavi ku famba na vona va ya nyikana leswi va nga twanana ku nyikana swona. Wansati loyi a ku na siku ra mahala leri a nga fambiki na wanuna no teka timali ta vona. Leswi hi swi twa hiloko nqambhi yi ku:

Hi ri tolo we u fambi na Rhangani, namuntlha se u

rhandza Mayengani, ku ve u dyile tipondho ta mina.

U ni endla xiponza xa wena, u ni endla golidi ra wena.

Wa nga tisa tipondho ta mino, ni tlakusi tipondho ta mina.

Xhinindhava u ni tsutsuma weno!

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku wansati loyi siku na siku u famba na wanuna, kambe ku na loyi a nga n'wi tsutsuma endzhaku ko va a dyile mali ya yena. Hi twa hilaha wanuna loyi a hlamuselaka leswaku u lava mali ya yena hikuva yena a nge hundzuki xiponza xa yena, u lava mali ya yena kumbe va famba swin'we tanihileswi na lavan'wana vavanuna a fambaka na vona loko va n'wi nyikile mali.

Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni, hi twa nqambhi yi tshikelela leswaku wanuna loyi a dyeriweke mali a tlhela a balekiwa hi wansati loyi, a nga jiki leswaku u lava mali yena, kumbe va nyikana leswi va nga twanana swona. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Tisa tipondho ta mino, mhe ni lava timfanelo ta mina.

Xhinindhava u ni baleka weno!

Nqambhi yi gimeta hi ku boxa leswaku wansati loyi loko se a vona leswaku u dyile mali, wa nyenga, a nga ha swi lavi ku hetisisa switshembiso swa yena swo a famba na wanuna loyi va ya nyikana timfanelo.

4.7. NKOMISO WA VUTOMI BYA ECKSON MALULEKE

Eckson Maluleke, muyimbeleri loyi a dumeke hi alibamu ya *Davulela Hembee*, u velekiwile emugangeni wa ka Nsimbhi, laha sweswi ku vitaniwaka eka Nhlengani eka Xikundu, hi ti 28 ta Mudyaxihi 1964. U sungurile xikolo epurayimari ya Sasekani eka Xikukwani eGiyani a nga se yisa emahlweni tidyondzo ta yena exikolweni xa le henhla xa Shingwedzi eka Madonsi.

Endzhaku ka loko a hetile swa xikolo hi lembe ra 1989, u tirhile emapurasini eka Xidzumbe ehandle ka le Moeketsi. U hetelerile a suka a ya tirha ePresident Steyn Mine, laha a nga fika a tirha na xiyimbeleri xo duma, MC Mabasa. Enkarhini walowo, Maluleke a ri un'wana wa vahlaveleri va MC Mabasa. Hi lembe ra 2001, Maluleke u rhikodile alibamu ya yena yo sungula na Risana Records. U winile masagwadi mo hlaya, ku katsa na ma ka Munghana Lonene FM's ma 'Most Promising Artist of the Year award', 'the Thomas Chauke Artist of the Year award' na 'the Best Xitsonga Male Artist of the Year award'. U humesile tialibamu ta 20 ta yena na 15 leti a nga humesa na Swinombhelani. Eckson Maluleke u hundzile emisaveni a ri na 58 wa malembe, u vekiwile endlwini ya yena yo hetelela eka Shigamani hi siku ra ti 09 Dzivamisoko 2022. u hundzile emisaveni ekaya ka yena hi ti 30 ta Nyenyakulu 2022, endzhaku ko vabya nkarhi wo leha. Loko a nga se hundza emisaveni, a ha ku humesa alibamu leyi vitaniwaka ' *Vuyani Malume*'.

4.7.1. TINSIMU TA ECKSON MALULEKE

4.7.2. XIKERO

1. Ndzawu maseve ni lava ku mi byela timhaka,

timhaka ta le ndyangu wa mina.

2. Mina na xaniseka a ni ku kumi kurhula.

Vahlaveleri: Vulavulani ni la ku famba ni lava swihlahlana

3. Ndyangu wa mina a ni ku kumi kurhula.

4. N'wana wa mina u ni kokeli maxangu.

5. A ni ku kumi kurhula mina.
 6. N'wana wa mina u ni tekeli xikero.
 7. Ni ri Hlengani u xi tekile xikero.
 8. Xa tsemelela xi tlhela xi tsema na nyama leyi.
 9. Xi ni vavisa mbilu xihlangi lexe.
 10. A ni ku kumi kurhula mina, Xa kerhelela xi tlhela
xi kerha na nyama leyi.
 11. Ri ni vavisa mbilu endlelo ra xona.
 12. Ku ve a xi lovoriwangi xo ta tshama ntsena.
 13. Ende a xi lovoriwangi xo ta tshama mahala.
 14. Xi ni vavisa mbilu a xi na nhlonipho,
xo ta tshama kwala mutini la.
 15. Xa caca, xi rhukana mina na mukhalabya wa mina.
- Vahlaveleri:** Xa delela xi nge swi endli ka mina sweswo.
16. Hambu mhi ni lo tshama na mukhalabya wa mina.
 17. Xa caca, xa rhuketela a xi tikhomi na nyana.
 18. U nga ze u xi makala, u ze u hlekiwa hi vanhu.
 19. Xa caca, xa rhuketela a languti na tlhelo.
 20. Xa rhuketela, a xi va chavi na vanhu.
 21. Ni ri xa rhuketela, a xi va chavi na vanhu.
 22. Xa caco, mana wa xona u lo tshama hi kurhula.
 23. Ni ri mana wa xona u lo tshama hi kurhula.

24. Mina ni na nhlomulo a wu xi tlherisi n'wananga.

25. Mina xa ni xanisa a nga xi tlherisi n'wananga.

26. Ni ri xa ni vabyisa a wu xi tlherisi n'wananga.

Vahlaveleri: Xa bayiza ni nga xi yisa ka mhana xona.

27. Ma tiva n'wana wa mina u xi rhandza hi mbilu.

28. Ende na maburuku xi ma rhandza ka njhani kasi.

29. Ku ve loko xi mbarile na shape xi hava.

30. Onge xo tlulatlula xi lava ku nghena eqhivini.

31. Mina na xi venga, a xi fambi ka mhana xona.

32. Ni nga ze ni xi bihela mbilu ni ya xi lavela wa makondlo.

33. Xi dya xi fa, xi ni vangela ku khomiwa.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Xikero- munhu wo kariha ngopfu

Caca- ku byela munhu timhaka ta yena/ ku rhuketela hi rito ra le henhla swinene

Shape- ku yimeka/ vumbeka ka munhu

Eqhivini- ndhawu leyi nga tala mati/ xidan'wana lexi nga na mati ma mpfula

Ku bihela mbilu- ku endlela munhu swilo swo biha

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi n'wingi loyi a nga hloma evukatini a nga lovoriwangi, a fikaka a pfumala nhlonipho eka mhani n'wingi wa yena. N'wingi loyi u fika a rhuketela mhani wa nuna, laha ku kariha ka yena ku fananisiwaka na xikero lexi tsemaka na nyama hi vukari bya xona. Mhani n'wingi va phofula ku vilela na ku vava loku va ku twaka eka maseve wa vona.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nqambhi yi paluxa n'wingi loyi tanihi munhu wo leva, wo pfumala nhlonipho na tingana eka vatswari va nuna wa yena. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu nge:

N'wana wa mina u ni tekele xikero, ni ri Hlengani u

xi tekile xikero, xo ta tsema mina, xa tsemelela xi

tlhela xi tsema na nyama leyi!

Eka mitila leyi nga laha henhla, mhani n'wingi va paluxa n'wingi wa vona tanihi xikero, va hlamusela leswaku n'wana wa vona wa jaha u tekile nsati loyi a levaka swinene. Va fananisa n'wingi wa vona tanihi xikero lexi nga na vukari byo tsemelela nchumu wu sala wu hlakarile. Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni hi twa nakambe mhani n'wingi va ku:

Xi ni vavisa mbilu xihlangi lexe!

A ni ku kumi kurhula mina, xa kerhelela

xi tlhela xi tsema na nyama leyi!

Mhani n'wingi va hlamusela leswaku xihlangi lexa n'wingi wa vona xi va twisa ku vava hi ndlela yo a va ha kumi kurhula hikuva xi tshamela ku va xanisa na muti wa vona. Risimu ri ya emahlweni ri paluxa n'wingi loyi loko ri ku:

Ri ni vavisa mbilu endlelo leri, ri ni vavisa mbilu

endlelo ra xona. Ku ve a xi lovoriwangi xo ta tshama

Ntsena. Ende a xi lovoriwangi xo ta tshama mahala

Xi vavisa mbilu a xi na nhlonipho xo ta tshama kwala

mutini la.

N'wingi loyi u paluxiwa tanihi munhu loyi a tshamelaka ku twisa mhani n'wingi wa yena ku vava masiku hinkwawo. Ku tlhela ku hlamuseriwa leswaku a nga

lovoriwangi, u lo ta a ta tshama mahala evukatini, a tlhela a fika a pfumala mahanyelo. Nqambhi yi tlhela yi paluxa n'wingi loyi tanihi munhu loyi a nga riki na xichavo na le ka mutswari wa xinuna wa nuna wa yena. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

*Xa caca, xi rhukana mina na mukhalabya
wa mina. Xa caca, xa rhuketela a xi tikhomi
na nyana. Xa caca, xa rhuketela a xi languti na
tlhelo. Xa rhuketela a xi va chavi na vanhu
Mina ni na nhlomulo a wu xi tlherisi n'wananga.
Mina xa ni xanisa a nga xi tlherisi n'wananga.
Ni ri xa ni vabyisa a wu xi tlherisi n'wananga.*

Nqambhi yi paluxa n'wingi loyi tanihi munhu loyi a nga riki na tingana na xichavo eka vatswari va nuna wa yena. Loko a sungula ku va rhuketela a nga na mhaka na leswaku ku na vamani. Ku fikela laha mhani n'wingi va kombelaka n'wana wa vona leswaku a n'wi tlherisela eka rikwavo hikuva va karhele ku xanisiwa no vabyisiwa hikwalaho ka swendlo swa yena swo pfumala nhlonipho.

4.7.3. MAMAYILA

1. He ka seveni ni lava ku mi vutisa swin'wana.

**Vahlaveleri: Mamayila wa vava, u rhangi u ni vuyisa tolweni
se na namuntlha wa vuya.**

2. No lava ku tiva ku xana a mi vonangi Mkhacani?

3. Xana i ntiyiso n'wina a mi n'wi vonangi nuna wa mina?

4. Ni twile vanhu va ku va n'wi voni a nghena kwala.

5. Mi nga va mo n'wi fihla sevene?

6. Mi lava ni nga vutisi njhani naa?

7. Hiswona maseve, na ha ya ni ya vutisa kun'wana.

Vahlaveleri: Loko a nga tshami le kaya le, u nga fambi u n'wi lava

lomu mitini, hi ku siku rin'wa u ta tsemiwa.

8. Kambe maseve mi nga ni dlaya ni fela sweswo ntsena!

9. Ni vona ni nga dyohi ku vutisa.

10. Mi lava ni ya vutisa ka mani naa?

11. Mina ni nga ka ni nga tshiki ku vutisa.

12. N'wina maseve vanuna va va'nwana ma va tumbeta,

loko hi mi vutisa mi tshemba ku lwa, leswi mi swi endla

a hi swona.

Vahlaveleri: Nuna wa wena wa tsandza wenoo,

loko ni ku tlhela wa ala, a ku rhandzi wo fositela!

13. A nge vuli sweswo a byela n'wina.

14. *Why* va ni tsema ni fela nuna wa mina?

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Seveni- munghana

Fuhla- ku tumbeta

Fositela- ku sindzisa

Why- hikwalaho ka yini

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri vulavula hi wansati loyi a fambaka a lavana na nuna wa yena. Laha a nga fika a nghena emutini wa maseve wa yena, a vutisa kona tanihileswi a twile mavarivari ya leswaku nuna wa yena u kumeka kona. Maseve wa yena u n'wi hlamula marito yo vava no tlhava mbilu ku ve u swi tiva kahle leswaku wanuna loyi a vutisiwaka hi yena u lo n'wi pfalela endlwini ya yena.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Risimu leri ri paluxa wansati tanihi munhu wo pfumala ntwelavusiwana eka un'wana wansati. Hakunene a va hembangisa lava nga basa tinhloko hi vutivi loko va ku: nala na muxengi wa wansati un'wana i wansatikuloni. Eka mitila leyi landzelaka hi twa hiloko wansati loyi a tumbeteke nuna wa maseve a hlamula maseve wa yena hi ndlela yo vava yo komba ku ka a nga tivoni nandzu hi swendlo swa yena:

Mamayila wa vava, u rhangi u ni vutisa tolweni,

se na namuntlha wa vuya!

Ematshan'wini yo va a hlamula xivutiso lexi a vutisiweke xona mayelana na nuna wa maseve, yena u hlamula leswaku Mamayila wa karhata hikuva u tshamela ku vutisela swilo swin'we. Leswi swi hi paluxela ku biha mbilu ka wansati loyi hikuva ntiyiso u wu tiva kahle. A fanele a vula leswaku nuna loyi a laviwaka u kona endzeni ka yindlu ya yena, ematshan'wini yo lehisa timhaka.

Nqambhi yi ya emahlweni yi paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a tekaka vavanuna va vanhu a tshemba xikonyololo. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu nge:

Loko a nga tshami le kaya le, u nga fambi u

n'wi lava lomu mitini, siku rin'wana ua ta tsemiwa.

Eka ntila lowu nga laha henhla, nqambhi yi paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a nga riki na mhaka na munhu un'wana leswaku u titwisa ku yini. Loko u ri munhu loyi a nga na mapfalo u nge teki nuna wa munhu u tlhela u hlamula marito mo

vava eka n'wini wa nuna. Marito ma wansati loyi ma hi paluxela leswaku siku rin'wana a nga tikuma a tsemile munhu loko o ta a ta n'wi vutisa hi ta nuna wa yena emutini wa yena. Loko risimu ri karhi ri ya fika emakumu, hi kuma mitila leyi landzelaka:

Nuna wa wena wa tsandza weno, loko ni ku

tlhela wa ala. A ku rhandzi wo fositela.

Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu wo biha mbilu swinene eka wansatikuloni. U byela n'wini wa nuna marito mo tlhava no vava a vula leswaku nuna wa yena loko a n'wi byela leswaku u fanele ku tlhela a ya eka nsati wa yena, yena wa ala a vula leswaku a nga ha n'wi rhandzi. U hetelela hi ku hlamusela leswaku lowa n'winyi wa nuna o lwela a nga ha rhandziwi.

4.7.4. I KEREKE YA NJHANI

1. Ni na nhlomulo, nsati wa mina wa khongela.

2. Ni na xirilo, nsati wa mina a khongelaka.

Vahlaveleri: U nghena kereke ya njhani, u vulavula hi

swidyoho swa mina.

3. Mufundhisi, mo pfumela naa, nsati wa mina a poyila mina.

4. Vazalwana mi ku Amen, nsati wa mina a poyila mina.

5. Mi tiyisela mi Amen, nsati wa mina a poyila mina.

6. Vazalwana, mo pfumela naa, vazalwana mo pfumelela xana?

7. Mi pfumelela nsati wa mina a yima, a poyila mina.

8. Mi yimbelela hi ku tsaka mi tsakela vumbhoni lebyi a byi hlayaka.

9. Mi ba na mavoko mi tsakela vumbhoni lebyi a byi hlayaka.

Vahlaveleri: Ende mi nga swi endla ka njhani,

mi phokotela mavoko ku poyiriwa munhu.

10. *In the name of Jesus*, Ni ta ku vazalwana Amen!
11. Ni yima emahlweni ka n'wina ku vula vumbhoni
lebyi ni byi voneke hi mahlo Amen!
12. Hileswaku ni ve na *problem* nkarhi wo leha ngopfu,
ni nga tivi leswaku ni nga yi huma njhani Amen!
13. Nuna wa mina ma tiva, a va rhandzana na mhani van'wana
va ka Mphambo swi nga ni khomi kahle Amen!
14. Ma tiva mhani Mavutani va ta va ni khongotela
hi swikhongelo Amen!
15. Va ku tiyisela swi ta lungha, u ta hlula Amen!
16. Ma tiva swi ni tekele nkarhi ku amukela ni pfa ni hleketa
ku va yela kwale a va rhandza ku ya kona, eka mhani va ka
Mphambo Amen!
17. Kambe ma tiva ku te loko ni titsona swakudya ni khongela,
ni swi twa ku na hlula hi vito ra Yesu Amen!
18. Ni vulavula sweswi a va ha yi ka Mphambo,
loko ni vuya ni va kumi va ri kona mikarhi hinkwayo Amen!
19. Se hikokwalaho ka sweswo, a hi beleni Xikwembu mavoko
hi ku praise the Lord, praise the Lord!
20. **Loko kereke yi huma, mi vulavula hi swidyoho swa mina.**
21. **Mi yima hi tigurupu mi hlevahleva,**

mi ku a ni nge ngeni ka tatana.

22. Ma hamba, ma hamba mani.

23. Ma tiva Zakiya u katekisiwile ku ve a ri mudyohi na?

24. Wansati wa mudyoho u ponisiwile, va karhi va lava ku n'wi
khandla hi maribye.

25. N'wina mo avanyisa naa, se n'wina mo avanyisa.

26. N'wina mo hlevahleva, n'wina mi hlevahleva mina.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

In the name of Jesus- hi vito ra Yesu

Problem- xiphiqo

Ku titsona swakudya- ndlela leyi tirhisiwaka hi vazalwana loko va lava ku khongelela swo karhi

Praise the Lord- a ku dzunisiwi Hosi

Tigurupu- mitlawwa

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a poyilaka nuna wa yena emahlweni ka ntshungu wa kereke. U humesela swihundla na ku tsandzeka ka nuna wa yena evanhwini. Wansati loyi u yima emahlweni ka ntshungu a vulavula swihundla hinkwaswo swa muti a nga nhloniphi na vukona bya nuna wa yena.

iii. Nxopaxopo

Nqambhi yi paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a nga riki na xihundla eka timhaka ta ndyangu hi vito ra ku yena i muzalwana, u ponisiwile naswona lava a va byelaka timhaka ta ndyangu wa yena va tengile swinene lero vona a va na swona swihundla swa miti ya vona. Hi twa eka risimu nuna wa wansati loyi a ku:

Ni na nhlomulo nsati wa mina wa khongela.

Nina xirilo nsati wa mina a khongelaka.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku wanuna loyi u twa ku vava embilwini ya yena hileswi nsati wa yena a ngenaka kereke. Leswi swi yisiwa emahlweni hi ntila lowu nge:

U nghena kereke ya njhani u vulavula hi swidyoho swa mina?

Nqambhi yi boxa leswaku wanuna loyi u twa ku vava embilwini na le moyeni wa yena hikuva nsati wa yena u nghena kereke leyi a yi ngenelaka ku poyila yena, a byela ntshungu hi swidyoho swa yena. Hi ku landza ntiyiso, kereke hi tiva ku ri ndhawu leyi vanhu va faneleke ku kuma ku phyuphya ka miehleketo no va va kota ku rhula leswi va tikelaka, ku hlantswiwa swidyoho swa vona no horisa mimoya ya vona leyi khinyekeke, ku nga ri ku avanyisiwa no poyiliwa hikwalaho ka swidyoho swa vona.

Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni hi twa hilaha vazalwana va baka hakona mavoko va seketela leswi hlamuseriwaka hi lowa wansati. Leswi hi swi vona hi mitila leyi landzelaka:

Mi yimbelela hi ku tsaka mi tsakela vumbhoni lebyi a byi hlayaka

Mi ba na mavoko mi tsakela vumbhoni lebyi a byi hlayaka.

Nqambhi yi ya emahlweni yi hi paluxela maendlelo ma kereke leyi ngeniwaka hi wansati loyi, leswaku a hi kereke leyi nga na nawu wo dyondzisa vavasati leswi va faneleke ku swi vula evanhwini loko va hlaya vumbhoni na leswi va nga fanelangiki ku swi vula. Leswi hinkwaswo swi hi paluxela leswaku wansati loyi a nga na mhaka na leswaku nuna wa yena vazalwana va ya n'wi langutisa njhani endzhaku ka vumbhoni, ntsena yena a yimile emahlweni ka vona a khensa Xikwembu hi ku poyila nuna wa yena.

Loko hi gimeta risimu hi kuma leswaku loko kereke yi huma, ntshungu wu vumba mitlawwa wu vulavula hi swidyoho swa nuna wa wansati loyi. A vo vulavula ntsena kambe va swi endla emahlweni ka yena. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Loko kereke yi huma mi vulavula hi swidyoho swa mina.

Mi yima hi tigurupu mi hlevahleva, mi ku a ni nga ngheni

ka tatana.

Mitila leyi nga laha henhla ya ha hi paluxela leswaku wansati loyi a nga na xihundla eka timhaka leti endlekaka exikarhi ka yena na nuna wa yena. Wansati hambiloko a vavisiwile hi swendlo swa nuna wa yena, a nga fanelangi ku n'wi poyila emahlweni ka ntshungu wa kereke. Wansati loyi u paluxiwa nakambe tanihi munhu loyi a tshembaka ngopfu vanhu va le kerekeni ku tlula ndyangu wa yena. Leswi hi swi vona hiloko a pfumelela leswaku va yima hi mitlawwa va hleva nuna wa yena, va tlhela va n'wi avanyisa leswaku a nge ngheni ematilweni.

4.8. NKOMISO WA VUTOMI BYA BENNY MAYENGANI

Benny Mayengani u velekiwile eTzaneen endhawini leyi va yi vitaka Bolobedu hi ti 11 Sunguti 1978. U dumile swinene loko a ta humesa alibamu ya yena ya 'Tiba Ben' hi lembe ra 2011. Mavito ma yena loko ma helerile i Bennet Baloyi. U tiveka swinene hikuva a tirhile na vanhu vo tanihi Jambatani, Prince Rhangani, Joe Shirimani na Vana va Ndoda ehansi ka ntlawa lowu a wu vitaniwa 'Limpopo Poison'. Hi ti 28 Ndzati 2013 hi mikarhi liya ya masagwadi ya Xitsonga, Benny Mayengani u vile a hlawuriwa eka swiyenge swinharhu swa 'Best Xitsonga Male Artist', 'Best Xitsonga Popular Song of the year' na 'Best Xitsonga Album of the year'. Alibamu ya yena ya vukhume (10) 'Ni Happy' leyi humesiweke hi lembe ra 2019 yi hlawuriwile eka Limpopo Music Awards eka 'Best Male Artist'.

4.8.1. TINSIMU TA BENNY MAYENGANI

4.8.2. XITOLONGHWADHLA

1. N'waMarhanga ka Zava mhane,
mina ni voni Mulungu mamani.
2. Ku na mayellow bone ha he weno.
3. Lamo tola pholichi ha he weno.
4. Pholichi leya kiwi ha he weno.
5. Tshika xitolonghwadhla.
6. Gelegele hi weno, ha he weno.
7. Nghwadhla ndzi weno, ha he weno.
- Vahlaveleri:** Ha he weno.
8. **U te wa fa hi mino ha he weno.**
9. **U fa hi Rhangani ha he weno.**
10. **Se u fa hi Sarila ha he weno.**
11. **U xipuku xa nghwadhla.**
12. **U ngenji ya tingenji.**
13. Nghwadhla ndzi weno.
14. Gelegele hi weno.
15. **A wu va voni vanghana va wena,**
loko va nghwadla va xava timovha.
16. **Wena hi mali ya vugelegele,**
u hluleka no xava mubedo.
17. Nghwadhla ndzi weno.
18. **U khigela xibakele.**

19. Gelegele ndzi weno.

20. U khigela xibakele.

21. Zava yi hluvukile, yi na *mayellow bone*,
lamo tola pholichi.

22. Ngenji ndzi weno.

23. Tshika xitolanghwadhla.

24. Zava yi hluvukile, yi na *mayellow bone*,
lamo tola pholichi

25. Pholichi leya Kiwi.

26. Tshika xitolanghwadhla.

27. Nghwadhla ndzi weno

28. U ngenji ya tingenji.

29. Iraq ku file vanhu, va tsema misisi.

30. Va xavisela ngenji, ngenji ya tingenji.

31. Leyi i Iraq, misisi ya tifake.

32. Nghwadhla hi weno.

33. Gelegele hi wena.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Xitolanghwadhla- switolatolani swo tshwukisa xikandza

Mayellowbone- munhu wo tshwuka ngopfu

Gelegele- munhu wo rhandza ngopfu vugangu

Nghwadhla- munhu wo rhandza ngopfu vugangu

Ngenji ya tingenji- munhu loyi a endlaka timhaka ta vugangu hi ndlela yo chavisa

Mali ya vugelegele- mali yo kumiwa hi ku endla vugangu

Hluleka- ku tsandzeka

Ku khigela xibakele- ku pfumala xikhigelo

Ti fake- swilo swo ka swi nga ri swa ntiyiso

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a nga hundzuka wa xitshopana/wo tshwuka hikwalaho ko tola switolatolana swo tshwukisa xikandza, leswi vuriwaka “Xitolanghwandhla”. Wansati loyi u tikomba a ri munhu loyi a rhandzaka ngopfu swilo hikuva u tola na pholichi ya kiwi exikandzeni a endlela ku koka vavanuna rinoko. Wansati loyi a nga na nchumu ekaya ka yena ehandle ka xitolanghwadhla.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nqambhi yi paluxa vavasati tanihi vanhu vo rhandza ngopfu swilo swo tisasekisa xikandza hi switolatolana swo tshwukisa nhlonge. Hi twa hiloko yi ku:

Mina ni vonile mulungu.

Mulungu i munhu loyi a nga na nhlonge yo basa hi mavulavulelo ya masiku hinkwawo, hi nga vula leswaku Mulungu i munhu wo tshwuka. Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu loyi a lavaka ku tihundzula Mulungu hi ku tola switolatolana swo hundzula nhlonge. Nqambhi yi godela wansati loyi hi ku n’wi vitana hi mavito lama landzelaka:

Gelegele hi weno, ha he weno.

Nghwadhla ndzi weno, ha he weno.

Gelegele i rito leri tirhisiwaka ngopfu hi vanhu lava humaka etindhawini ta le Maputo. Va va va ri karhi va vula wansati loyi a fambaka hinkwako a lavana na

vavanuna, ngopfungopfu vavanuna va vanhu. Hi ririmi ro olova hi nga vula leswaku gelegele i xiphukuphuku xa wansati.

Nqambhi yi tirhisile na rito “nghwandhla” ku paluxa ndlela leyi wansati loyi a nga xiswona. Nghwadhla i riviti leri vulaka kumbe ku hlamusela leswaku wansati loyi u rhandza ngopfu vavanuna.

Wansati loyi u paluxiwaka tanihi munhu loyi a nga riki na mhaka no tihlayisa hikuva u rhandzana na vanhu vo tala hi nkarhi wun’we. Leswi hi swi vona hi mitila leyi landzelaka:

U te wa fa hi mina, u fa hi Rhangani.

se u fa hi Sarila. U xipuku xa nghwandhla,

u ngenji ya tingenji.

Leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela leswaku wansati loyi u rhandzana na vavanuna vo tala hi nkarhi wun’we. Nqambhi yi tirhisile rivita swianakanyiwa *Xipuku* ku paluxa xiyimo xa vuphukuphuku bya wansati loyi. *Xipuku* i moya wa munhu loyi a feke lowu vuyaka hi nkarhi wa nivusiku. Swi tikomba kahle leswaku wansati loyi nqambhi yi n’wi venga ku tlula na mpimo hi matirhiselo ya yona ya marito mo tika. Leswi swi seketeriwa hi loko yi vula leswaku:

U ngenji ya tingenji.

Ngenji i munhu loyi ntirho wa yena ku nga ku hanyela ku rhandzana na vavanuna a tlhela a pfumala mahanyelo. Nqambhi yi ya emahlweni yi paluxa wansati loyi loko yi ku:

A wu va voni vanghana va wena,

loko va ngwhadhla va xava timovha, wena hi mali ya

vugelegele u hluleka na ku xava mubedo.

Ngwhadhla ndzi wenoo! U khigela xibakele

Wansati loyi u paluxiwa hi ndlela ya leswaku o nghwandhlela mahala hikuva a nga na nchumu ekaya ka yena. U pfumala na mubedo wunene wo etlela eka wona kambe loko ri xile u famba a ya ehansi na le henhla a rhandzana na vavanuna.

Nqambhi yi tirhisile xigaririmi lexi ku nga xikhovolelo ku paluxa leswi humelelaka eka Zava. Hi twa loko yi ku:

Zava yi hluvukile, ku na mayellowbone

Lavo tola pholichi, pholichi leya kiwi.

Leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela leswaku nqambhi yi khovolela muganga wa ka Zava leswaku wu hluvukile, no vuyeriwa hileswi ku nga na wansati loyi a tihundzuleke Mulungu hi ku tola pholichi. Ku komba leswaku nqambhi ya nyangatseka hi mitirho ya wansati loyi hi twa hi loko yi ku:

Tshika xitolanghwadhla

Nqambhi yi boxa leswaku wansati loyi u fanele ku tshika ku tola switolatolana leswi nga n'wi hundzula Mulungu, hikuva a swi kahle.

Nqambhi yi tlhela yi paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a rhandzaka ku xava misisi yo tisasekisa eka makula. Hi twa hi loko a ku:

Iraq ku file vanhu, va va tsema

misisi va xavisela ngenji.

Mitila leyi nga laha henhla yi paluxa leswaku wansati loyi a swi heleli eka ku tola xitolanghwadhla ntsena, kambe u xava na misisi ya vanhu lava nga dlawa hi nyimpi ya le Iraq, ku endlela leswaku a ta koka vavanuna rinoko. Nqambhi yi gimeta hi ku boxa leswaku:

Misisi ya ti fake, nghwadhla hi wena.

Gelegele hi wena.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku wansati loyi u xava misisi yo ka yi nga ri eka xiyimo xa manyunyu hikwalaho ko rhandza ngopfu swilo, no va a ri xiphukuphuku.

4.8.3. MHANA DIVHIXINI

1. Ni ku nghoma leyi ni bela vabvana lava va nga hloma.
2. Mina nghoma leyi ni bela vabvana lava va nga hloma.
3. **N'wina vukati lebyi ma hi bombisela mhana Divhixini.**
4. **Ku ve swi dakwa ngopfu swilo leswa n'wina,
swi vuya nampundzu.**
5. Mhana Remember, vinyi va vukati.

Vahlaveleri: Mha ni navele, mhane mha ni navele.

Vukati byo tano mha ni navele.

Bya vaporofita, lebyi bya tinhlanga.

Swa matshopetana mha ni navele.

6. **Wa vona mina, loko ni fika le kaya ni fika tidakwisile.**
7. **U ta dyi kuma dyi ambalo botsotso na xikipa ka politiki.**
8. **A ni khomi thyaka mina.**
9. Wena u na vukati mhi ni khomi nuna, boso i mane?
10. Wena u na mereji mhi ni khomi nuna boso i mane?
11. **Vukati bya kona se mo fositela mhana Divhixini.**
12. **Vukati bya kona se khongotela mhana Divivhixini.**
13. **Mhana Remember, vinyi va vukati.**

14. Ku ve swi dakwa ngopfu swilo leswa n'wina

swi vuya nampundzu.

15. Mina a ni navele.

16. Xi njhani xitirese na timereji leto fositela?

17. Phela swi dakwa ngopfu swilo leswa n'wina

swi vuya nampundzu.

18. Mhana Remember, vinyi va vukati.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Vabvana- vavasati lava nga se bebulaka vana vo tala

Swidakwa- vanhu vo tshama va popiwile hi byalwa

Vinyi va vukati- nsati loyi a nga tekiwa hi xuma

Vukati bya tinhlanga- vukati byo tirhiseriwa murhi lowu tlhaveriweke emirini

Botsotso- buruku yo kula milenge

Boso- nhenha/ munhukulu

Fositela- sindzisa

Xitirese- ntshikelelo wa miehleketo

Mereji- vukati

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a nga na vukati lebyi a ngo tikokotela ku va eka byona. Ku hlamuseriwa leswaku wansati loyi u ngenile eka vukati lebyi hi ku tirhisa mirhi ya tin'anga na vuporofeta. Wansati loyi u hlamuseriwa a ri munhu loyi vukati bya kona a ngo lwela kunene hikuva yena u tshama evukatini na nuna

kambe nuna wa yena a nga n'wi rhandzi u na munhu un'wana loyi a rhandzanaka na yena.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nqambhi yi paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a nga na manyunyuni yo bombisela vanhu leswaku yena u tekiwile ku ve nuna wa yena a nga na wona nkarhi wo tshama na yena ekaya tanihi nuna na nsati. Hi twa nqambhi yi ku:

N'wina vukati lebyi ma hi bombisela mhana Divhixini.

Ku ve swi dakwa ngopfu swilo leswa

n'wina swi vuya nampundzu.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku wansati loyi evukatini u lo tshama hi ku lwela, nuna wa yena a nga tshami ekaya a hungasa na yena, kambe u dzumba ebyalweni, a hetelela hi ku etlela lomo a vuya nampundzu. Mitila leyi yi landzelaka yi hi paluxela tindlela leti wansati loyi a kumeke ha tona vukati:

Vukati bya ku tano, mha ni navele, bya vaporofeta,

lebyi bya tinhlanga, swa matshopetana

mha a ni naveli.

Leswi nga laha henhla swi hi paluxela leswaku wansati loyi a nga kumangi vukati hikuva a karhi a rhandziwa hi lowa nuna wa yena, kambe u byi kumile hi ku ya eka tin'anga a ya tlhaveriwa tinhlanga hi swirhezana va n'wi chela murhi lowu nga endla leswaku a kuma vukati. Wansati loyi u tlhela a paluxiwa tanihi munhu loyi a yaka eka vaporofeta a fambela nuna wa yena leswaku a n'wi rhandza.

Nqambhi yi tirhisile rivitaswilo "matshopetana" ku paluxa xiyimo xa vukati bya wansati loyi, leswaku a hi vukati bya nchumu kambe i bya matlangwana.

Hi twa nuna wa wansati loyi a boxa leswi landzelaka ku paluxa leswaku hakunene a nga n'wi rhandzi:

Wa vona mina loko ni fika ekaya ni fike ni tidakwisile.

U ta dyi kuma dyi mbali botsotso na xikipa xa politiki.

A ni khomi thyaka mina.

Swi le rivaleni leswaku hakunene wansati loyi o bombisa mahala vukati bya yena, nuna wa yena a nga lavi no n'wi vona emutini wa yena, naswona a nga na nkarhi wo tikuma a karhi a endla timfanelo ta yena tanihi wanuna loyi a nga teka, hikuva wansati wa yena a nga tirhandzi, u ambala swikipa swo phakiwa na tibotsotso, leswi nga kokiki nuna wa yena rinoko.

Nqambhi yi yisa emahlweni yi paluxa wansati loyi tanihi munhu wo lwela vukati. Hi twa hi loko yi ku:

Vukati bya kona se mo fositela mhana Divhixini.

Vukati bya bya kona se mo khongotela mhana Divhixini.

Mhana Remember, vinyi va vukati.

Mitila leyi nga henhla yi hi paluxela leswaku wansati loyi u lo kuma vukati kumbe ku kuma nkateko wo vula leswaku hi yena n'winyi wa vukati kambe nuna wa yena a nga n'wi rhandzi, wa fositela, wa sindzisa, wa lwela, no khongotela ku tikuma a ri eku rhandziweni hi nuna wa yena.

Nqambhi yi gimeta hi ku paluxa leswaku wansati loyi u na xitereke hikwalaho ko kokotela vukati. Hi twa hiloko yi vutisa yi ku:

Xi njhani xitirese, na timereji to fositela?

Mitila leyi nga laha henhla ya ha hi paluxela leswaku wansati loyi u bombisela vanhu va le handle hi vukati lebyi byi n'wi vangelaka ntshikelelo wa miehleketo hikwalaho ko tshama evukatini byo pfumala rirhandzu.

4.8.4. MARHANGATSHOVELA

1. Hayee hohoho, laha mati a ma yimile kona

- ku akiwe dyimolo.
2. Ri nga ka ri nga pfuki.
 3. Hi mina marhangatshovelo.
 4. **Hi holovile na nsati lowa ntunga la.**
 5. **Ni holovile na nsati lowa ngenji.**
 6. Ni holovile na nsati lowa ntunga.
 7. Ni holovile na nsati lowa ngenji
 8. **Hi mina marhangatshovelo.**
 9. **Laha mati a ma yimi kona ku akiwe**
dyikolo weno.
 10. **Ri nga ka ri nga pfuki.**
 11. **Jezebel nsati wa nghwavava.**
 12. Xi rhandza *ticeleb* nsati wa nghwavava.
 13. Hi khumudzele khale, hi dyile xifaki.
 14. A hi paka, wena u paka.
 15. Xi vulavula ngopfu.
 16. U nga tlangeli kona nsati wa nghwavavani.
 17. Wansati un'wana na un'wana a wu swi tivi i ex ya munhu.
 18. Na wanuna un'wana na un'wana a wu swi tivi I ex ya munhu.
 19. Hi holovile na nsati lowa ntunga la.
 20. Hi holovile na nsati lowa ngenji la.
 21. U akile ximbindzimbindzi marhumbini ya ka hina.

22. U akile *dyimansion* marhumbini ya ka hina.
23. Hi mina marhangatshovelo.
24. Laha mati a ma yimile kona ku akiwe dyimolo weno.
25. Laha mati a ma yimile kona ku akiwe xikolo weno.
26. Ri nga ka ri nga pfuki.
27. Xi rhandza ticeleb nsati wa nghwavava.
28. Hi khumudzele khalensati wa nghwavava.
29. Wansati un'wana na un'wana a wu swi tivi i ex ya munhu.
30. Na wanuna un'wana na un'wana a wu swi tivi i ex ya munhu.
31. Hi holovile na nsati lowa ntunga la.
32. Hi holovile na nsati lowa ngenji la.
33. U akile ximbindzimbindzi marhumbini ya ka hina.
34. U akile *dyimansion* marhumbini ya ka hina.
35. Laha mati a ma yimile kona ku akiwe dyimolo weno.
36. Laha mati a ma yimile kona ku akiwe xikolo weno.
37. Ri nga ka ri nga pfuki.
38. A hi paka, wena u paka.
39. Xi vulavula ngopfu.
40. U nga tlangeli kona nsati wa nghwavavani.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Marhangatshovela- munhu wo sungula ku kuma swo karhi

Ticeleb- vanhu vo duma/ tiveka

Nghwavavani- wansati wo rhandza ngopfu vugangu

Ex- kale ka munhu wa munhu

Ntunga- wansati wo rhandza ngopfu vavanuna

Dyimansion- yindlu leyikulu

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wanuna loyi a tikombaka a ri na rivengo embilwini ya yena hikwalaho ka wansati loyi a nga tshama a rhandzana na yena. Wansati loyi u n'wi paluxa tanihi munhu loyi a nga tshembekangiki eka yena. U n'wi vitana hi mavito mo tala mo komba leswaku i munhu loyi a ngo hanyela vavanuna loko ri xile.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Eka risimu leri nqambhi yi paluxa wansati tanihi munhu loyi a ngo hanyela ku rhandzana na vavanuna vo hambanahambana loko ri xile hi twa hi loko yi ku:

Hi holovile na nsati lowa tunga la,

hi holovile na nsati lowa ngenji.

Rito “tunga” na “ngenji” i vamavizweni lava hlamuselaka wansati loyi a nga tihloniphiki, loyi a endlaka timhaka ta vugangu na vavanuna vo hambanahambana. Swi hi komba kahle leswaku nuna wa yena u twa ku vava swinene ku fikela eka xiyimo lexi a nga ha riki na marito mo saseka no antswa ku hlamusela mahanyelo ma nsati wa yena. Hi twa nakambe a tithova mbilu hi ku vula leswaku:

Hi mina marhangatshovela, laha a ku yimile mati

se ku akiwe dyimolo weno. Ri nga ka ri nga pfuki.

Mitila leyi nga laha henhla yi paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a endlaka timhaka ta vugangu a tlhela a lava ku vuyela eka nuna wa yena wa khale. Hambileswi wanuna loyi a tikombaka a nga ha lavi ku twa nchumu hi nsati wa yena, marito ma yena ma hi paluxela leswaku u le ku tweni ka ku vava swinene,

na swona marito lama a ma boxeke ya ku hi yena marhangatshovela, ya hi paluxela leswaku o tithova mbilu hi ku vula leswaku hi yena wanuna wo sungula loyi a nga tikuma a karhi a etlela na yena. Leswi swi vuriwa ntsena hi wanuna loyi a ha twaka ku vava embilwini ya yena hikuva a hambanile na nsati wa yena.

Loko hi ya emahlweni hi vona wansati loyi a paluxiwa tanihi wansati wa le bibeleni loyi a dumile no tiveka hi ku endla timhaka ta manyala. Hi twa hi loko nqambhi yi ku:

Jezebel nsati wa nghwavavani.

Jezebel i wansati loyi a dumile swinene ebibeleni hi ku endla timhaka ta vugangu na manyala.

4.9. NKOMISO WA VUTOMI BYA GENERAL MUZKA

General Muzka loyi a tivekaka hi vito ra Chris Mkhonto, u velekiwile emugangeni wa Zandiya, eBushbuchridge. U sungurile ku tsakela timhaka ta vuyimbeleri a ha ri na malembe ya kaye. Endzhaku ka loko a ta va a kayakayile kwalomu ka khumenharhu wa malembe tanihi muhumelerisi na muyimbeleri, ku navela ka yena eka swa vuyimbeleri ku vile ku tswala mihandzu leyinene. Hi lembe ra 1990 hi laha Chris a nga sungula ku duma kona etindhawini ta le Bushbuckridge ekaya ka yena, laha a nga sungula ku vumba ntlawa lowu vitaniwaka 'Bende ya Maxangu' na malume wa yena laha a nga kandziyisa kona alibamu ya yena yo sungula leyi nga thyiwa 'Witas Machabe'.

U tirhile swinene na mufi Peta Teanet, loyi a tiveka tanihi hosi ya vuyimbeleri bya Disco, laha a nga dyondza kona ku tsala tinsimu, ku yimbelela na ku humelerisa.

Chris u tsarile tinsimu to hlaya swinene a tsalela tinqambhi to hambanahambana a tlhela a humelerisa tinsimu ta vona. U tirhile na vanhu vo tanihi Penny Penny, Joe Shirimani, mufi Robbie Malinga, Pensele, Nomxebo, Vuyelwa, Ntombi Marhumbini, Elias Baloyi, Benny Mayengani. U tlherile a tirha na tinqambhi ta le Komatipoort to tanihi Penuel, na ta le Mozambique ku nga Zaida na Carlos

Chongo na Mr Bow. Chris u tlhela a va na vutivi byo yimbelela tinsimu hi XiHindu no tlhela a kota ku cina micino ya Bhangra. Ku fikela sweswi Chris u na kwalomu ka 31 wa malembe a ri eka gondzo leri ra vuyimbeleri. U winile masagwadi ya Best Xitsonga Disco eka Munghana Lonene hi 2019, na sagwadi ra ku va a ri eka vuyimbeleri ku fikela malembe ya 20. U nyikiwile sagwadi leri hi va Bushbuckridge Talent Competition.

4.9.1. TINSIMU TA GENERAL MUZKA

4.9.2. MASOSAYITHI

1. Khale mina ni swi vona murhandziwa,

swa ku a wu ni rhandzi lavhi.

2. Phela mina na swi vona murhandziwa,

swa ku a wu ndzi rhandzi lavhi.

3. A kusuka u ya joyina masosayithi,

hi mpela se wo ni dlaya lavhi.

4. A nandzu wa kona i ku vulavula,

leswo loko no fa va ta ku nyika mali,

se wena u rhandza mali ku tlula nuna wa wena.

5. Phela mina a ni swi vona murhandziwa,

swa ku leswi a swi lunghanga.

6. Phela mina a ni swi vona murhandziwa,

swa ku a wu ni rhandzi lavhi.

7. Loko ni ku "one" wena u ri "two",

loko ni ku "three" se ni herile.

8. Va tshika xo khoma hi voko nkatanga,

xa le mbilwini u nga ti dlaya.

9. Khale mina ni swi vona murhandziwa,

swa ku a wu ni rhandzi lavhi.

10. Phela mina na swi vona murhandziwa,

swa ku a wu ni rhandzi lavhi.

11. A kusuka u ya joyina masosayithi,

hi mpela se wo ni dlaya lavhi.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Masosayithi- nhlango lowu tirhanaka na ku vekisa timali to lahla vafi

Lavhi- rito leri tirhisiwaka ku vitana munhu loyi u rhandzanaka na yena

Ku joyina- ku titsarisela

Loko ni ku one u ri two- loko ni ku tshinya wa ala

Va tshika xo khoma hi voko, xa le mbiwini - munhu wa tsandzeka ku tshika mahanyelo ma yena ma manyala

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi vavasati vo rhandza mali ku tlula mpimo. Vavasati lava va titsarisela na ku joyina tisosayithi hi xikongomelo xo kuma mali. Vavasati lava va kuma timali leti endzhaku ka loko va dlayile vavanuna va vona.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Eka ntila wa 1, nqambhi yi humesela ntlimbo lowu a yi ri na wona, lowu na wona wu tikombaka leswaku i khale wu ri kona hikwalaho ka vavasati. Ntlimbo lowu wu vonaka hi ku va yi tirhisile riengeteri ra nkarhi:

"Khale".

Rito leri "khale" ri kombisa swilo swa khale, kambe swa endleka swilo swa kona swa ha karhata munhu embilwini.

Eka ntila wa vumbirhi, nqambhi yi kombisa leswaku swilo leswi yi sunguleke ku swi vona khale na sweswi ya ha swi vona swi endliwa hi vavasati, naswona swi endla leswaku yi va na vonelo ra leswaku vavasati a va rhandzi vavanuna va vona, kambe vo tirhandzela swa le mandleni ntsena. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu nge:

Se wena u rhandza mali ku tlula nuna wa wena.

Leswi swi kombisa leswaku vavasati va rhandza ngopfu mali ku tlula vavanuna va vona. Eka ntila wa 2 na 3, hi laha se nqambhi yi humesaka hungukulu ra yona leswaku vavasati a va va rhandzi vanuna va vona hi leswi va joyinaka masosayithi hi xikongomelo xo lava ku dlaya vavanuna. Leswi hi swi vona hi ntila lowu nge:

Phela mina na swi vona murhandziwa, swa ku a wu ni

rhandzi lavhi. A kusuka u ya joyina masosayithi,

hi mpela se wo ni dlaya lavhi.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku vavasati a va na rirhandzu eka vavanuna va vona. Va titsarisela masosayithi hi xikongomelo xa leswaku loko vavanuna va vona va file va ta kota ku kuma timali, leti va nga ta tlhela va tidya na swigangu swa vona. Nqambhi yi boxa leswaku endzhaku ko tsarisela masosayithi, vavasati lava va dlaya vavanuna va vona.

Laha swi tikomba nqambhi yi tiva na xivangelo xa leswaku hikokwalaho ka yini vavasati va joyina masosayithi. Loko hi ya emahlweni na risimu, nqambhi yi hlamusela leswaku ku va vavasati va sungula mihlangano ya tisosayithi yi swi vona ku nga ri swilo swa kahle, a swi kombi rirhandzu eka vavanuna va vona.

Eka ntila wa 7, nqambhi yi ya emahlweni yi kombisa matikhomelo ya vavasati lava nga joyina masosayithi, leswaku a va yingiseli, a va tsundzuxiwi hi vavanuna va vona. Nqambhi yi tirhisile marito lawa landzelaka ku kombisa ku delela ka vavasati. Hi twa hiloko yi ku:

Loko ni ku "one" wena u ri "two,

loko ni ku "three" se ndzi herile.

Nqambhi yi ya emahlweni yi kombisa leswaku vavasati va ala ku tshika masosayithi. Yi tirhisile xivulavulelo lexi nge:

Va tshika xo khoma hi voko,

xa le mbilwini u ngo tidlaya.

Xivulavulelo lexi tshahiweke laha henhla xi kombisa leswaku swa olova leswaku munhu kumbe vavasati va tshika ku endla swilo leswi swi khomekaka evokweni, kambe swa tika ku va va tshika xilo lexi va xi rhandzaka hi mbilu na ku va va xi toloverile swinene.

4.9.3. WANSATI WO DYONDZEKA

1. A yuwi yuwi yuwi, hi n'wina mi nga ni rhumetela,

mi ku ni teka wansati wa ku dyondzeka.

1. Hi n'wina mi nga ni kokakoka, mi ku ni teka wansati

wa ku dyondzeka.

2. Namuntlha ni teke lowo dyondza, na yi vona nghunyuphezu!

3. Namuntlha ni teke lowo dyondza, na yi vona hangayivona!

4. U sukile a ku u ya entirhweni, se o vuya na mabyanyi ka nhloko.

5. Kasi le ntirhweni wa yena, mo tirha mi lo tlela na?

Mbuyelelo: A yuwi yuwi yuwi.

6. Hi maweekend se wa famba, a ya khoma timithini le ntirhweni.

7. Hi maweekend wa ni siya, a ya khoma timithini le ntirhweni.

8. Kasi le ntirhweni se ku pfumala maholiday na?

9. Lexi xi ni twisaka ku vava, se u vuya na misava ka nhloko.

10. Kasi timithini ta kona, se ti khomiwa va lo tlela naa?

11. Swakudya la mutini, mina ni nyikiwa hi mhani wa ku tirha.

12. Swambalo swa mina vamhane, se swi hlantswiwa hi
anti wa ku tirha.

Mbuyelelo: A yuwi yuwi yuwi.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Kokakoka- ku sindzisa munhu ku endla xo karhi

Ku vona nghunyupezu- ku vona maxangu

Ku vona hangayivona- ku vona maxangu

Mawikende- mahelo ma vhiki

Timithini- tinhlengeletano

Maholiday- masiku yo wisa

Anti- mutirhi wa le ndlwini/ mutini

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wanuna loyi a nga sindzisiwa ku teka nsati wo dyondzeka hi vatswari va yena. Wanuna loyi se u hlamusela leswaku wa xaniseka hikuva wansati loyi a nga n'wi teka u endla timhaka ta vugangu loko a ri entirhweni, naswona u tshamela ro hamba a vula leswaku u ya eka tinhlengeletano kasi u ya

hlangana na vavanuna va yena. Wansati loyi a nga tirhi nchumu swa le mutini wa yena, hinkwaswo ku endla mhani lavo tirha.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Nqambhi yi paluxa wansati tanihi munhu loyi a tirhisaka ntirho wa yena tanihi xivhiko xo ya endla timhaka ta vugangu. Wansati loyi a nga na mhaka na ku nuna u dya yini, u ambala yini kumbe u swi tekisa ku yini loko a vuya navusiku. Hi twa nqambhi yi paluxa wansati loyi loko yi ku:

*U sukile nampundzu a ku u ya entirhweni, se u vuya
na mabyanyi ka nhloko. U sukile a ku u ya entirhweni,
se o vuya na misava ka nhloko.*

Wansati loyi u paluxiwa tanihi wansati loyi a endlaka manyala a ri na nuna. Loko a suka nampundzu a ya entirhweni u hundza hi le ka swigangu swa yena a endla timhaka ta manyala ivi a rivala ku tidzudza mabyanyi na misava enhlokweni ya yena. Leswi swi hi paluxela leswaku hakunene wansati loyi a nga tihloniphi naswona a nga hloniphi nuna wa yena.

Risimu ri ya emahlweni ri paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a tshamaka a ri endleleni. U tshama a karhi a famba tinhlengeletano to ka ti nga heli ta mahelo ma vhiki. Hi twa hi loko nqambhi yi ku:

*Hi mawikende se wa famba a ya khoma timithini le ntirhweni.
Hi mawikende wa ni siya a ya khoma timithini le ntirhweni.*

Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu wo hembra, u tirhisa ntirho wa yena tanihi xivhiko xo famba a ya endla timhaka ta vugangu. U famba a siya nuna wa yena, a hembra a ku u ya mithinini. Nuna wa yena wa hlamala leswaku kasi yena o tirha a nga wisi ke. Hi twa hi loko a ku:

Kasi le ntirhweni ku pfumaleka na maholiday na?

Nuna wa yena wa hlamala hikuva u tiva exikolweni ku yiwa exikarhi ka vhiki ntsena, kambe nsati wa yena u tshama a ri exikolweni hambi ku ri masiku mo wisa. Nuna wa yena swi n'wi twisa ku vava swinene hikuva nsati wa yena a nga na nkarhi wa yena tanihi nuna wa yena. Leswi hi twa hi risimu loko ri ku:

Lexi ni twisisaka ku vava, se u vuya na misava ka nhloko

Kasi timithini ta kona se tikhomiwa va lo tlela na?

Swakudya laha mutini, mina ni nyikiwa hi anti wa ku tirha

Swimbalo swa mina vamhane, se swi hlantswiwa

hi anti wa ku tirha.

Wanuna loyi u twa ku vava hikwalaho ka mahanyelo ma nsati wa yena. Nsati wa yena loko a vuya timithinini u vuya a ri na misava enhlokweni ku komba leswaku a etlerile ehansi kwalomo a ri kona. Swi fikela laha lowa wanuna a lavaka ku tiva leswaku kasi le timithinini ta kona va va va lo etlela na? Wansati loyi a nga ha ri na nkarhi wo swekela nuna wa yena swakudya hikuva u tshama a ri endleleni. Swiambalo swa nuna se swi hlantswiwa hi mhani lavo tirha. Wansati loyi a nga swi voni swi ri nchumu naswona a nga tikombi a ri munhu loyi a nga na mapfalo mo titova no tivuyetela tanihi wansati loyi a nga evukatini.

4.9.4. NDZA TISOLA

1. Loko a ni swi tivile ingi ni nga zangi ni ku cata.

2. A loko a ni swi tsumbule khale inge ni nga zangi
ni ku cata.

3. Sweswi wo ni xanisa, wo ni xanisa nkata wena.

1. Sweswi wo ni hlupha, wo ni hlupha na vananga.

2. Loko wo swi lava wo ni kwatela hi nga holovangi.

3. Loko wo swi lava wo ni khomisa hi nga holovangi.
4. Ni ngo loko wo swi lava wo vitela maZion ma ya biya muti.
5. Loko wo swi lava wo ni vitela tin'anga ti ta biya muti.
6. Laha mutini hi tshama hi maguwa.
7. Swivanana swi tshamelaro vabya.
8. Lexi xi nga ngenisiwa hi murhi, xi humesiwa
hi murhi nkata.
9. Susa,susa yoo, susa, susa yoo!
10. Loko a ni swi tivile ingi ni nga zangi ni ku cata.
11. Loko a ni swi tsumbule khale inge ni nga zangi
ni ku cata.
12. Na tisola, na tisola ku ni ku tivele yini!
13. Na tisola, na tisola ku ni ku tivele yini!
14. Loko wo swi lava wo ni kwatela hi nga holovangi.
15. Loko wo swi lava wo ni khomisa hi nga holovangi.
16. **Ni ngo loko wo swi lava wo vitela maZion ma ya
biya muti.**
17. Loko wo swi lava wo ni vitela tin'anga ti ta biya muti.
18. **Laha mutini hi tshama hi maguwa.**
19. **Swivanana swi tshamelaro vabya.**
20. Lexi xi nga ngenisiwa hi murhi, xi humesiwa
hi murhi nkata.

21. Susa,susa yoo, susa, susa yoo!

22. Na tisola, na tisola ku ni ku tivele yini!

23. Na tisola, na tisola ku ni ku tivele yini!

24. Loko a ni swi tivile ingi ni nga zangi ni ku cata.

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Loko a ndzi swi tsumbule khale- loko a ndzi swi tivile khale

Ku biya muti- ku lava n'anga leswaku yi ta xuva muti hi murhi

Maguwa- timholovo/ tihuwa

Nkata- I nkomiso wa rito ' nkatanga/ nkatamina', leri tirhisiwaka ku vitana munhu loti u rhandzanaka na yena

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a tshamelaka ku xanisa nuna na vana va yena hi swendlo swa yena leswo biha. Wansati loyi u tshamela ro holovisa nuna wa yena ehandle ka xivangelo. Mikarhi yin'wana u khomisa nuna wa yena a nga dyohangi nchumu, kumbe a n'wi kwatela ehandle ka nandzu.

iii. Nxoponxopo wa risimu

Nqambhi yi paluxa wansati loyi tanihi munhu loyi a nga swi kotiki ku tisa kurhula endyangwini wa yena. U tshama a ri ku vangeneni ka timholovo endyangwini wa yena. Nuna wa yena a nga ha ri na kurhula. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu nge:

Sweswi wo ni xanisa, wo ni xanisa nkata wena.

Sweswi wo ni hlupha, wo ni hlupha na vananga.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku wansati loyi u tshamela ro xanisa nuna na vana va yena mikarhi hinkwayo. Loko hi ya emahlweni na risimu hi

kuma leswaku wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu wo rhandza ngopfu tin'anga na maZion. Leswi hi swi kuma eka ntila lowu landzelaka:

Ni ngo loko wo swi lava wo vitela maZion ma ya biya muti.

Loko wo swi lava wo ni vitela tin'anga ti ta biya muti.

Nqambhi yi hi paluxela leswaku wansati loyi wa swi kota ku famba a landza tin'anga na maZion va ta biya muti a nga twananangi na nuna wa yena. Hi tlhela hi twa hilaha nqambhi yi paluxaka wansati loyi tanihi munhu loyi a nga riki na mhaka na rihanyo ra vana va yena hakona, xa yena i ku vanga tihuwa. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Laha mutini hi tshama hi maguwa.

Swivanana swi tshamelaro vabya.

Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu loyi a nga swi kotiki ku hlayisa vana va yena, hikuva va tshamela ro vabya, kambe yena a nga swi teki swi ri nchumu, xa yena i ku holovisa nuna wa yena. Nqambhi yi hetelela yi hi paluxela ku tisola ka nuna wa wansati loyi hikwalaho ko va a n'wi tekile. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Na tisola, na tisola ku ni ku tivele yini!

Na tisola, na tisola ku ni ku tivele yini!

Loko a ni swi tivile ingi ni nga zangi ni ku cata.

Marito lama boxiweke laha henhla ma vuriwa ntsena hi munhu loyi se a nga karhala hi swendlo swa munhu wo karhi. Mbuyelelo wa xivulwana xa 'na tisola' wu hi paluxela leswaku swendlo swa wansati loyi a swa ha tiyiseleki naswona nuna wa yena u boxa leswaku loko ingi a swi tivile khale leswaku u ta hlangana na swilo swa muxaka lowu, ingi a nga zangi a n'wi teka a va nsati wa yena.

4.10. NKOMISO WA VUTOMI BYA GEORGE MALULEKE

George Maluleke u velekiwile eka Lambani eVenda hi 1958. U ngenile xikolo laha a nga tshika hikwalaho ka vusweti. U sungurile ku ya tirha emapurasini eBrits. Hi lembe ra 1980, u yile a ya tirha eka Rhaliweyi laha a nga fika a xava katara hi muholo wa yena wo sungula. Lava nga n'wi kucetela ku nghena eka swa vuyimbeleri hi lava landzelaka; Armando Xijumani Bila, Boy Munyamani, Mkhondo, MD Shirindza, Dokodela Thomas Chauke, M.P Chauke na VhoShimuyana. George loko a etlele a lorha a karhi a yimbelela tinsimu. U pfuniwile hi George Mhlupheki ku n'wi hlanganisa na sirha Makulelandleleni, loyi a ri muhumelerisi wa ndhuma hi nkarhi wolowo. U humesile alibamu ya yena yo sungula leyi a yi vitaniwa 'mina na famba nkatanga', yi kandziyisiwile eka khamphani ya Wayer leyi nga cinciwa yi vitaniwa Task. Eka khamphani leyi u rhikodile tialibamu ta khumen'we. U sukile a ya eka khamphani ya Fill Hollis laha a nga kandziyisa alibamu ya yena ya vukhumembirhi. Eka alibamu leyi a nga kumangi na peni wo tshwuka. Leswi swi n'wi kwatisile swinene laha a nga suka a ya eka CCP laha a nga fika a sungula ku vona mihandzu ya nyiko ya yena ya vuyimbeleri. Ku fikela sweswi u na khume ra ti'gold disc' na 28 wa tialibamu. U winile masagwadi mo hlaya eka tiSAMA, na le ka XM10.

4.10.1. TINSIMU TA GEORGE MALULEKE NA VAN'WANATI SISTERS

4.10.2. NI ZONDHA SWIENDLO

- 1. Xihambanyisi, wa tiva a yi tsakisi mitirho ya wena.**
- 2. U nga ni voni ku hleka, mina a ni tsakeli mitirho ya wena.**
- 3. Ndzi zondha swiendlo, mina a ni swi lavi swiendlo swa wena.**
- 4. Ndzi zondha mitirho, wena a ni ku zondhi Xihambanyisi.**
- 5. Ku teka loku mina manana, ni vona mihlolo.**
- 6. Ni vona mihlolo hi vutekateka lebyi.**

7. Ni vona mihlolo hi vutekateka mbavoo!
8. Mina na ku tiyisela, wena a wu hanyeki Xihambanyisi.
9. Xihambanyisi, wa tiva a yi tsakisi mitirho ya wena.
10. U nga voni ku hleka, mina a ni tsakeli mitirho ya wena.
11. **Ndzi zondha swiendlo, mina a ni swi lavi swiendlo swa wena.**
12. **Ndzi zondha mitirho ya wena a ni ku zondhi Xihambanyisi.**

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Xihambanyisi- I munhu wo rhandza ku lwisa vanhu/ wo tshama a ri ku lweni

Swiendlo- I mahanyelo lamo biha/ lamanene

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi vavasati lava onhaka mindyangu ya vanhu. Nqambhi yi tirhisile vito "Xihambanyisi" ku thya vito ra wansati loyi ku yimbeleriwaka hi yena. Vito "Xihambanyisi" ndzi nga ri hlamusela tanihi wansati loyi a nga na mitirho yo biha, a nga hanyekiki, u hahlula mindyangu ya vanhu, ku ve i wansati loyi a nga evukatini.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Eka ntila wa 1, nqambhi u kombisa leswaku mitirho leyi endliwaka hi vavasati ya ku hahlula miti ya vanhu a yi tsakisi. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu landzelaka:

Xihambanyisi, wa tiva a yi tsakisi mitirho ya wena.

Leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela leswaku mitirho ya vavasati a yi sasekangi, leswi vangaka leswaku va nga tsakeriwi hi vavanuna va vona. Eka ntila wa 2, nqambhi yi kombisa xiyimo xa vavanuna leswaku a swi vuli leswaku loko va ri vanhu va ku hleka, a va na mhaka na swo biha leswi swi endliwaka hi vavasati. Leswi hi swi vona hi ntila lowu nge:

U nga ni voni ku hleka, mina a ni tsakeli mitirho ya wena.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku vavanuna va swi kota ku pfa va bakanyela etlhelo mahanyelo ya vavasati va vona kambe etimbilwini ta vona va nga tsakangi hikwalaho ka swendlo swa vona leswo biha.

Loko hi ya emahlweni na risimu hi twa hilaha ngambhi yi kombisaka leswaku mitirho leyi yi endliwaka hi vavasati vavanuna va yi venga, a va yi tsakeli. Hambiswiritano, leswi a swi vuli leswaku va venga vavasati lava, kambe mitirho yo biha leyi va yi endlaka. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi landzelaka:

Ndzi zondha swiendlo, mina a ni swi lavi swiendlo swa wena.

Ndzi zondha mitirho ya wena a ni ku zondhi Xihambanyisi.

Mitila leyi nga laha henhla yi paluxela leswaku vavanuna a va na rivengo eka vavasati va vona kambe va venga mahanyelo na swendlo swa vona leswo biha.

Loko hi gimeta risimu hi kuma leswaku ngambhi yi kombisa leswaku mitirho leyi yi endla leswaku va ya va ya rilela vatswari va vona, va komba ku tisola eka vona. Va va tivisa hi mihlolo leyi va yi kombiwaka hi vavasati, na leswaku va ringeta ku tiyisela, kambe vavasati lava a va hanyeki.

4.10.3. A WU NGA YI KOTI HONCI

1. Siku rin'wana ni kha ni famba patwini x2

2. Ni kumi nguluve yi lo yima patwini ni yi rhwala.

3. Ni yi rhwala ni yi yisa kaya, honci.

Vahlaveleri: Nguluve u nge yi kote, yi toloverile ko ku

famba na mapatu x2

4. N'wamapatu u nga xi kota hi yini.

Vahlaveleri: Nguluve u nge yi kote, yi toloverile ko

ku famba na mapatu **x2**

5. Xana honci u nga yi kota njhani? X2

Mbuyelelo: Nguluve u nge yi kote, yi toloverile ko

ku famba na mapatu **x2**

6. Xana honci u nga yi koa njhani?

7. N'wamapatu u nga xi kota hi yini. X2

Vahlaveleri: Loko rixile yi ya hala na hala, yi toloverile ko

ku famba na mapatu.

8. Yi toloverile byo vudhlembadhlemba. X2

Mbuyelelo: Loko rixile yi ya hala na hala, yi toloverile ko

ku famba na mapatu.

9. Xana honci u nga yi kota hi yini.

10. N'wamapatu u nga xi kota hi yini?x2

Mbuyelelo: Loko rixile yi ya hala na hala, yi toloverile ko

ku famba na mapatu.

Vahlaveleri: Xirhandzandzhope u nge xi koti wena!

11. Hambi wo hlambisa a wu nga yi koti honci.x2

Mbuyelelo: Xirhandzandzhope u nge xi koti wena!

12. Hambi wo yi basisa u nge yi koti doo! X2

13. Wa tiva munhu u nge n'wi cinci vutomi.

14. Wa tiva munhu u nge n'wi cinci hanyelo .

15. Dyi toloverile ko ku famba na mapatu.

Mbuyelelo: Xirhandzandzhope u nge xi koti wena!

i. Tinhlamuselo ta marito ni swivulwa

Nguluve/ honci- xifuwo lexi kumekaka emakaya, xa thyaka, xa nomu wo leha, xo nona

N'wamapatu- munhu wo tshama a ri ku fambeni

Xirhandzandzhope- munhu wo ka a nga tirhandzi, wa futa

Vudhlembadhlemba- ku tshamela ku famba u nga tivi na lomu u ya ka yona

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wansati loyi a nga na futa, wo hanya ethyakeni, a nga hlambi. I wansati wo ka a nga pfumeli ku tshika mahanyelo ya yena yo biha. Wansati loyi a nga vileli hi miri wa yena, na laha a tshamaka kona na leswi a swi hanyaka swi fana na yena n'wini. Xin'wana hileswaku wansati loyi a rhandza ku famba kambe a nga tivi na lomu a yaka kona.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Eka ntila wa 1, nqambhi yi humesela ku vaviseka ka yona hi ku hlamusela hilaha yi rhwaleleke wansati loyi yi nga n'wi teka, loyi yi tlhelaka yi n'wi fananisa na nguluve. Ku ya hi marito ya nqambhi, u nga pfuna nguluve hi ku yi hlambisa (leyi ku nga vavasati kumbe wansati sweswi), kambe endzhaku ka nkarhi nguluve yi tlhelela ethyakeni. Kasi loko ku ri wansati yena u ta tlhelela eka mitirho ya yena yo biha leyi a yi toloveleke. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi nge:

Siku rin'wana ni kha ni famba patwini.

Ni kumi nguluve yi lo yima patwini ni yi rhwala.

Ni yi rhwala ni yi yisa kaya, honci.

Mitila leyi nga laha henhla yi kombisa ku khunguvanyeka no tisola ka nqambhi endzhaku ka loko yi rhwalerile wansati loyi a fananisiwaka na nguluve leyi a nga yi kuma epatwini, a yi yisa ekaya. Hi maendlelo ya yena a tiblyela leswaku o sasa, kasi masasani u fele ekhwatini.

Eka ntila wa 2, nqambhi yi ya emahlweni yi seketela mhaka ya leswaku yi ringetile ku pfuna wansati, kumbe vavanuna va ringeta ku pfuna vavasati, na ku va tiyisela, kambe va tsandzekile. Leswi hi swi vona hi mitila leyi landzelaka:

Nguluve u nge yi kote, yi toloverile ko ku famba na mapatu.

N'wamapatu u nga xi kota hi yini?

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku wansati u nge n'wi koti, hikuva a nga swi koti ku tshama endhawini yin'we, u toloverile ku tshama a ri endleleni. Nqambhi yi tlhela yi hlamusela leswaku vavanuna va tsandzeka ku pfuna vavasati hikwalaho ka mahanyelo ya vona lama fananisiwaka na ya nguluve. Nqambhi yi tirhisile xifuwo xo fana na nguluve ku paluxa matikhomelo yo biha ya vavasati. Honci i xifuwo xa le kaya lexi tivekaka hi ku rhandza thyaka, xi rhandza ridaka, xa nuha, xi tiveka hi ku dya xilo xin'wana na xin'wana. Honci, hi xivumbeko xa yona yi na nomu lowukulu naswona i xifuwo xo biha.

Hi ku languta hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla, swi tikomba kahle leswaku vavasati va fananisiwa na nguluve hi mahanyelo. Leswi swi seketeriwa hi mitila leyi nge:

Xirhandzandzhope u nge xi koti wena!

Hambi wo hlambisa a wu nga yi koti honci.

Leswi boxiweke laha henhla swi hi paluxela leswaku wansati hambu wo n'wi komba rirhandzu, u n'wi endlela swilo swa kahle, u nge swi koti ku n'wi cinca. Nqambhi yi tirhisile rivitankatsano 'xirhandzandzhope' ku paluxa ndlela leyi vavasati va alaka hayona ku cina eka mahanyelo ma vona mo biha. Nqambhi yi gimeta risimu hi ku vula leswaku:

Hambi wo yi basisa u nge yi koti doo!

Wa tiva munhu u nge n'wi cinci vutomi.

Wa tiva munhu u nge nwi cinci hanyelo .

Dyi toloverile ko ku famba na mapatu.

Nqambhi yi boxa leswaku wansati hambu wo n'wi hlayisa, u n'wi endlela hinkwaswo leswi a swi lavaka, ku n'wi cinca vutomi u nge swi koti. Nqambhi yi tlhela yi kombisa leswaku swa tsandza leswaku wansati loyi a cinca mahanyelo hikuva leswi a swi hanyaka se swi akerile eka yena.

4.10.4. MADAKWENI

1. Nkata mina u vuya nimixoxo na nivusiku.
2. Nsati wa munhu u famba nivusiku u nwa byalwa.
3. Hayi, wena u famba nivusiku u nwa byalwa.

Vahlaveleri: Ni vuya byalweni, u nga ndzi vutisi.

4. La mutini u vuya nimixoxo na nivusiku.
5. Mhani wa ndyangu u famba nivusiku.

Vahlaveleri: Ni vuya byalweni, u nga ndzi vutisi.

6. Nsati wa munhu u famba nivusiku.
7. Nkata u nga fambi nivusiku u nwa byalwa.

Vahlaveleri: Ni vuya byalweni, u nga ndzi vutisi.

8. U madakweni nkata mina.
9. Nkata mina u vuya nimixoxo na nivusiku.
10. Nsati wa munhu u famba nivusiku u nwa byalwa.
11. Hayi, wena u famba nivusiku u nwa byalwa.

Vahlaveleri: Ni vuya byaleni, u nga ndzi vutisi.

12. Nsati wa munhu u famba nivusiku.

13. Nkata u nga fambi nivusiku u nwa byalwa.

Vahlaveleri: Ni vuya byalweni, u nga ndzi vutisi.

14. U madakweni nkata mina.

i. Tinhlamuselo ta marito na swivulwa

Madakweni- munhu wo tshama a popowile hi byalwa

ii. Nkatsakanyo wa risimu

Risimu leri ri vulavula hi vavasati va miti lava fambaka nivusiku na ku vuya nimpundzu va ri mabyalweni. Naswona vavasati lava nga na hanyelo ra muxaka lowu a va yingiseli vavanuna va vona, va delela, hambi va layiwa a va twi, naswona a va tiyimiselanga ku cinca.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Ntila wa 1 wu paluxa nkarhi lowu vavasati va vuyaka ha wona ebyalweni laha nqambhi yi solaka, na leswaku a swi fanelanga leswaku nsati wa munhu a famba nivusiku, hambi ku ri ku nwa byalwa. Ntila lowu wu tlhela wu paluxa matikhomelo ya nsati kumbe vavasati lava nwaka byalwa, leswaku va na nkanu, a va kaneti leswi va byeriwaka swona, va swi amukela hi nkwinwirimba, na leswaku a va lavi ku vutisiwa nchumu. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu nge:

Ni vuya byalweni, u nga ndzi vutisi.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku wansati loyi u hanya vutomi byo tilawula no delela eka nuna wa yena. Loko a vutisiwa hi moya wa kahle lomu a vuyaka kona kusukela a humile hi xa matolo, u hlamula xiambela.

Nqambhi yi ya emahlweni yi paluxa hi ndlela leyi vavanuna lava nga na vasati lava nwaka byalwa va navelaka hakona leswaku vasati va vona va tshika ku nwa

byalwa, na ku vuya vusiku na nimixo, kambe swi tikomba swinene leswaku vavanuna lava a va yingisiwi hambi va vulavula. Hi twa hiloko nqambhi yi ku:

Nkata mina u vuya nimixo na nivusiku.

Nsati wa munhu u famba nivusiku u nwa byalwa.

Hayi, wena u famba nivusiku u nwa byalwa.

Mitila leyi nga laha henhla yi hi paluxela leswaku nuna wa wansati loyi u twa ku vava hi mahanyelo ma nsati wa yena lamo famba kusukela nimixo ku fikela nivusiku a ya nwa mabyalwa. Matirhiselo ma yena ma 'nkatamina' eka mhaka leyo vava ya hi kombisa rirhandzu leri a nga na rona eka nsati wa yena no navela leswaku siku rin'wana a nga fana na van'wana vavasati a tshika ku nwa byalwa, a hanya tanihi wansati wa muti. Nqambhi yi gimeta risimu hi ku vula leswaku:

U madakweni nkata mina.

Madakweni ku vuriwa munhu loyi a tshamelaka ku nwa byalwa. Loko a nga vonangi tshaku ra jomela kumbe bodhlela a nga yi ekaya. Nqambhi yi hlamusela leswaku wansati loyi u rhandza ngopfu byalwa no tshama a dakwile masiku hinkwawo.

4.10.5. KU NA MUTI KWALA?

1. La mutini hahani ni nga wu aka njhani muti na wansati wa xidakwa loyi? X2

Vahlaveleri: Wansati wa xidakwa wa aka muti.

Na wanuna wa xidakwa wa aka muti. **X2**

2. Ni nga wu aka njhani muti na wansati wa xidakwa loyi.

Vahlaveleri: Wansati wa xidakwa wa aka muti.

Na wanuna wa xidakwa wa aka muti.

3. Ni nga wu aka njhani muti na wansati wa xidakwa loyi.

Vahlaveleri: Wansati wa xidakwa wa aka muti.

Na wanuna wa xidakwa wa aka muti.

4. Ku na muti kwala?

5. Hahani a ni wu voni mina muti.

Vahlaveleri: Wansati wa xidakwa wa aka muti.

Na wanuna wa xidakwa wa aka muti.

6. Ku na muti kwala?

7. Hahani a ni wu voni mina muti.

Vahlaveleri: Wansati wa xidakwa wa aka muti.

Na wanuna wa xidakwa wa aka muti.

8. Wansati wa xidakwa u nyika *problem*.

9. A ni wu voni mina muti.

10. Ku na muti kwala?

11. A ni wu voni mina muti.

12. Wansati wa xidakwa u endlisa swihoxo.

13. Ni nge wu aki mina muti. **X2**

Vahlaveleri: Loko mi vona byalwa byi endlisa swihoxo

Why mi nga tshiki na? X2

14. Wansati wa xidakwa u vangela *tiproblem*.

15. A ni nge a ki mina muti. **X2**

16. A ni nga tshiki byalwa lebyi.

17. U ni kuma ni n'wa byalwa mina. **X2**

18. Ni nga wu aka njhani muti.

19. Na wansati wa xidakwa loyi. **X2**

20. Ku na muti kwala?

21. Hahani a ni wu voni mina muti. **X2**

Vahlaveleri: Ku na muti kwala?

Nsati u n'wa byalwa na wanuna

u n'wa byalwa. Mi nga wu aka njhani muti
ku na muti kwala?

22. La mutini hahani a ni wu voni mina muti.

i. Tinhlamuselo ta marito na swivulwa

Why- hikokwalaho ka yini

Problem- xiphiso

Xidakwa- munhu wo nwa ngopfu byalwa

ii. Nkatsakanyowa risimu

Risimu leri ri vulavula hi wanuna loyi a nga na xivilelo xa leswi a nga teka nsati loyi a tshamelaka ro nwa byalwa. Wanuna loyi u hlamusela hahani wa yena leswaku a nge vi na muti loko a ha hanya na nsati wa yena lowa xidakwa.

iii. Nxopaxopo wa risimu

Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu loyi a hanyelaka byalwa ntsena, a nga na mhaka na ku aka muti. Leswi swi paluxiwa hi mitila leyi landzelaka:

*La mutini hahani ni nga wu aka njhani muti
na wansati wa xidakwa loyi?*

Eka ntila lowu nga laha henhla hi twa hilaha wanuna a yisaka swivilelo swa yena eka hahani wa yena, swa leswaku a nga wu aka njhani muti loko a haa tekile wansati loyi wa xidakwa. Swi le rivaleni leswaku wansati loyi u sungurile ku nwa byalwa loko se a ri evukatini, hikuva wanuna loyi a nga ta vilela hi ndlela leyi loko ku ri leswaku u n'wi tekile a karhi a swi tiva leswaku i xidakwa.

Loko risimu ri karhi ri ya emahlweni hi kuma leswaku wanuna loyi u tshama a ri karhi a vilela swinene hikwalaho ka leswi wansati wa yena a n'wi vangela swiphiso loko a dakwile. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu landzelaka:

Wansati wa xidakwa u nyika problem.

Ntila lowu wu hi paluxela leswaku wansati loyi a nwaka byalwa u vangela nuna wa yena swiphiko. Swi nga endleka leswaku loko se a byi twile, a vanga timholovo kumbe a tsandzeka ku hlonipha nuna wa yena. Nqambhi yi hi paluxela leswaku wansati wa xidakwa u endlisa nuna wa yena swihoxo loko a dakwile. Leswi hi swi vona hi ntila lowu landzelaka:

Wansati wa xidakwa u endlisa swihoxo.

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku wansati loyi u endlisa nuna wa yena swihoxo hikwalaho ka manwelo ma yena ma byalwa. Swa endleka leswaku wanuna loyi a famba a lava swigangu hikwalaho ko pfumala kurhula na ntsako endyangwini wa yena. Swi nga tlhela swi endleka na leswaku wanuna loyi a sungula ku hanya vutomi byo biha hikwalaho ka swendlo swa nsati wa yena, ku ve yena a ri munhu wa mahanyelo ma kahle.

Hi twa vahlaveleri va risimu va kombisa leswaku loko wanuna loyi a kombisaka ku vilela leswaku a nge vi na muti hikwalaho ka nsati wa yena wa xidakwa o tshika ku nwa byalwa kutani na nsati wa yena a tshika, swihoxo leswi va swi endlaka a va ta kota ku swi papalata hinkwavo. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu nge:

Loko mi vona byalwa byi endlisa swihoxo

Why mi nga tshiki na?

Ntila lowu nga laha henhla wu hi paluxela leswaku nuna na nsati loko va vona leswaku byalwa byi va endlisa swihoxo, vo fanele ku tshika hikuva a byi va pfuni nchumu, bya va onhela.

Loko risimu ri ya emakumu hi twa wanuna loyi a kombisa leswaku a nge vi na muti hikwalaho ka nsati wa yena lowa xidakwa. Leswi swi seketeriwa hi ntila lowu nge:

La mutini hahani a ni wu voni mina muti.

Nqambhi yi gimeta risimu hi ku hi paluxela leswaku wanuna loyi a nga tivoni a ri na muti loko a ha tekanile na nsati wa yena lowa xidakwa.

NKATSAKANYO

Hi ku katsakanya, mulavisisi u kotile ku vona nkoka wa tinsimu leti paluxaka vavasati hi ndlela yo biha eka ndzavisiso lowu. U kotile ku kuma na leswaku vavasati va paluxiwa hi tinqambhi tanihi vanhu lava nga na vuciva, makwanga, vo rhandza vugangu, vo rhandza ku hembra, vo rhandza timali na swotala. Eka ndzavisiso lowu ku kumekile na leswaku mavonelo lama tinqambhi leti hlawuriweke ti nga na wona eka vavasati ma kuceteriwa hileswi va swi vonaka swi hanyiwa hi vavasati vo karhi eka vutomi bya siku na siku na le migangeni leyi ti tshamaka eka yona.

Muxaka lowu wa tinsimu wu ni ntirho wo ntlhontlha switwomiri swa ntsako, swo hlundzuka, swo yeyisa kun'we no hlekisa. Muxaka lowu wa tinsimu wu hi paluxela swo tala hi mahanyelo ni mavonelo ya vutomi bya vavasati vo hambanahambana. Nakambe eka tinsimu leti, mulavisisi u kotile ku lemuka leswaku tinqambhi leti hlawuriweke ti tirhisile mikongomelo yo hambanahambana eka tinsimu ta tona ku paluxa mahanyelo lamo biha ya vavasati. Tinsimu leti ti tele, swi nga tsakisa ku yisa emahlweni ndzavisiso wa muxaka lowu, ku paluxa swinene xivumbeko xa tona ni nkoka wa tona exikarhi ka vanhu.

5. NDZIMA YA 5: KU DLAYISETA MANGHENELO

Xikongomelokulu xa ndzavisiso lowu i ku xopaxopa mapaluxelo ya vavasati hi tinqambhi ta Xitsonga leti hlawuriweke. Leswi swi katsa mapaluxelo yo biha kumbe yo ka ya nga amukeleki eka rixaka na mavonelo mo khuma kumbe ku tsan'wiwa ka rimbewu ra xisati hi tinqambhi ta Xitsonga. Ku na ku tlakuka ka swivilelo mayelana na vubihi bya ndlela leyi vavasati va vonisiwaka xiswona hi tinqambi.

Mbuyelo wa ndzavisiso wu paluxile leswaku vavasati i vanhu vo pfumala dzano na ntwelavusiwana eka van'wana vavasati. Va swi kota ku tekela wansatikuloni nuna, va khola, va na vusopfa, va rhandza ngopfu vugangu, a va na nhlonipho, a va na xihundla naswona a va swi koti ku tikhoma. Ku kumekile na leswaku van'wana

vavasati hambiloko va kumile vavanuna lava va nga tiyimisela ku va rhandza no va hlayisa, a va swi lavi ku cinca mahanyelo ma vona lamo biha. Va ba vingi va vona, va khola no tsona.

Hinkwaswo leswi nga paluxiwa hi ndzavisiso lowu, swi kombisa leswaku ndzavisiso lowu wu swi kotile ku paluxa swivangelo leswi endlaka leswaku tinqambhi ti paluxa vavasati hi ndlela yo biha. Xikan'we no kumisisa timitsu ta xivangelo xa mavonelo yo khuma ya vavasati hi tinqambhi ta Xitsonga. Hinkwaswo leswi swi khorwisa leswaku ndzavisiso lowu wu ta pfuna ku tisa ku cinca eka mavonelo mo khuma kumbe ku tsan'wiwa ka rimbewu ra xisati hi tinqambhi ta Xitsonga.

5.1 NKOMISO WA LESWI KUMIWEKE EKA NDZAVISISO

Vito ra risimu	Mpaluxo	Nkongomelo
Wa phungela	Wansati loyi a nga tshembekangiki eka nuna wa yena.	A nga tshembekangi U hava ntiyiso
A nga va nyiki na swimatana	Wansati loyi a kholelaka vingi.	Wa khola Wa tsona Wa rhuketela
Tidangara	Wansati loyi a nga laviki leswaku nuna wa yena a dyondzisa makwenu wa yena xikolo.	U na vuciva na makwanga Wa khola U na xihlawuhlawu
Rirhandzu ra tipondho	Wansati loyi a rhandzaka ngopfu mali.	U tshika nuna a landza vavanuna lava nga na timali A nga na ntwelavusiwana

Xitariyani	Wansati loyi a tekelaka vanhu vavanuna va vona	U hahlula miti ya vanhu
Mutshiveri muni	Wansati loyi a tshamelaka ro ba n'wingi wa yena, a tlhela a venga maxaka ya nuna.	U ba mhani n'wingi Wa tsona, no tumbetela va vukati swakudya
Mavholovholo	Wansati loyi a nga jikela wanuna loyi a nga n'wi kuma a nga ri na nchumu.	U na mbilu yo biha U rivala laha a humaka kona
Department ya rirhandzu	Vavasati lava rhandzaka ngopfu vugangu no delela vavanuna va vona	Va jola ngopfu Va nyadza vavanuna Va dlaya
'Hard to get'	Vavasati lava rhandzaka ku hamba, no jola	Va na vunwa Va jola ngopfu
Mamba ya tumbetiwa	Vavasati lava rhandzaka vavanuna va timali na mimovha.	Va rhandza mali Va poyila vavanuna lavo pfumala mali
"Google" i wansati	Vavasati lava nga tshembekangiki eka vavanuna va vona	Va na swihundla
"Award" ya vulolo	Vavasati lava nga na vulolo	Va na vuyada Va loloha
"Holiday" ya Muqgivela	Vavasati lava nga rhandziki ku hlamba	Va bihile A va tirhandzi

Sula nomu	Vavasati vo pfumala xihundla	U bombisela vanhu hi leswi a endleriwaka swona hi nuna wa yena U hava xihundla ka timhaka ta ndyangu wa yena
Vinyi va sirha	Wansati loyi a lavaka ku vuyelelana na khale ka munhu wa yena loko se a kumile vukati.	A nga swi tivi ku u yimile kwihi A nga swi koti ku khensa wanuna loyi a nga n'wi teka na n'wana A nga hloniphi nuna wa yena
Nkatekokhombo	Wansati loyi a nga sungula timhaka ta vugangu loko a kumile ntirho.	U endla manyala entirhweni U chicha ndzhuti wa nuna wa yena
Ex ya mina	Wansati loyi a lavaka ku vuyela endzhaku loko se a vona leswaku lomu a tsutsumeli kona ta n'wi vuyela.	U rhandza ngopfu mali U dlayisa nuna hi mbitsi U tolovela ngopfu
Bengu	Wansati loyi a pfukelaka ematendeni a landza vavanuna lava nga na	U poyila nuna wa yena U rhandza ngopfu ku dyela

	swa le mandleni	U rhandzana na vavanuna vo tala
Tipondho	Wansati loyi a dyaka timali ta vavanuna a tshemba ku va tsutsuma.	U rhandza ngopfu mali na vavanuna A nga tshembekangi
Xikero	Wansati loyi a rhuketelaka vingi va yena	Wa kariha Wa caca Wa rhuketela A nga na nhlonipho
Mamayila	Wansati loyi a tekaka vavanuna va vanhu a va tumbeta emutini wa yena.	U na xikonyololo A nga na ntwelavusiwana U hahlula miti ya vanhu
I kereke ya njhani	Wansati loyi a poyilaka nuna wa yena emahlweni ka kereke.	A nga na xihundla Wa poyila Wa avanyisa
Xitolonghwadhla	Wansati loyi a rhandzaka ku tola switolatolana swo tshwukisa xikandza, a lava ku koka vavanuna rinoko.	Ntunga Nghwadhla Gelegele Ngenji
Mhana Divixini	Wansati loyi a bombiselaka van'wana vukati bya yena ku ve a byo nyawula.	Wa lwela Wa bombisela U na switerese

Marhangatshovela	Wansati loyi a rhandzaka ngopfu vavanuna.	A nga tshembekangi Jezebel Nghwavavani
Masosayithi	Wansati loyi a rhandzaka ngopfu mali.	Wa dlaya
Wansati wo dyondzeka	Wansati loyi a endlaka timhaka ta vugangu loko a ri entirhweni.	U vuya navusiku U famba a siya nuna A nga tirhi mitirho ya le ndlwini U endla manyala a vuya na misava enhlokweni
Na tisola	Wansati loyi a tshamelaka ku xanisa nuna wa yena.	U lavela nuna tin'anga na maZion U khomisa nuna a nga dyohangi A nga na mhaka na vana va yena
Ni zondha swendlo	Wansati loyi a nga riki na mahanyelo ya kahle eka nuna wa yena.	A nga hanyeki
A wu nga yi koti honci	Wansati loyi a nga laviki ku cinca swiendlo swa yena swo biha.	U na mahanyelo yo biha A nga lavi ku tshika swiendlo swa yena leswo hamboloka
Madakweni	Wansati loyi a fambaka vusiku a vuya nampundzu a ri mabyalweni.	U tshama a dakwile A nga pfumeli ku tshinyiwa hi nuna wa yena

Ku na muti kwala	Wansati loyi a hanyelaka ku nwa byalwa.	A nga na mhaka na swa muti wa yena
------------------	---	------------------------------------

5.2 KU DLAYISETA

Ku fikelela xikongomelo xa ndzavisiso lowu tanihileswi kombisiweke laha henhla, swivutiso leswi landzelaka swi ta letela ndzavisiso lowu:

Ku fikelela swikongomelo swa ndzavisiso lowu, swivutiso leswi landzelaka swa ndzavisiso swi fanele ku hlamuriwa:

Xivutiso xa ndzavisiso xa 1: Xana vavasati va paluxiwa hi ndlela yihi eka tinsimu ta tinqambhi ta Xitsonga?

Xivutiso xa ndzavisiso xa 2: Xana i ntiyiso leswi paluxiwaka hi vavasati eka tinsimu ta Xitsonga?

Xivutiso xa ndzavisiso xa 3: Hikwalaho ka yini tinqambhi ti paluxa vavasati hi ndlela yo tani?

Xivutiso xa ndzavisiso xa 4: Xana swi suka kwihi leswaku tinqambhi ta Xitsonga ti tsan'wa vavasati?

Ku hlamuseriwa ka leswi kumiweke eka ndzavisiso ku ya hi swivutiso swa ndzavisiso

Xivutiso xa ndzavisiso xa 1

Xana vavasati va paluxiwa hi ndlela yihi eka tinsimu ta tinqambhi ta Xitsonga?

Nhlamulo ya xivutiso xa 1

Ndzavisiso lowu wu xopaxopa ndlela leyi tinqambhi leti hlawuriweke ti paluxaka hayona vavasati eka tinsimu ta tona. Ku kumekile leswaku tinsimu leti hlawuriweke

ti paluxa vavasati hi ndlela yo biha swinene. Tlhandlakambirhi, eka ndzavisiso lowu ku kumekile na leswaku mavonelo lama tinqambhi leti hlawuriweke ti nga na wona eka vavasati ma kuceteriwa hileswi va swi vonaka swi hanyiwa hi vavasati vo karhi eka vutomi bya siku na siku na le migangeni leyi ti tshamaka eka yona. Leswi kumiweke eka ndzavisiso lowu swi kombisa leswaku tin'wana ta tinqambhi leti hlawuriweke ti paluxa vavasati hi ndlela yo biha eka tinsimu ta tona, havomu, hi xikongomelo xo dyondzisa vanhu leswaku swendlo swo biha a swi kahle eka vanhu va xisati. Hileswaku vanhu va xisati va fanele ku va na mahanyelo lama amukelekaka erixakeni. Van'wana va nqambha tinsimu leti hikuva va tshamile va rhandzana na vavasati va muxaka lowu, kutani van'wana va nqambha tinsimu leti paluxaka vavasati hi ndlela yo biha hi xikongomelo xo pfuna lava nga eku tikeriweni hi swiyimo leswi va hlanganaka na swona evuton'wini. Hileswaku loko vanhu va yingisela tinsimu ta muxaka lowu, va kota ku hola eka leswi va tikelaka emimoyeni ya vona.

Leswi swi humelerisiwa hi tinsimu to tanihi ta Benny Mayengani, laha hi kumaka vavasati va karhi va paluxiwa tanihi tinghwadhla, tingenji, gelegele na ntunga. Nqambhi yi paluxa leswaku vavasati i swiphukuphuku hikuva va rhandza ngopfu vavanuna, naswona a va swi koti ku rhandzana na wanuna wun'we. Ku tlhela ku kumeka leswaku vavasati i vanhu vo rhandza ngopfu mali. Leswi swi seketeriwa hi risimu a Thomas Hasani Chauke leri paluxaka vavasati tanihi vanhu vo rhandza ngopfu mali. Loko va endla vuxaka na wanuna va sungula va languta ku enta ka xikhwama, loko xo va xi boxekile a va ku tekeli enhlokweni. Nakambe hi kuma risimu ra Dokodela Joe Shirimani leri paluxaka vavasati tanihi vanhu vo rhandza ngopfu ku amukela timali ta vavanuna, va tlhela va baleka va nga va nyikangi leswi va twananeke swona endzhaku ka ku amukela mali. Risimu rin'wana i ra General Muzka leri paluxaka vavasati tanihi vanhu vo rhandza ngopfu mali ku fikela eka xiyimo xa leswaku va titsarisela tisosayiti hi xikongomelo xo koxa mali loko va loveriwa hi vavanuna va vona.

Eka nxopaxopo lowu hi tlhela hi kuma leswaku vavasati va paluxiwa tanihi vanhu

vo ka va nga hloniphi. Eka risimu ra Thomas Chauke hi twa hilaha wansati loyi a tekiweke a fikaka evukatini a rhuketela vingi na nuna wa yena hakona. Nqambhi yi boxa leswaku wansati loyi u fanele ku vitaneriwa hahani na kokwana wa yena leswaku va va ta n'wi laya na ku n'wi komba ndlela hikuva swendlo swa yena se swa nyumisa no khomisa tingana. Hi tlhela hi kuma leswaku tinqambhi leti hlawuriweke ti tirhisile mikongomelo yo hambanahambana eka tinsimu ta tona ku paluxa mahanyelo lamo biha ya vavasati, Solly Makamu u paluxa vavasati tanihi swigevevenga, *tianaconda* a tlhela a boxa leswaku i vanhu va “dangerous” swinene. U hlamusela leswaku vavasati loko va vona leswaku se va biwile hi misava va vuyela ekerekeni va ta tiendla vamunene, kasi va lava ku humba vavanuna mano.

Eka risimu ra Dokodela Thomas Hasani Chauke wansati u paluxiwa hi nqambhi tanihi munhu loyi a nga na vuciva na makwanga eka muhariwa wa yena loyi a faneleke ku dyondzisiwa xikolo hi mali ya buti wa yena, loyi ku nga nuna wa wansati loyi. Hi twa eka risimu a chuhisela nuna wa yena hi divhoso loko o ya emahlweni a n'wi yisa exikolweni. Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu loyi a nga laviki ku vona van'wana vana va humelela ku ve makwenu wa yena u dyondzile, naswona u dyondzisiwile hi mali ya nuna wa yena. Loko risimu ri ya emahlweni hi kuma leswaku loko nuna wa yena a xava swiambalo swa xikolo na tibuku ta muhariwa wa yena, u teka a ti hoxa endzilweni titshwa hikwalaho ka vuciva na makwanga lama a nga na wona.

Eka risimu ra 'Xitariyani' ra Dokodela Thomas Chauke, wansati u paluxiwa tanihi munhu loyi ntirho wa yena ku nga ku pfuka a bomba a ya tshamela vavanuna va vanhu evhengeleni na le tindleleni. Chauke eka risimu leri u paluxa wansati loyi tanihi xihahluri na mufayi wa miti ya vanhu hi xikongomelo xo teka vavanuna va vavasatikulorhi. Eka risimu ra 'xikero' ra Eckson Maluleke, wansati u paluxiwa wansati tanihi munhu wo leva, loyi a nga riki na tingana. Wansati loyi u rhuketela vingi, ku fikela laha nqambhi yi n'wi fananisaka na xikero, lexi ku nga nchumu wa vukari lowu tirhka ku tsema. Eka kuma risimu leri Maluleke u ya emahlweni a paluxa vavasati tanihi vanhu vo pfumala dzano na ntwelavusiwana eka van'wana

vavasati. Vavasati lava va swi kota ku tekela wansatikuloni nuna, va n'wi tumbeta etindlwini ta vona va tshemba xifafa na lunya loko va tshuka va vutisiwa hi vinyi va vavanuna.

Xivutiso xa ndzavisiso xa 2

Xana i ntiyiso leswi paluxiwaka hi vavasati eka tinsimu ta Xitsonga?

Tinhlamulo ta xivutiso xa 2

Nchumu wun'wana wa nkoka lowu kumiweke eka nxopaxopo lowu hileswaku tinqambhi ti paluxa vavasati hi ndlela yo biha, hikuva ti karhi ti vona swendlo swa van'wana vavasati kwala ku hanyeni na le mitini leyi va akelaneke na yona. Hi kuma leswaku tinqambhi ti tirhisa mikongomelo yo hambanahambana ku paluxa vavasati tanihi vanhu vo rhandza ngopfu vugangu. Eka tinsimu ta General Muzka na Oscar Makamu, vavasati va paluxiwaka tanihi vanhu lava endlaka timhaka ta vugangu loko va ri emitirhweni. Vavasati lava va nyadzisa vavanuna va vona hi vatirhikulorhi va vona, hikuva va endlla vugangu va ri evukatini. General Muzka u hlamusela leswaku wansati loyi a nga sindzisiwa ku va a n'wi teka u vuya entirhweni hi nkarhi wa xidyambu, loko a vuya mikarhi yo tala u va a ri na misava kumbe mabyanyi endzhaku ka nhloko ya yena. Leswi hinkwaswo swi hi paluxela leswaku nsati wa yena u va a ri ku endleni ka manyala a tumbela hi ntirho.

General Muzka u hetelela a boxa leswaku nsati wa yena a nga na wona nkarhi wo tirha mitirho ya muti hikuva a nga na nkarhi wo wisa entirhweni. U n'wi byela leswaku ku na tinhlangeletano ta masiku hinkwawo leti n'wi fambisaka vusiku. Eka risimu ra Oscar Makamu hi vona a paluxa nsati wa yena tanihi munhu loyi a nga sungula ku endla timhaka ta vugangu loko a sungula ku tirhela ekule na le kaya. Laha hi kuma nqambhi yi boxa leswaku yona wansati wo tirha a yi n'wi lavi, hikuva a yi ri na nsati loyi yi nga tekeriwa endzhaku ka loko a ta va a swi kumile leswaku u na xigangu lexi va nga hlangana entirhweni. U ya emahlweni a boxa leswaku vavasati hinkwavo va endla timhaka ta vugangu lomu va tirhelaka kona. U gimeta

hi ku vula leswaku wansati wo tirha ko va nkatekokhombo, hikuva emitirhweni vo tala va rhandzana.

Eka risimu ra Eckson Maluleke, hi kuma leswaku u paluxa nsati wa yena tanihi munhu loyi a n'wi nyadzaka no n'wi poyila emahlweni ka ntshungu wa kereke. Wansati loyi u paluxiwa tanihi munhu wo pfumala tingana, xihundla no yeyisa nuna wa yena hi vazalwana lava a va byelaka timhaka ta ndyangu wa yena. Hi twa hiloko nqambhi yi boxa leswaku loko a karhi a vula vumbhoni ekerekeni hi swidyoho swa yena tanihi nuna wa yena, kereke hinkwayo yi ba mavoko yi n'wi seketela loko a karhi a n'wi poyila. Hi tlhela hi twa leswaku loko kereke yi huma lowa wansati u tlhela a ya emahlweni a poyila nuna eka vazalwana lavan'wana, va vula leswaku a nge ngeni ematilweni hikwalaho ka swidyoho swa yena.

Eka risimu ra Xitariyani ra Dokodela Thomas Chauke, wansati u paluxiwa tanihi munhu loyi ntirho wa yena ku nga ku pfuka a bomba a ya tshamela vavanuna va vanhu evhengeleni na le tindleleni. Nqambhi yi paluxa wansati tanihi munhu loyi a hahlulaka miti ya vanhu hi xikongomelo xo teka vavanuna va vavasatikulorhi. Eka risimu ra 'xikero' ra Eckson Maluleke, wansati u paluxiwa tanihi munhu wo leva, loyi a nga riki na tingana. Wansati loyi u rhuketela vingi, ku fikela laha nqambhi yi n'wi fananisaka na xikero, lexi ku nga nchumu wa vukarhi lowu tirhaka ku tsema xan'wanchumu. Hi ku landzelerisa leswi paluxiweke hi tinqambhi eka tinsimu leti hlawuriweke, ku kumekile leswaku vavasati van'wana a va na mahanyelo ma kahle naswona vavanuna van'wana va ringeta ku va tiyisela no va rhandza hambi va karhi va nga hanyeki. Tanihile ka risimu ra Eckson Maluleke ra 'Xikero' wansati loyi wo leva hambiloko a rhuketela vingi, nuna wa yena u n'wi rhandza swiritano.

Xivutiso xa ndzavisiso 3

Hikwalaho ka yini tinqambhi ti paluxa vavasati hi ndlela yo tani?

Nhlamulo ya xivutiso xa 3

Tinqambhi ti paluxa vavasati hi ndlela yo biha hikuva van'wana vavasati hambiloko va kumile vavanuna lava va nga tiyimisela ku va rhandza no va hlayisa, a va swi lavi ku cinca mahanyelo ma vona lamo biha. Va ba vingi va vona, va khola no tsona. Eka risimu ra Thomas Chauke hi kuma leswaku wansati u ba n'wingi wa yena hi timpama, a tlhela a tumbeta swakudya loko ku vhakacha maxaka ya nuna wa yena emutini wa yena. Swendlo swo tanihileswi hi swona leswi endlaka leswaku tinqambhi leti hlawuriweke ti paluxa vavasati hi ndlela yo biha. Hi kuma nakambe risimu ra George Maluleke ri hi kombisa leswaku wansati hambi wo n'wi teka u n'wi hlambisa, u n'wi xavela mafurha, u n'wi endlaka swilo hinkwaswo leswi a swi lavaka, ku va a cinca mahanyelo ma yena swa ala no tika swinene. Hi tlhela hi kuma na leswaku vavasati lava paluxiwaka hi tinqambhi leti hi lava va tibyelaka ku delela no yeyisa vavanuna va vona. Vavasati lava va swi kota ku famba vusiku va ya nwa mabyalwa, loko va tshinyiwa va vuyisa nenge na voko.

Eka risimu ra Oscar Makamu ra 'vinyi va sirha', ku kumekile leswaku vavasati va hatlisa ngopfu ku rivala no rivalela vanhu lava nga tshama va va kholela no va tshika empfhukeni, leswi swi fikaka laha va sungulaka ku lava ku tlhelela kwale va nga vavisiwa kona va ya pfuxa rirhandzu va rivala leswaku ku na wanuna un'wana loyi se va tshamaka na yena, loyi a nga va rhwalela ndzhwalo, a va komba rirhandzu no amukela n'wana loyi a nga riki wa yena. Vavasati lava hi vona lava endlaka leswaku vavanuna van'wana va tikuma va nga ha ri na ku tshemba no vona swa kahle eka vavasati. Hambiswiritano, eka nxopaxopo wa ndzavisiso lowu, a ku xopaxopiwa ntsena tinsimu leti paluxaka vavasati hi ndlela yo biha, ta tinqambhi leti hlawuriweke.

Xivutiso xa ndzavisiso 4

Xana swi sukela kwihi leswaku tinqambhi ta Xitsonga ti va na mavonelo mo khuma eka vavasati?

Tinhlamulo ta xivutiso xa 4

Tanihileswi tinsimu leti ti vulavulaka hi vavasati, swi nga languteka wonge tinqambhi ti vula vasati va tona, vasesi kumbe munhu loyi va n'wi tivaka, kasi xikongomelo xa vona i ku hundzisa hungu na mavonelo ya vona hi wansati un'wana na un'wana loyi a nga na mahanyelo yo fana na leswi risimu ri vulavulaka ha swona. Xin'wana xikongomelo i ku lemukisa na ku vulavulela lava tsandzekaka ku tivulavulela, kasi va endla leswi hi ku tirhisa vuyimbeleri. Nqambhi yin'wana na yin'wana yi na xikongomelo lexi yi lavaka ku xi hundzisela vayingiseri. Swikongomelo swi nga ha va swi hambanile kambe swo tala swa swona, ku ya hi tinqambhi, swi kongomisiwa eka ntshinyo, ndzemukiso, ndzayo hambi ku ri matshamelo ya swilo ku ya hilaha ma lavekaka hakona evuton'wini. Tinqambhi i vanhu lava nga na nyiko yikulu swinene. Ta swi kota ku nqambha tinsimu ta tona hi ku xiyaxiya swendlo swa vavasati lava ti hanyaka na vona, lava tihlanganaka na vona lomu ku fambeni na hi ku twa vanghana na maxaka va karhi va vilela hi swendlo swa vavasati.

5.3 SWIBUMABUMELO SWA NDZAVISISO

Swi nga saseka swinene loko milavisiso ya muxaka lowu yo endliwa ku ya emahlweni ku kumisisa swivangelo leswi endlaka leswaku tinqambhi ti paluxa vavasati hi ndlela yo biha. Ku na vangwa rikulu leri faneleke ku pfariwa eka muxaka wa ndzavisiso lowu. Swi nga va kahle ngopfu loko valavisisi van'wana vo xopaxopa tinsimu leti paluxaka vavasati hi ndlela yo saseka, leyi nga ta tlakusa xiyimo xa vavasati. Xin'wana xa nkoka hileswaku, tinqambhi ti fanele ku cinca mavonelo ma tona mo khuma eka vavasati, ti sungula ku tlakusa vavasati eka tinsimu ta tona no va khensa eka leswinene va swi endlaka. Xo hetelela, ndzi bumabumela leswaku Ndzawulo ya swa tindzimi ya Yunivhesiti ya Limpopo yi tekela enhlokweni muxaka wa ndzavisiso lowu tanihi xiphemu xa akhademiki, laha swichudeni swi nga ta kota ku dyondza hi mikongomelo yo hambanahambana leyi tirhisiwaka hi tinqambhi loko ti yimbelela.

5.4 MATSALWA LAMA TIRHISIWEKE

Adebayo, A. 1996. *Feminism and Black Women's Creative Writing: Theory-Practise-Criticism*. Nigeria: Ibadan, AMD Publishers.

Adom, D. Hussein, E.K na Joe, A.A. 2018. Theoretical and conceptual framework: mandatory ingredients of quality research. In: *International Journal of Scientific Research*, 7(1):438-441. Available at: www.researchgate.net

Ajayi, O.V. 2017. Distinguish between primary sources of data and secondary sources of data. Unpublished essay, Benue State University.

Apuke, O.D. na Jigem, L.G. 2019. 25 and Objectification of Women in Music Videos: A Review of Existing Studies. In: *Journal of Communication and Media Studies*, 2(1):160-173.

Babbie, E.R. 2014. *The practice of social research*. 14th Ed. Belmont: Wadsworth.

Babbie, E.R. 2016. *The practice of social research*. 14th Edition. Boston, MA: Cengage Learning.

Baloyi, R. 1992. An investigation into the pedagogically accountable implementation of authority in Tsonga secondary schools. Unpublished Masters dissertation. UNISA

Ball, C.A. 2019. Gender-Stereotyping Theory, Freedom of Expression, and Identity, 28 Wm. na Mary Bill Rts. J. 232 (2019). Available at: <https://scholarship.law.wm.edu/wmborj/vol28/iss2/2>

Bhattacharjee, A. 2000. *Social science Research: Principles, Methods and Practices*. University of South Florida, abhattach.usf.edu.

Bitsch, V. 2005. Qualitative Research: A Grounded Theory Example and Evaluation Criteria. *Journal of Agribusiness*, 23,75-91.

Bless, C. na Higson Smith, C. 1995. *Fundamentals of social research methods: an African perspective*. Pretoria: Juta and Co Ltd.

Bradley, J. 1993. Methodological issues and practices in qualitative research. *Library Quarterly*, 63(4), 431-449

Byrnes, R.M. 1996. *South Africa: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1996.

Castillo-Mayén, R. na Montes-Berges, B. 2014. Analysis of current gender stereotypes. In: *Anales de Psicología*, 2014, 30(3):1044-1060.

Chetty, P. 2016. Importance of the research approach in research. Available at: www.projectguru.in/publications/selecting-research-approach-business-studies/

Creswell, J.W. 2014. *Educational research: planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research*. 8th edition. New York: Pearson.

Creswell, J.W. na Plano Clark, V.L. 2018. *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. London: SAGE.

Creswell, J.W. na Creswell, J.D. 2018. *Research design: qualitative, quantitative and, mixed methods approach*. 5th Edition. Los Angeles: SAGE.

Cohen, L. Manion. L., na Morrison, K. 2011. *Research methods in education*. London: Routledge.

Eagleton, T. 1983. *Literary Theory: An Introduction*. Britain Basil Blackwell.

Frey, L. Botan, C., Kreps, G. 1999. *Investigating communication: An Introduction to research methods* (2nd ed.) Boston: Allynna Bacon.

Friedman, P. 1998. *Encyclopaedia of Americana Volume 19*. Connecticut: Grolier Incorporated.

Hsieh, H.F. na Shannon, S.E. 2005. Three approaches to qualitative content analysis. In: *Qualitative Health Research*, 15(9):1277-1288.

Hornby, A.S. 2000. *Oxford Advanced Learners of Current English*. New York: Oxford University Press

Junod, H.P. 1977. *Matimu ya Vatsonga, 1498 – 1650*. Braamfontein: Sasavona.

Junod, H.P. na Jaques, A.A. 1970. Vutlhari bya Vatsonga (Machangana). Morija Printing Works.

Juran, J.M 1995. A history of managing for quality: The evolution, trends, and future directions of managing for quality. Milwaukee, W I: ASQC Quality Press.

Korstjens, I. na Moser, A. 2018. Practical guidance to qualitative research: Trustworthiness and publishing. European Journal of General Practice, 1(1):120124.

Kerlinger, F. na Lee, H.B. 2000. Foundations of Behavioral Research. Harcourt College Publishers.

Kothari, C.R. na Garg, G. 2014. Research Methodology (3rd Edition). New Age International Publishers, New Delhi.

Krostian, E. 2017. Advantages and Disadvantages of Traditional Music. Available at: <https://ourpastimes.com/advantages-disadvantages-of-traditional-music-12504959.html> (14 December 2022)

Lederman, N. G., na Lederman, J. S. 2015. What is a theoretical framework? A practical answer. Journal of Science Teacher Education, 26, 593-597. <https://doi.org/10.1007/s10972-015-9443-2>

Lembethe, K. 2013. 25 of women in music. Available at: <https://journalismiziko.dut.ac.za/feature-review/25-of-women-in-music/>

Mahlangu, D.M.D. 1980. An investigation into the role of second languages on the becoming of the Tsonga child with special reference to the cognitive domain. Unpublished Masters Dissertation. UNISA.

Mauwa, C. 2020. Influence of traditional music in modern genres. Available at: https://www.researchgate.net/profile/Cale2/publication/343481008_INFLUENCE_OF_TRADITIONAL_MUSICS_IN_MODERN_GENRES/links/5f2c176b92851cd302e0757.pdf

- Marhanele, M.M. na Bila, V. 2016. Tihlungu ta rixaka: Dikixinari ya ririmi ra Xitsonga. Polokwane, South Africa: Timbila Poetry Project.
- Mouton, J. na Marais, H.C. 1988. Basic concepts in the methodology of the social sciences. Pretoria: Human Sciences Research Council.
- Muparutsa, T. 2013. Transformations in Zimbabwean traditional music of North America /by Tendai Muparutsa. University of Alberta, 2013. Edmonton, Alta. :University of Alberta.
- McDowell, D. 1995. The Changing some Black Women's Literature Criticism and Theory. Caroline Indians: University of North.
- McKee, A. 2003. Textual analysis. Canberra: Black Mountain Books.
- McMillan, J.H. na Schumacher, S. 2017. Research in Education: Evidence-Based Inquiry. New Jersey: Pearson.
- Mugovhani, N., Molapo, R., Ramaite, E., Mapaya, M. na Rafapa, L. 2013. Cultures of Limpopo: An introductory perspective of the cultures of Vhavenda, Basotho ba Leboa and Vatsonga of Limpopo Province, South Africa. University of Venda Press: Thohoyandou.
- Musehane, N.M. 2005. Southern African Journal for Folklore Studies Vol. 15 (2). pp 77-8
- Moyo, V. 2005. The Role of Shona Music to the People of Zimbabwe with Specific Reference to Mberengwa District, Unpublished BA Degree article, Masvingo State University, Zimbabwe.
- Mushwana, A. 2016. *An Analysis of the Role of Thomas Hasani Chauke' Songs in the Development and Promotion of Xitsonga and Vatsonga Culture*. University of Venda, Thohoyandou, Limpopo.
- Myers. M.D. 2009. Qualitative Research in Business: London. Sage Publications Ltd. Thousand Oaks, CA.

New Hampshire Folklife. 2021. Traditional composers. Available at: <https://www.nh.gov/folklife/about/composers.html>.

Neidhart, H. na Carling, P. 2003. Pathways, incentives and barriers for women aspiring principalship in Australia Catholic Schools. Paper presented NZARE/AARE Conference Auckland.

Nixon, Z. 2018. 10 Tips for students on How to avoid plagiarism in your writing. Available at: <https://writingcooperstive.com/10-tips-for-students-how-to-avoidplagiarim-in-your-writing-11892264deb4?gizz=f08305f2d486>.

Pandey, P. na Pandey, M.M. 2015. Research methodology: tools and techniques. Romania: Bridge Centre.

Patton M.Q. 1990. Qualitative evaluation and research methods. London: Sage.

Patton, M.Q. 2002. Qualitative Research and Evaluation Methods. Thousand Oaks, CA: Sage.

Potokri O. C. 2015. Exposition of culture and the space of women: an African view for policy consideration. Gender and Behaviour, 13(2). Pp. 6694-6703.

Przybylek, S. na Blakeley, S. 2020. What is Music? - Definition, Terminology na Characteristics. Available at: <https://study.com/academy/lesson/what-is-music-definitionterminology-characteristics.htm>

Rabothata, T.T. 2005. Women abuse as expressed in Tshivenda female songs. Unpublished Doctor of Philosophy and literature in African Languages Thesis. University of Limpopo.

Rahi, S. 2017. Research Design and Methods: A Systematic Review of Research Paradigms, Sampling Issues and Instruments Development. In: International Journal of Economics na Management Sciences. 2017, 6(2):1-11.

Ramdhani, M.A., na Ramdhani, A. 2014. Verification of research logical framework based on literature review. International Journal of Basic and Applied Science, 3(1): 47-56.

Reagan, T. 2001. The Promotion of Linguistic Diversity in Multilingual Settings: Policy and *Reality in Post-apartheid South Africa*. *Language Problems and Language Planning* 25:51-72

Schutte, F. na Steyn, R. 2015. The scientific building blocks for business coaching: A literature review. *South African Journal of Human Resource Management*,12(1):1-11.

Sambo, M.E. 1998. Tsonga folk songs for use in the junior secondary school. Unpublished BMus Hons dissertation, University of Pretoria, Pretoria.

Soanes, C. na Stevenson, A. 2006. *Concise Oxford English Dictionary*, Oxford University Press, New York.

Stratton, F. 1994. *Literary Criticism and Psychology*. London: The University of Pennsylvania State Press.

Teffera, T. 2006. The role of traditional music among East African Societies: the case of selected aerophones. Proceedings from the 16th International Meeting. In: *Studia instrumentorum musicae popularis* xvi.

Thanacody, P.R., Bartram, T., Barker, M. na Jacobs, K. 2006. Career progression among female academics. In: *Women in Management Review*, 21(7):536-553.

United Nations Human Rights. 2014. Gender stereotypes and Stereotyping and women's rights.

Wardhaugh, R. 2010. *An Introduction to Sociolinguistics*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.

White, L. 2005. Writers of Passage: Writing an Empirical Journal Article. *Journal of Marriage and Family*. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2005.00175x>.

NONGONOKO WA TINSIMU LETI NGA XOPAXOPIWA

1. DOKODELA THOMAS HASANI CHAUKE:

- 1 Wa phungela
- 2 A nga va nyiki na swimatana
- 3 Tidangara
- 4 Rirhandzu ra tipondho
- 5 Xitariyani
- 6 I mutshiveri muni
7. Mavholovholo

2. SOLLY MAKAMU:

1. Department ya rirhandzu
2. Hard to get
3. Mamba ya tumbetiwa
4. Google i wansati
5. Award ya vulolo
6. Holiday ya Muqgivela
7. Sula nomu

3. ECKSON MALULEKE:

1. Xikero
2. Mamayila
3. I kereke ya njhani

4. BENNY MAYENGANI:

1. Xitolanghwadhla/ mayellowbone

2.Mhana Divhixini

16.3 Marhangatshovela

17. OSCAR MAKAMU:

17.1 Vinyi va sirha

17.2 Khombonkateko

18. DOKODELA JOE SHIRIMANI:

18.1 Ex ya mina

18.2 Bengu

18.3 Tipondho

19. GENERAL MUZKA:

19.1 Masosayithi

19.2 Wansati wo dyondzeka

19.3 Ndza tisola

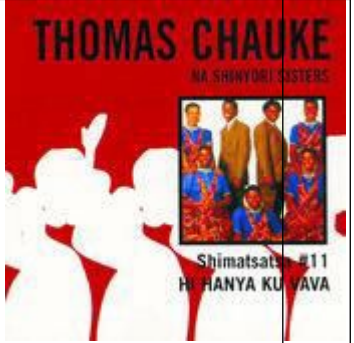
20. GEORGE MALULEKE:

20.1 Ni zondha swiendlo

20.2 A wu nge yi koti honci

20.3 Madakweni

20.4 Ku na muti kwala

Shimatsatsa No 19	I mutshiveri muni?	NONGONOKO WA TALIBAMU LETI XOPAXOPIWEKE	
		1. I mutshiveri Muni 2. Mhani Va Tirha (Nicca Boucca) 3. U Boxe Milomo 4. Ma Afrika 5. Tanda Ra Huku 6. Paulinah 7. Muti wa madipe 8. Goya Ndzi Wena 9. Ku Khola Kunsu Risema 10. Ma Tivha 11. Swikwembu Swa Lakaya 12. Aa Hantsongo	
Shimatsatsa No 11	Hi Hanya Ku Vava	1. Hi hanya ku vava 2. Se na divoza 3. Mutswari a va lombi 4. Ma Tivha 5. Xitariyani 6. Ma Pasi	
		(Xihlawuhlawa) 7. Bosha (ri herile) 8. Mutswari wa kala 9. A nga va nyiki naswimatana 10. Rirhandzu ra tiphondo	

--	--	--	--

Shimatsatsa No 28	Swelemetee!	1. Swelemete 2. Mabebe 3. Nge Ni Ta Penga 4. Tuwa-Tuwa 5. Khegu (Rhandu) 6. Tidangara 7. Ti Rights 8. Hoka Hi Nga Voniwi 9. Ni Ta Phahla Na Mani? 10. Ni Yo Hlambisa	
Shimatsatsa No 32	Xihloka xa Maseve	1. Xihloka xa maseve 2. Norho wa mina 3. Wa phungela 4. U namba 1 5. Tipampers 6. Nhwembe 7. Malakia Part 2 8. Mafole 9. Mi te ni n'wi susa 10. Ntsako wa moya	

Vinyi Va Sirha (feat. Shindendefu Witness Mtileni) - Oscar Makamu Na Majuvani Sisters | Shazam

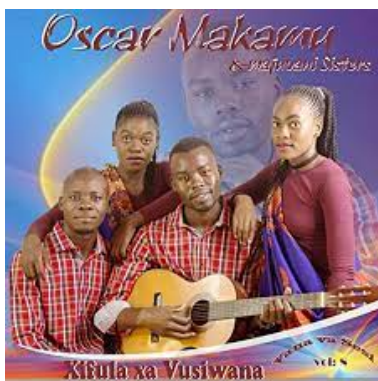
Vinyi Va Sirha (feat. Shindendefu Witness Mtileni)

Vinyi Va Sirha (feat. Shindendefu Witness Mtileni)

Tinguvu by Oscar Makamu na Majuvani Sisters on Amazon Music - Amazon.co.uk

Vinyi Va Sirha, Vol. 11 by Oscar Makamu Na Majuvani Sisters on

Oscar Makamu na Majuvani Sisters - Xibelani (Remix

Oscar Makamu na Majuvani Sisters: albums, songs, playlists

Oscar Makamu na Majuvani Sisters - Ku Kula Swa Vava (Vana Va Sesi, Vol. 10): lyrics and songs

Vele Ra Xifambi, Vol. 12 - Album by Oscar Makamu na Majuvani Sisters

Rifu Ra Mhani - Album by Oscar Makamu na Majuvani Sisters

Vele Ra Xifambi (feat. Shindendefu) - YouTube

Manyorho Ya Rirhandzu (Instrumental) - Oscar Makamu Na Majuvani Sisters
MP3 download | Manyorho Ya Rirhandzu (Instrumental) - Oscar Makamu Na
Majuvani Sisters Lyrics | Boomplay Music

Vana Va Mina - song and lyrics by Oscar Makamu na Majuvani Sisters
Spotify

tracks

Search Results

Image Results

George Maluleke: albums, songs, playlists | Listen on Deezer

Deezer

George Maluleke: albums, songs ...

George Maluleke: albums, songs, playlists | Listen on Deezer

Deezer

George Maluleke: albums, songs ...

George Maluleke: albums, songs, playlists | Listen on Deezer

Deezer

George Maluleke: albums, songs ...

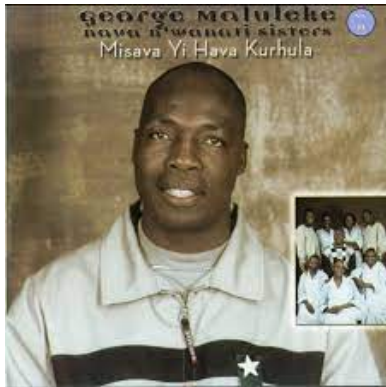
Ku hanyeriwa I Vukosi - Album by George Maluleke Navanwanati Sisters | Spotify

Spotify

Album by George Maluleke Navanwanati ...

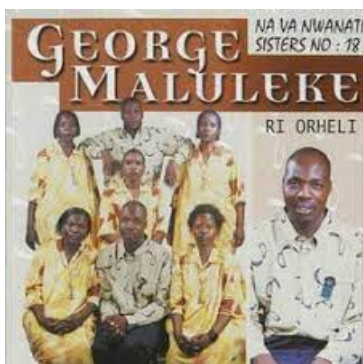
George Maluleke | Spotify

Spotify

George Maluleke | Spotify

George Maluleke: albums, songs, playlists | Listen on Deezer

Deezer

George Maluleke: albums, songs ...

Ni Hava Dyondzo No. 11 - Album by George Maluleke Navanwanati Sisters | Spotify

Spotify

Album by George Maluleke Navanwanati ...

George Maluleke Navan'Wanati Sisters Albums: songs, discography, biography, and listening guide - Rate Your Music

Xihambanyisi MP3 Song Download by George Maluleke Navan'Wanati Sisters No.25 (Byela Khokholo)| Listen Xihambanyisi language not found Song Free Online

g

Gaana

George Maluleke Navan'Wanati Sisters ...

Ku Hanyisana Na Makhelwani (No 32) by GEORGE MALULEKE NA VANWANATI SISTERS on Apple Music

Apple Music

by GEORGE MALULEKE NA VANWANATI SISTERS ...

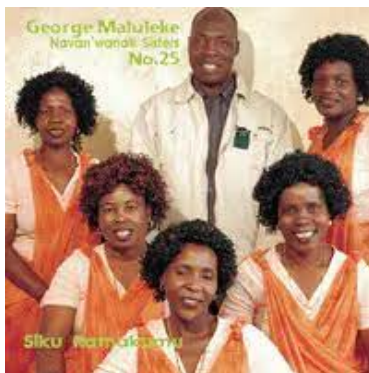
George Maluleke: albums, songs, playlists | Listen on Deezer

Deezer

George Maluleke: albums, songs ...

George Maluleke Album Songs- Download George Maluleke New Albums MP3 Hit Songs Online on Gaana.com

Gaana

George Maluleke Album Songs- Download ...

George maluleke Songs - Play na Download Hits na All MP3 Songs!

Wynk

george maluleke Songs - Play na Download ...

George Maluleke - Kayelamani | P

Anghami

George Maluleke - Kayelamani | Play on ...

Tribute To George Maluleke - song and lyrics by Percy Mfana | Spotify

Spotify

Tribute To George Maluleke - song and ...

GEORGE MALULEKE na NA VA N'WANATI SISTERS - VUKWELE BYA VAKON'WANA - YouTube

YouTube

GEORGE MALULEKE na NA VA N'WANATI ...

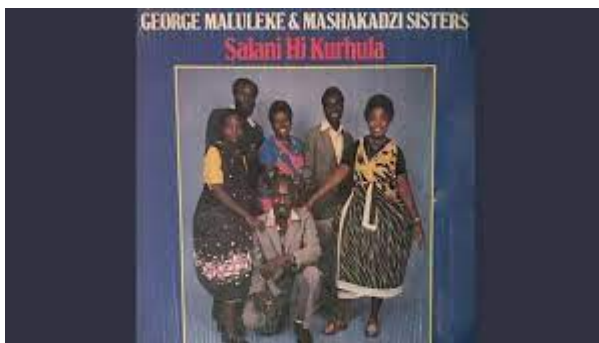
George Maluleke na van'wanati sisters

Facebook

George Maluleke na van'wanati sisters

GEORGE MALULEKE NA VANWANATI SISTERS on Apple Music

YouTube

Mina Nafamba - YouTube

George Maluleke - Magolongwani (CD)

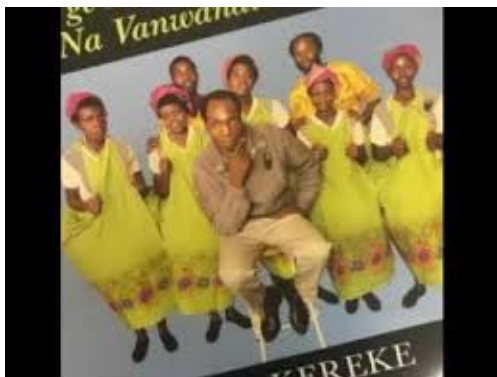
Loot

George Maluleke - Magolongwani (CD)

George Maluleke | Spotify

George Maluleke - Nghena Kereke - YouTube

YouTube

George Maluleke - Nghena Kereke - YouTube

2. Bursary ya vugangu
3. Munhu wa unique
4. Google i wansati
5. N'wana wa disturba
6. Rirhandzu ra ntiyiso
7. Wanuna na mufana
8. Driver ya relationship
9. Mikhuva ya khale
10. Tatoo ya vusiwana
11. Pin ya app
12. Bribery i vukungundwani

All songs composed by: Solly Makamu
 Produced by: Solly Makamu
 Programming by: G-One
 Recorded at: Ntokoto Studio
 Mixed and Engineered by: G-One
 Backing Vocals by: Tintswalo Baloyi
 FOR BOOKINGS: 083 958 9310
 WITH GOD EVERYTHING IS POSSIBLE
 Special thanks to Solly Makondo

1. Relationship yo expire
2. Rifumo ari tluleli
3. Swimbochwa swa tiphone
4. G-one I genius
5. Ri vilo ra dlaya
6. Terms and conditions
7. Valala vantshwa
8. Xikombiso I Mandela
9. Joe n'wananga
10. Vanghana va mina
11. Mutual feelings
12. Mbilu yo biha

All songs composed by: Solly Makamu (Makhense)
 Mixed & Engineered by: Solly Makamu
 Recorded at: Ntokoto Baloyi
 Featuring: Majojo, Nsovo Bodze and Coffee
 All keyboards by: G-one
 Marketed & distributed by: Mafanya Product
 For bookings: 083 958 9310
 With God, everything is possible

All rights of the producer and the owner of the work produced reserved. Copying, public performance and hiring out directly or indirectly of this recording is prohibited.

MADE IN RSA

COVER BY: THE LORD OF PICTURES.CHEFOTOS PRODUCTION 073 3344 585

FIND
G-ONE SOLLY MAKAMU
ON FACEBOOK

HIV MAKHENSE
PAGE 6
IMPROPER FRACTION
CD HIV 006

1. Xigodi xa mali
2. Mbita ya Vovo
3. Improper fraction
4. University
5. Chesfotos
6. N'wana wo lumbetiwa
7. Rent ya mbilu
8. Department ya rinhandzu
9. Swihundla swa mindyangu
10. Vusiwana bya landzelela
11. Timhaka ta vanhu
12. Coach a yi tlangi

All songs composed by: Solly Makamu (Makhense)
Backings by: Tintswalo Baloyi
Mixed & Engineered by: Solly Makamu
Recorded at: Ntokoto Studio
Featuring: Majojo, Nsovo Bodze and Coffee
All keyboards by: G-one
Marketed & distributed by: Mafenya Product
For bookings: 083 958 9310
With God, everything is possible

All rights of the producer and the owner of the work produced reserved. Copying, public performance and hiring out directly or indirectly of this recording is prohibited.

COVER BY: THE LORD OF PICTURES.CHESFOTOS PRODUCTION 073 3344 585

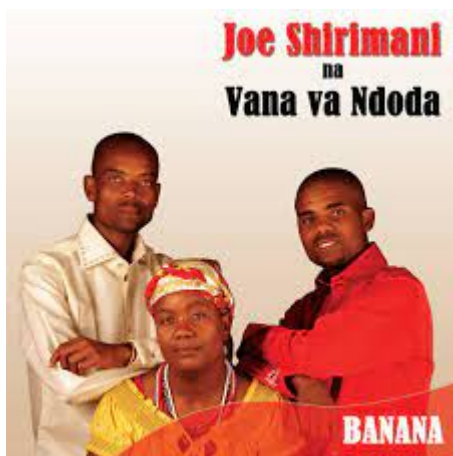

FIND G-ONE SOLLY MAKAMU ON FACEBOOK

8 002007 70801

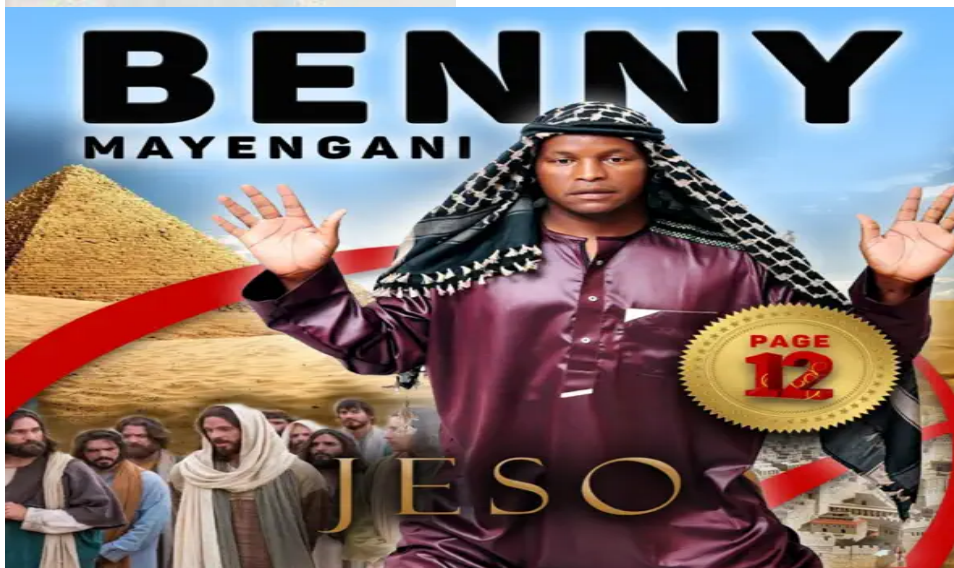
HIV MAKHENSE
PAGE 6
IMPROPER FRACTION
CD HIV 006

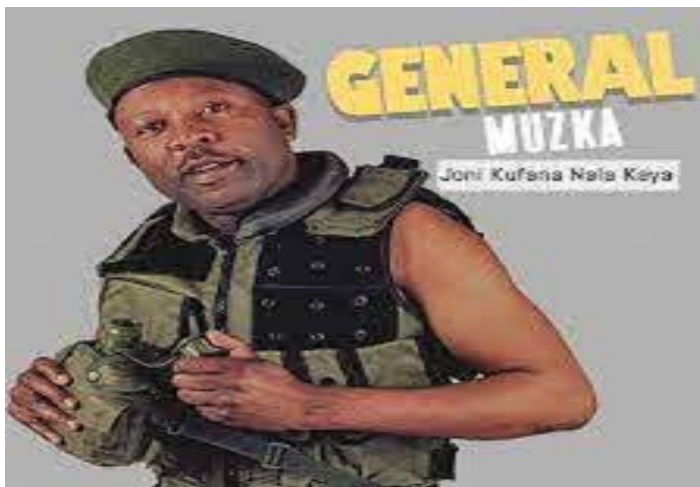
JOE SHIRIMANI - BENGU

4:51

GENERAL MUZKA XMA15 (LIVE) - YouTube

General muzka -Xitsedzane 2018 - YouTube

Nyankhandli

MAVITO MA VAYIMBELERI VA XITSONGA VO DUMA

- Thomas Hasani Chauke – **Xinyori**
 - Bennet Baloyi – **Benny Mayengani**
 - Percy Chavani Maluleke – **Percy Mfana**
 - Jambatana Maluleke – **Sir Jambatana**
 - Gezani Eric Nkovani – **Penny Penny**
 - Salvador Mayaze – **Mr. Bow**
 - George Maluleke- **Van'wanati**
 Syneth Siweya – **Sayicology**
 Given Chavala – **Sasekisa**
-

- Welcome Ubisi – **Pensele**
 - Freddy Masingi – **Matshwa Bemuda**
 - Solomon Moileck Maswanganyi – **Solly Boy**
 - Joseph William Shirimani (Ntimbani) – **Joe Shirimani**
-

- Chris Mkhonto – **General Muzka**
- Domingos Hon'wani – **Xidimingwani**
- Nzama Chavalala – **Comrade Xigevenga**
- Amukelani Maluleke – **Mchangani**
- Given Mavasa – **Mayanda**
- William Masingi – **Mhaka-Mhakeni**
- Gezani Thomas Chauke- **G.T Chauke**
- Kulani Victor Makamu- **Oscar Makamu**
- Solly Makamu- **Makhense G-One**

